

Драгољуб Јовановић
(под псеудонимом Д. Ј. Ставрин)

НОВА ИЗОЛДА

роман

Д. Ј. СТАВРИН

НОВА ИЗОЛДА

роман

Београд, 1966

29.авг.1966.

Н О В А И З О Л Д А

ВАСИЛИЈЕ СЕ ИСПОВЕДА

Београд, августа 1966.

Драга Милка,

Мама ти је јавила да сам у фебруару имао „лак срчани удар“. Није био лак. Зграбио ме је тако нагло и тако опако да сам јаукао од болова. Требало је да легнем, али нисам могао да останем на једном месту. Јурио сам као суманут с краја на крај собе. Твој брат је позвао лекара, свога пријатеља, али је била недеља. Кола за хитну помоћ су ме брзо пренела у болницу. Управник је мој школски друг из Француске, па су се многи лекари сјатили око мене. После три дана сам могао да се вратим кући. Од тебе смо крили да су се удари поновили неколико пута. Имам 68 година, и видим доста празних столица у кругу својих вршњака, па и млађих познаника. Можда ћу се овога пута извући, али је боље да ти се исповедим о нечем што скоро нико не зна. Потребно је тебе ради. Ти си још млада. Не смеш да упропастиш свој живот остајући на јединој љубави, као што је учинила жена о којој хоћу да ти причам. Морам, јер сам у великој мери ја крив за њену несрећу.

Не пишем, јер ми је рукопис постао несигуран. Од новца који си нам послала за летовање набавио сам магнетофон са много трака. Друг ми је обезбедио засебну собу на клиници, па могу несметано да говорим овој чудној направи. Не журиш. Прекидам чим неко уђе. Али желим да кажем што пре и што више. Моја бољка вероватно долази од закречених крвних судова. Тешко налазим многа имена или презимена, не памтим бројеве, слабо фиксирам датуме. Али то важи за оно што сам недавно сазнао или доживео. Старих ствари се сећам врло добро. И као да ми све постаје јасније што дубље роним у прошлост.

Поклони пуну веру ономе што ћу ти рећи, јер су то чињенице. Тачно ћу ти изложити све како је било. Нисам се никад исповедао. Нерадо говорим о својим интимним невољама, али теби хоћу све да кажем. О тој ствари сам ћутао више од четрдесет година. Сада морам да говорим, због свога душевног мира и због твоје будућности.

Ти имаш 28 година, а већ си удовица са дететом од четири године. Волела си свога мужа и решаваш да се више не удајеш. Кажеш, да дете не би имало очуха. У ствари зато што не очекујеш да нађеш љубав као што је била ова прва. Нећу да умрем док ти не саопштим своје искуство са женом која је веровала у „вечиту љубав“. То је унесрећило њен, и не само њен живот. Не бих отишао мирно у вечни мрак док те не упозорим. Кунем се твојом срећом и срећом моје унучице, твоје кћери Елизе, да ћу ти дати само истину. Веруј да се сећам свега из своје младости, у којој је та жена изгубила важну улогу. Ах, кад бих тако тачно знао оно што се десило прошле године.

Погађаш да је реч о мојој првој љубави. Са 17 година дошао сам у Француску, почетком 1916. Отац ми је био угледан сељак и народни посланик. Доста лако смо прошли преко Албаније. У Ници сам довршио српску гимназију, положио сам матуру, добио стипендију, уписао се на правни факултет, у Поатјеу. О томе ти нећу говорити, јер су многи Срби, тада ђаци или студенти, прошли истим путем. Сви су се заљубљивали, више или мање озбиљно. Само мени се десило да се загледам у једно девојче које није знало за шалу.

Камо среће да је била из Поатјеа или из околине: ту су људи и жене мало трагични кад је у питању љубав. Али она је долазила из југо-источне Бретање. Припадала је оној страшној келтској раси која живи од љубави и за љубав, кад нема неку другу силовиту страст. То сам сазнао касније, из књига или из разних случајева о којима сам слушао. А ти požури да прочиташ, да би боље разумела ову историју, Тристана и Изолду, о којој свакако нешто знаш. Не реци да се то збило у Средњем веку, и да је данас тако што немогуће. Не реци, јер ево ти једне нове Изолде усред XX века. Боље него Вагнерова опера, о томе ће те упознати књижица на старофранцуском. Нађи оригинал, помучи се.

Моја Изолда се звала Симона. Имала је, као ја, 19 година кад смо се упознали. Била је свршила гимназију као најбоља ученица у целој школи: то сам чуо са разних страна. Уписала се на филозофски факултет. Поатје је мало место, универзитет скроман. Студента Француза скоро није било. Здравни су узети у војску и послати у рат. Остало је на студијама само неколико рањених или болесних. Скоро једини мушкарци били смо ми Срби. За Францускиње смо ми били занимљиви већ као странци. А Србе су тада особито волеле, чак више него Белгијанце, који су такође важили као „херојска нација“.

Мало ко је нас слушао само на свом факултету. Ради девојака још више него због добрих професора и интересантних предавања, посећивали смо ми правници часове на филозофском, а „филозофи“ су долазили код нас. Тако сам је упознао, на предавањима из историје и географије, једну малу плавушу. Онда још нисам знао да је класична Изолда била плава – la Blonde... Кажем малу, јер сам у то време био још виши и виткији него данас. Имала је обилну косу, тршаву, непокорну. Очи плаве, плаве, и мали неправилно насађене. Ретко је дизала главу са својих хартија, још ређе гледала отворено. Кад би се то десило, два дијаманта су сијала чудном светлошћу. Коса и очи. Лисе бело, чак бледо, без икакве „коректуре“. Усне пуначке, увек стегнуте. Ходала је ситно, увек оборене главе. Становала је код неких рођака, пошто су њени били у Бретањи. Никад је нисам видео на шеталишту. Изгледала је некако тужна. Чуо сам да је остала без мајке кад је имала пет година. Можда и зато што се отац поново оженио. Он је био имућан поседник и председник

општине у Ласераку. Имао је седморо деце. Симона је била једна од три кћери, поређаних између два старија и два млађа брата.

Све сам то сазнао пре него што сам је ословио. За то сам искористио један њен семинарски рад. Српски студенти су наручито волели да збуњују Францускиње долазећи у великом броју чим би чули да нека од њих има да чита или говори. Симона је свој рад читала, не много одрешито. Боље се сналазила кад је одговарала на професорове примедбе. На изласку из учионице сам јој пришао и честитао. Већ је морала опазити да сам је пажљиво гледао на часовима. Можда је знала и то да сам је издалека пратио до куће. Ни са једним мушкарцем је дотле нисам видео. Узбуђена својим успехом на семинару, пристала је да мало пођем с њом.

На филозофски факултет сам после тога долазио још чешће. Она се снебивала. Познавали су је, не само на универзитету, него и у граду. Строго католичка породица у којој је становала водила је рачуна о њој. Марљиво је учила за испите. Ретко је пристајала да се показује са мном. Никад дуже од неколико минута. Ја сам био неуморан, упоран. Уочио сам њену слабост према „јуначкој Србији“ и према њеној историји. Причао сам јој све што сам знао. Намерно сам читао књиге до којих сам могао доћи, да бих за њу био што интересантнији и области историје и географије. О љубави ни речи.

Користио сам се и другом њеном слабашћу. Страхovala је за Француску. У току су тада биле битке око Вердена и у Шампањ. Молио сам је да ми објасни значај појединих градова, положаја и утврђења. Ја сам њој говорио о Солунском фронту, о Кајмакчалану, о Битољу, који је за њу био Монастир. На нашој територији, у Armée d 'Orient, имала је познаника и рођака. Велики успех сам славио кад сам је навео да ме она пита о мојима, о породици, о селу, о нашим људима. Ту је престајала легенда. Место косовских јунака, хајдука и револуционара из Устанка, требало је причати о обичним сељацима и паланчанима, о нашем скромном и ситном животу у Србији. Питао сам се да ли је то неће одбити од мене. Показало се да је налазила сличности између српског и њених Бретонаца. И они су имали гајде, и њихове попевке су тужне, и они играју у већим групама, певају на старом језику који нема везе са француским. О Бретањи сам дотле нешто знао само из историје Француске револуције, кад се Вандеја одупрла Паризу и гинула за краља. Био је то нов материјал за наше разговоре. Нов извор среће за твога будућег оца.

За разлику од других Бретонаца, фанатичних католика, њен отац је спадао у тада ретке „либералне католике“, био је убеђени републиканац. Његови суграђани у Ласераку бирали су га за председника општине, иако су сами били конзервативци, па и ројалисти, страсни противници радикала и социјалиста. Био је честит човек и способан администратор. Симона га је поштовала, мада није одобравала другу жену. Маћеха је била пристојна, али је ипак осећала као туђу. Кад је та жена ушла у њихову породицу Симона је била довољно одрасла да би могла примити као мајку.

Кад је почела да се дружи са мном, с времена на време се уздишући питала: шта би на то рекла њена покојна мати. Мање је бринуло шта ће рећи отац, пошто није био привржен, као покојница, цркви о свештеницима. Да бих сазнао колико се сама удаљила од матере у погледу религије, отворено сам начело питање побожности. Верски односи су били врло деликатни за све Французе, тада,

петнаест година после одвојања цркве од државе. Симона је у то доба већ била престала да иде у цркву и да се исповеда. Чак се удаљавала од религије уколико се приближавала мени.

Нисам се нарочито трудио да утичем на њу, али сам је обавестио како ми Срби, особито у Србији, гледамо на веру и религију:

– Наш народ је побожан, али на сасвим други начин него католици. Французи, на пример, сише помињу Господа и Богородицу него самог Бога. Наш човек општи са Богом непосредно, у дому, на њиви, у радњи, без посредника, или се врло ретко обраћа свештенику за неку врсту молитве или обреда. Ми православци немамо светску верску централу. Наша црква је самостална, аутокефална, све од Светог Саве, нашег првог реформатора и просветитеља.

Симона је одмах упоредила Растка Немањића са Будом, који се такође одрекао живота на краљевском двору да би постао духовник. Ја сам јој о њему говорио као о једном Лутеру давно пре Реформације. Наши разговори су бивали све шири по обиму и све садржанији. Осећао сам како у њеном друштву растем, постајем богатији и зрелији. Она је учила од мене скоро исто толико. Умела је да слуша. Ретко се препирала. Њена најчешћа реч била је: оуј.

Њено повлађивање ме дуго заваравало. Мислио сам да имам пред собом слабију особу и да ћу је лако водити. Касније сам увидео да је Симона имала снагу оних који су стидљиви и устезљиви, али имају своју личност. У почетку наших сусрета, она је била енергичнија само кад се тицало француске народности. Можда сам мало претеривао величајући српско јунаштво, а у исто време доказивао да је словенска душа блага и нежна. Чинило ми се да њој дајем довољну накнаду одајући сва признања Француској и Французима.

Убрзо је почела да ми приказује Бретонце као посебан свет у француском народу, као један од најстаријих и најотпорнијих елемената у Европи. Келте, којима су припадали Бретонци, упоређивала је са хридинама на којима су се задржали до данас – у Бретанији, у Велсу, у Ирској, у Шкотској. Овим острвима и полуострвима ништа нису могли ни мора ни океан, а њихови становници су надживели све освајаче – Римљане, Германе, Англе, Саксе, Нормане. Да би ме упознала са менталитетом Келта, посебно Бретонаца, читала ми је из једне историје књижевности, чини ми се Лансонове, о „сањалачкој и страсној раси, која је способна да се бесно егзалтује и да бескрајно очајава“. Келти, особито Бретонци, имају интензиван унутрашњи живот, могу да апсорбују друге, а да се сами не промене. У прошлости су примали у своју душу цео универзум и претварали га и поезију. Као историчарка, Симона је Келте приказивала као супротност Римљанима, оном Риму који је био оличење стварности обликоване мачем и законом. Кад је о томе говорила, њени образи су добијали мало руменила:

– Наша снага је унутрашња. Она је дубока и невидљива, али је непокорна и непобедна.

Питао сам се какве су Бретонке у љубави. Говорио сам јој о нашим народним песмама, особито о женским и љубавним. На то је пркосно добадила:

– Шта ви знате о љубави, ви и сви нови Европљани!

– Зар ни ми Словени не умемо да волимо?

– Али да ли сте кадри да умирате од љубави или да убијате због љубави?

Још ми је говорила „ви“ кад смо слушали Кармен приликом једног гостовања. Ка је Кармен певала Si tu m' aimes, prends garde à toi ! Симона ми је додирнула овлаш руку и шапнула:

– Јесте ли чули? Чувајте се моје љубави!

Потсетио сам је да је Кармен Шпањолка, и то Циганка.

– Бретонци су још опаснији. Додуше свирепији су према себи него према другима. Ми кажњавамо себе кад се погрешно заљубимо.

Причала је даље да врло прости људи често пропадају кад не успеју у љубави. Поред плота њеног оца често је лежао један старији сиромашак, пијан до бесвести. Нико га није дирао ни терао, јер није зло чинио. Говорило се да је несрећан што није могао да узме жену коју је волео. Сви су га само сажаљевали. Нико га није нападао ни исмевао.

Тада се, драга моја кћери, у мени зачео први страх од Симоне и њене љубави. Како се не бих бојао кад сам из њених уста слушао необичне стихове, чини ми се Шекспирове. Или ће бити Марлове: „Није никад волео ко се није заљубио на први поглед“. – Јесам ли се ја у њу заљубио чим сам је угледао? Да ли се она заљубила чим ме је видела? Још више сам се плашио кад је литанију понављала стихове, Шекспирове, где Венера изјављује Адонису да би га могла волети и кад би остала без очију, без ушију, па и без чула пипања. Страшни су то стихови!

„Кад би гледала само ушима, волела бих твоју унутрашњу и невидљиву лепоту. Кад бих оглувела, од твојих видљивих лепота би у мени треперило све што имам. Кад бих и ослепела и оглувила, још бих те волела пипајући те. Ако бих и ту моћ изгубила, ако би ми остало само чуло мириса, моја љубав према теби остала би исто тако велика, јер би казан твога чудесног лица дистилисао мирисан дах који изазива љубав.“

Ко би се смео поуздати да би могао одговорити на таква безумна осећања?

Кад је рецитовала те и сличне стихове, Симона је шапугала тихо, не гледајући у мене. Као да се обраћала невидљивом, али за њу присутном човеку. А онда је допирала до врха узбуђења:

„Не воле тебе моје очи, јер оне би ти могле наћи хиљаду недостатака. Моје срце воли оно што презиру моје очи. Пркосећи ономе што говоре очи, срце ужива лудујући за тобом. Моје уши нису очаране мелодијом твога гласа; нису очарана ни чула пипања, обично похлепна на ниске милоште; ни укус, ни мирис не жуде да их позовеш на заједничку гозбу. Али ни пет чула ни пет органа не могу да одврате безумно срце да ти служи, срце које не престаје да управља привидом човека сад би робовало твоме охоллом срцу и било твој бедни подложник.“

Ако твоја мати икад буде прочитала ове редове, схватиће зашто сам у своме садашњем стању тражио да читам Шекспирове стихове. А ти реци, драга моја Милка зар нисам имао разлога да се уплашим Симонине љубави? Ко се не би уплашио? Ко би смео да се нагне над тако дубоку провалију? Ко би се пак усудио да закорачи у њу? – То питам данас, али онда сам имао деветнаест година. Нисам

ни приметио да сам газио све дубље у живи песак. Можда сам мислио да је то вода по којој ћу пливати и из које ћу изићи кад ми се буде хтело. Кад сам се стварно препао, већ је било касно да се часно повучем. Тим мање сам то могао што сам осећао да Симона тоне заједно са мном. У наш однос је она уносила још више заноса него ја. Дрхтала је кад сам прилазио, обарала поглед кад се руковала, ишла поред мене на малом растојању, никад приљубљена, никад чак ни у додиру. Нисам смео да је пољубим, а то сам лудо желео. Она би често уздисала, и у очају је тихо јечала:

– Ах, Боже, шта ја то радим!

Бранио сам и себе и њу, мислио сам да нас браним:

– Не радите, него радимо!

– Лако је вама. Ви сте одрасли у слободној средини. Наш свет је немилосрдан. Ништа не опрашта. Већ ме гледају попреко. У кући мојих рођака, сви ћуте, али осећам да ме осуђују. Говоре тобоже о другима, али алудирају на мене: „Тако је то кад девојчица расте под надзором рођене мајке!“ Или подвлаче да су они одговорни за моје понашање и владање. Ја ћутим, ћутим, јер сам крива.

Ова реч ме је разгневила. Зашто је крива. Зар зато што на универзитету, у библиотеци, сасвим ретко у парку и на улици, виђа једног српског студента? Зар је то нека кривица, можда злочин? Шта смо рђаво учинили?

– Ви то не разумете. Ви православни сте као протестанти, као Јевреји. Ви мислите да је све допуштено и да се некажњено може друговати са иноверцем.

Учинио ми се да је рекла незнабожац. Поново сам се наљутио:

– Ја нисам врло побожан, не продајем се поповима, али имам веру и поштујем народне обичаје.

– Народне, националне обичаје. То је нешто друго. И то у њиховим очима није довољно. Они желе да и ја будем покорна овчица у стаду. Ја се трудим да чиним што траже, за столом, пред спавање, на богослужењу. Али они осећају да сам изгубила веру. Не опраштају ми што не нападам друге религије.

Користио сам прилику да је у овом питању истерам на чистину. Признала је да се у своме католичанству поколебала на „филозофији“, у последњем разреду гимназије, кад је учила психологију, етику, логику и метафизику. Имала је изврсног професора. Он је убедио да религија засужњује појединце, а народе и делове народа креће против других. Верски ратови, говорио је, били су страшнији између хришћана двеју вероисповести него међу хришћанима и „незнабошцима“.

Усудио сам да питам: да ли је срећнија и слободнија откад мисли да постоји само један, само овај наш свет, и да смо господари своје судбине?

– Не знам. Осећам се мање сигурна. Чак сам, рекла бих, некако сиромашнија. Црквена атмосфера и сам церемонијал смирују душу. Кад сам врло тужна, кад мислим на мајку, ја и сада свратим у цркву. Повела сам се за Паскаловим саветом онима који сумњају: да се понашају као верници, да замоче прсте и освећену водицу и да праве остале гестове побожности, па ће вера доћи или ће се вратити ако је изгубљена. Покушала сам, али сам се уверила да то није тачно. Кад се вера изгуби, она се не враћа без неке трагедије у животу или без душевног слома. Не бих желела то да доживим, макар умрла без наде на други свет.

Ја не бих био мушкарац да нисам заринуо свој мач у ову пукотину Симонине душе. То ми је налагао и понос. Сваки српски студент је имао своју

Францускињу. Многи су се и хвалили својим успесима. Сигурно су претеривали, особито кад је била реч о нашим колегиницама. Оне су изгледале врло солидне. Мора да су Срби ловили по другим теренима, највероватније међу продавачицама, шваљама, келнерицама, служавкама. Али је мени било тешко да слушам како су сладили дражи младих Францускиња, нежност према pauvres Serbes, скоромност и извесну чедност чак и код оних које су се подвалиле. Ниједан друг ми није веровао да „моју“ нисам људски ни додирнуо, а то ли пољубио или загрлио.

Нико није слутио да сам се ја са Симоном надметао ко ће навести више стихова и цитата из књига. У једној сам нашао да човек може физички имати неку другу, а да ипак остане веран оној коју воли. Самом себи сам доказивао да има разних врста љубави, да једна не искључује другу, да полни однос са којом било неће сметати духовној вези са мојом филозофкињом. У својој себичности се нисам питао да ли бих ја њој – Симони – допустио да резонује на исти начин, још мање да тако поступи. Ни у сну се нисам мирио са помишљу да би она могла припадати телесно другоме, а да за мене чува само душу.

Затим сам уверавао себе: да младост тражи своје, да сувишно уздржавање може чак бити штетно за здравље, да девојка није исто што и момак, да Симона неће ништа изгубити ако се ја телесно задовољавам на другој страни. Заваравао сам се да ћу јој можда доћи чистији ако се ослободим од пожуде према њој, да ћу постати духовнији. Проналазио сам разлоге да „преварим“ Симону, мада никакву обавезу нисам предузео, нити сам што од ње тражио. Према томе нисам могао бити одбијен. Не очекуј, драга Милка, да ти кажем како сам решавао то питање. Задовољи се једним цитатом који сам стално себи понављао: „Преварио сам жену, али не тебе, пошто си ти богиња. Мој завет је био земаљски, а ти си небеска љубав.“

Нисам био себичан, него и притворан, да не кажем подао. Бринући тобоже о њој, желећи да и она позна рај на земљи, почео сам да јој славим слободу у интимним односима. Кад се више не боји ни Бога ни свештеника, кад се слаже са својим затуцаним рођацима, кад се оклева да погази традицију бретонских породица, зашто не пусти срцу на вољу?

– Па моја душа се размахује колико хоће, моје срце је слободно.

– А ваше тело? Зар оно не заслужује да добије крила?

Схватила је, али није одговорила. Значи да је и сама себи постављала таква питања. Њено ћутање је било речитије од свих мојих аргумената. Погрешио сам се кад сам се обраћао њеном разуму. Требало је више говорити души. Симона је у ствари била једна велика сентименталка. Осећања су јој била још раскошнија него њен богато снабдевен мозак. Променио сам тактику.

– Ви сте остали без мајке; ја сам изгубио отаџбину. Обоје смо сирочићи. Зашто се не ослонимо једно на друго? Зашто не повежемо своје животе? Зашто бар не сплетемо наше прсте?

То се десило једне вечери, у градском парку, па се поновило у близини куће где је становала. Корачали смо без речи. Иначе смо говорили све мање у последње време. Моја мала Келткиња радије је сањарила него што је умовала. Волела је да гледа траву и цвеће, али још више велико, старо дрвеће. Тврдила је да испод земље дрво има исто толико жила колико има грана. Ишла је по замишљеној и видљивој периферији тога двоструког, а јединственог света.

– Ево докле се простире. Одавде иде даље у освајању храњљивих сокова. Најтање жилице су његови прсти. – Нагло сам упао, да бих развио своју мисао.

– Сирото дрво! Бори се испод земље. Сваки сусрет са неким другим корењем значи за њега борбу, отимање. Ми људи смо срећнији: мешамо наше прсте у миловању, у љубави, у узајамном помогању.

Више ми није бранила да продирем у њену фину шаку, али је дрхтала кад сам је додиривао. Рука је била час хладна, час врела. Очи су сијале као плави дијаманти. Образи јој се обливали руменилом. Коса је бивала немирнија. Много виши од ње, уживао сам да посматрам и милујем очима тај пластић злаћаног сена. Измишљао сам разлоге да се сагињем и да лицем додирујем њене обилне власи. Удисао сам њихов мирис, скоро гласно. То је њу, рекао бих, опијало као и мене. Од свега су ме највише мамиле њене усне, мале, али пуначке, сочне и црвене, – као крвава рана на бледом лицу.

Све помније сам проучавао „географију“ њеног тела. Открио сам да има необично танане зглавке на долактици. Кад је лети откривала целе руке, показало се да су пуне и једре, са рупицом на лакту кад их исправи. После Рата, сукње су почеле да бивају краће, па и сасвим кратке. Њени чланци су били танки, а листови пуни и обилни. Испод врата се опрезно ширио свеж пропланак белине, а груди су обећавале да буду богате и чврсте. Пожудно сам шетао – најпре само погледам, затим све слободније и све више прстима – по непознатом, девичанском острву, усамљеном у људском мору. Идући тако, кратали смо се нас двоје усред једног туђег човечанства.

Храбрило ме што се није бунила против мојих све смелијих додира. Подрхтавала је целим бићем чим бих кренуо мало даље у свом извиђачком походу. Најпре од шаке, затим од рамена, од колена. Нарочито је била осетљива кад бих додирнуо њен фини врат. Престала би да говори чим су наша тела ушла у најмањи дијалог. Ни њено ни моје одело није сметало, чак ни зими, да општимо замишљеним мешањем, да сањамо о стварном спајању. Прилике нису биле ни најмање погодне за шетњу; још мање смо могли мислити на састанке удвоје, на скровитом месту.

Радили смо врло марљиво на свом послу у школи. Лако смо савлађивали сваку своју материју. Она се одликовала семинарским предавањима, домаћим радовима, преводима с латинског. Пошто је било мало студената, екскурзије су биле заједничке за све групе, са разних факултета. Симона је гледала да увек буде са девојкама, а кад би се нашла међу младићима, трудила се да буде што даље од мене. Наше дружење је већ падало у очи, па није хтела да се још више говори. Своја је била само кад смо корачали градом. Сами смо били једино кад смо се налазили у гомили непознатих. Избегавали смо кафане, позориште, биоскопе, јер је свуда било много Срба.

Наши студенти су слабо радили за испите, особито „филозофи“, то јест они који су студирали књижевност или историју. Спутавао их је латински. У Србији смо га недовољно учили, а Французи су на том језику заснивали све своје науке и целу културу. Скоро нико од „филозофа“ се није усуђивао да пријави лисанс, који се полагао одједном. Требало је претходно, пре писмених и усмених испита, добити прелазну оцену из латинског. Боље смо се сналазили ми правници. Имали смо основна знања, довољна за римско право. Полагали смо годину по годину, чак

групу наука за групом. Прелазили смо из прве у другу, па у трећу, завршну годину права. Користили смо се и летњим и јесењим роковима. Симона је положила тај фамозни лисанс већ на крају друге године: то је било могуће по француским прописима. Тада сам ја био завршио другу годину.

Док сам спремао трећу, она је радила елаборат за диплому виших студија и спремала усмени испит. Учили смо и волели смо се. Она је то изражавала на латинском: ara et ama! Били смо срећни. Љубав нас је носила у небеске висине, али је Симона бивала све тиша, говорила све мање. Срећом, прсти су јој постајали све речитији: казивали су да је била срећна. У мрачне вечери, држали смо се за руке. Пратио сам је до куће, па би она мене до мога стана, и тако неколико пута – до куће и до стана, али никад сасвим близу...

– Докле ћемо тако? Кад ће једном твоја нога крочити у мој стан, ако ја већ не могу код твојих рођака? И докле ћеш имати тудоре?

– То се и ја питам, али излаз не видим, нити крај могу да сагледам.

Најтежи су нам били распусти. Симона је ишла својима у југоисточну Бретању. Без њеног одобрења, одлучио сам да провалим у Ласерак, којим је годинама свемоћно управљао њен отац. Знао сам све о том градићу. Нису ме изненадиле ни велике степенице којима се силази у доњи део. Оно што нисам слутио било је да ћу на средини тога бескраја срести Симону, и не саму. Како се тек она запрепастила кад ме је угледала. Ишао сам, силазећи, усправљен и неумољив као командантова статуа из Дон Хуана. Она се пела у друштву своје Алине, кућне помоћнице која је пратила од најранијег детињства. Замењивала јој мајку, бдила над њом још више него рођаци у Поатјеу. Шта ће бити?

Прошле су мимо мене без погледа, без речи. Ни ја нисам престао да корачам, равнодушно, као најобичнији странац-намерник. Симона је била сва у белом. Кад ме је видела, лице је добило боју њене хаљине. Помислио сам да ће се онесвестити. „Вратићу се одмах у универзитетски град.“ Виде сам ипак где су ушле, проучио споља њену кућу, шетао до мрака, у нади да ће она изићи. Узалуд. Писала ми је одмах да сам био врло неопрезан. У месту има студената који су нас познавали. Ипак ме није прекорила. Чак је признала да сам је својим доласком нахранио и помогао јој да издржи до краја распуста. У накнаду за удаљење, писала ми је чаробна писма. Не знаш колико жалим што их више немам. Преко њих би и ти упознала једну велику љубав, из дана у дан, из ноћи у ноћ, за пуних пет година. Последње две су изгледале мање лепо: видећеш то из мога даљег излагања, ако ме здравље послужи да завршим ову исповест. Нажалост, и њена и моја писма су уништена кад смо се растали после седам година интензивног дружења.

Било је то седам година илузија, среће, колебања, борбе. Пред крај нашег односа, Симона је мени вратила све што сам јој написао, а од мене захтевала своја писма и обећање да ћу спалити оно што би евентуално заостало. То је била погрешка, њена погрешка, јер ја се од њених писама никад не бих одвојио, ма чиме се завршила чаролија, ма како строго она мене судила и осудила. Њен бретонски понос је захтевао да о нашој љубави и о распрама које су нас раставиле не остане писаног трага. Кажем писаног, јер други трагови су ту, све до данас. Код мене, а – видећеш – и код ње, још више код ње. Једна и друга душа насељене су успоменама, додирима, речима, призорима које смо заједно гледали. У сећању су остали

присутни ресторани у којима смо јели, хотели у којима смо се виђали или где смо одседали, у другом периоду нашег односа.

Већ си схватила да се наша љубав није зауставила на средини замарног пењања. Морам рећи да се поновила сцена из њеног родног места, на оним дугачким степеницама. Као при неком сусрету, она се пела, ја сам силазио. Опет си разумела: ја нисам имао довољно снаге да пођем за њом, да се пењем упоредо са том страсном женом, која је у ствари увек остала оно исто девојче које сам сам волео чим са га угледао. Нисам могао да се поведем за њеним одушевљењем, да одговорим на све веће захтеве њене ватрене душе, да слушам све теже императиве њеног духа. Како ћеш ти то примити?

Опростићеш ми као кћи, јер волиш и цениш своју мајку, али зацело замераш као жена: зашто нисам дошао до висине њеног заноса? Зашто своју љубав нисам ускладио са њеним келтским дијапазоном. Ако и не питаш, јер си задовољна што сам се оженио твојом мајком, ја морам да одговорим самом себи. И свима оним девојкама и женама које су биле изневерене, одбачене, понижене. Ниједна жена то не прашта, али свака прелази преко тога или се свети на свој начин. Ја ћу рећи како је дошло до расанка, а ти ћеш ценити.

* * *

После 1924, били смо без икакве везе. И да сам осетио потребу да тражим њен опроштај, за то није било могућности. Изјавила је, мени и јединим пријатељима који су били упућени у нашу тајну, да не жели никоме да смета. Пустила ме да идем својим путем. Никад јој нисам писао, никад се није јавила, више од четрдесет година. То је учинила недавно, крајем 1965, па је дошла и у Београд. Чућеш како се то десило, а сада ти полажем рачун као себи самом, као својој савести. До таквог испита није дошло у време кад смо раскинули. Није дошло ни до темељног објашњења. Ја сам јој, после дугог оклевања, изјавио да не могу да се оженим њоме ако јој отац одмах не одвоји део наслеђа и ако га она не уновчи и не донесе у Београд. Хтео сам за себе и за њу брачни живот достојан службе у којој сам се налазио.

У овим двома речима је кључ. То је моја оптужба и моја одбрана у исти мах. Оне казују да сам био неспособан да у животну борбу уђем празних руку. Оптужба је тежа од одбране, јер ни Симона ни ја нисмо стварно били празних руку. Обоје смо завршили факултет и чак смо имали више од тога: она агрегацију, ја докторат. Трудили смо се да ниједно не буде испод другог и не унесе мање у заједницу. Тиме смо само наставили своје ђачко такмичење, кад смо хтели да знамо што више у својој струци, затим свако о земљи оног другог, – она о Србији и о Југословенима, ја о Француској и Фрнцузима, – најзад обоје о културним благима. У другом делу нашег дружења, запињали смо да што боље завршимо своје студије; у трећем, да стекнемо што више универзитетске степене.

Признајем да сам на ово последње ја полагао више него Симона. Она је учила и радила по навици доброг ђака, на универзитету и после. У ствари, њој је била довољна наша љубав. Све остало је било споредно. Ја сам, међутим, волео да она буде агреже филозофије, а себи сам дао труда да докторирам. Имао сам намеру

да напредујем у својој земљи, али и да се хвалим женом са звучним дипломама. Обоје смо постигли што смо хтели у погледу студија, ја сам добро кренуо у чиновничкој каријери, па ипак није дошло до брака. Свако мора да пита: зашто, па ћеш и ти питати.

Службу сам одмах добио, већ пре доктората, у министарству трговине и индустрије. То ме је навело да спремам тезу о Царинском рату између Србије и Аустро-Угарске. Од почетка сам радио у одељењу за спољну трговину, а касније сам био, како знаш конзул у више земаља у Европи, а у мисије сам одлазио и у Америку. Једно од првих места у иностранству било је при париском посланству Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, како се тада звала наша држава. Упозорио сам Симону да нећу увек службовати у Паризу да ћу повремено морати да радим у својој земљи; ако ме буду слали, и у друге државе. Одговорила је да ће ићи са мном „на крај света“. Југославија, нова држава, занимала је младу историчарку, а Србе је волела. Радо ће постати југословенска држављанка. Потсетио сам је да је Србија разорена ратовима и окупацијом, да је Београд порушен, да смо сиромашни, да моји родитељи живе на селу. Све је прихватала без речи. Кад сам враћен у Београд, хтео сам да ставим на пробу њену готовост. Позвао сам је да дође на месец дана.

Да ли је то био једини разлог да је позовем? Или сам – себичан и заинтересован као мушкарац – хтео да имам поред себе, за себе, за своје задовољство, то свеже, слатко створење? Већ у Паризу ми је била дала све што жена која воли може дати. „Све за човека који се воли; свуда с њим!“ То је било њено животно правило. Боравак у Београду значио је за њу више него за мене. Хтела је да дише исти ваздух, да се навикава на једну средину која је требало да буде и њена. Спремала се за трајну, вечну заједницу. Код Симоне је све било тако: једина љубав, једини човек, потпуно давање, спајање за цео век, заједница која се разрешава само смрћу.

Онда то још нисам знао, па сам све дубље тонуо у једну љубав која је могла значити само брак, само утапање, само ишчезавање у другој личности. Касно сам увидео да такво схватање не одговара мојој природи. Ја сам створен за живот, за напор, евентуално за муку, али не за трагедију. За Симону, живот је био драма. Није се бојала смрти, али се није мирила да губи оно што је стекла, да добија мање него што даје, да без кривице буде кажњена, без издаје одбачена. Решена да сама остане верна до краја, веровала је да улази у један рај из кога никад неће бити изгнана.

Тај месец у Београду одиста је био рај за нас обоје, нарочито за њу. Сместио сам је у хотелу „Српски краљ“, одмах преко пута Калемегдана, а на домак универзитета. Како је поред љубави признавала само дрвеће и студије, док сам ја бивао на послу шетала је, читала и слушала разна предавања на филозофском факултету. Дивила се старим стаблима испред тврђаве. Навикавала се на музику српског језика, памтила поједине речи, посматрала професоре и студенте. Ни с ким се није упознавала, а мене је чекала да ми исприча своје утиске и закључке. Ручавали смо и вечеравали заједно. Пео сам се у њену собу, док је она ређе залазила у моју. Излагала је себе, штедела мене.

– Ја ћу отићи, ти остајеш. Нећу да сметам твојој каријери, ни да штетим твоје угледу. Ти треба да се уздигнеш у сваком погледу, а не да падаш.

Више него на Калемегдану, уживала је у Топчидеру и у Кошутњаку. Пленило је највише старо гранато, лиснато дрвеће. Сатима се није одвајала од оног дрвеног храста – шта ли је, можда платан – испред Милошевог конака. У њему се, за њу, огледала, неразорива снага српског народа. Без Карађорђа, говорила је, не би било Устанка, али је Милош био први организатор нове Србије. Држала га је за највећег администратора кога је дао Балкан. Упоређивала га са великим француским канцеларима који су помогли Анри IV, Лују XIII и Лују XIV да ослободе француски народ од самовоље феудалаца и црквених великодостојника. Одобравала је Милошу што није допустио да се, после ослобођења од Турака, створе велики поседе, као у Румунији. Праштала му што се лично богатио, јер је то за народ било лакше него да су га притисли нови феудалци, који би стезали изблиза и цедили, као у другим земљама. Наш Устанак је стално упоређивала са Француском револуцијом, али је Србима признавала једну предност: покрет су почели и водили сами сељаци. Из њихових редова се образовала нова буржоазија, нова владајућа класа, а са стране, из Аустро-Угарске, су примали лекаре, професоре, разне стручњаке. За Луја XIV је говорила да је био глупак (*imbécile*), а Марију-Антоанету је оптуживала да је била издајник. Докле год није ухапшена и убијена, она је француске ратне планове слала Немцима.

– Утврђено је да престолонаследник – дофен, није био Лујев син, него Антоанетиног љубавника, Швеђанина Ферсена. Судбоносну грешку је направио и француско племство кад је избегло из земље. Још већа несрећа: у емиграцији није ништа научило и ништа заборавило. У Русији се десило исто, и још горе...

Шетање са таквим разговорима дивно су зачињавали нашу љубавну идилу. Бити заједно, губити се једно у другом – то је већ било лепо. Али је много вредело што смо претакли наша знања и искуства, што смо се узајамно богатали. Тако сам боље упознао две стране Симонине – интелектуалну и сензуалну. Дотле сам у њој гледао само велику сентименталку. Открио сам у Београду да је била и нешто друго. Умела је да воли, да даје и да прима, да се губи и да увлачи свога партнера у поноре страсти. Обрнуто од онога што се могло очекивати од једне интелегентне и учене Францускиње, она је више физички и душевно него самим духом. Полно уживање је за њу имало значаја само ако је тело треперило упоредо са душом. Љубав је била њено шесто чуло, тачније синтеза свих пет чула. Тај спој је морао бити комплетан. Ништа није смело да изостане. Сва чула су улазила у игру већ при првом додиру, па све до краја чулног богослужења, јединог до кога је сада држала.

Никакву вештину она није ни знала ни донела у наш љубавни однос. Све смо пронашли и створили сами. Била је мање обавештена него ја, али се трудила да буде подједнако добар ученик и наставник. Сувише стидљива да би узимала иницијативу у љубавној литургији, била је срећна кад бих ја погодио неку њену жељу, кад бих изишао у сусрет неком неизраженом прохтеву. У том је видела да се наша тела слажу и да наше душе одговарају једна другој на сваки, ма само наговештени позив. Разумети се без речи; чинити једно другом без тражења: лудовати разумно и резоновати лудо – то је била срећа коју сам научио од Симоне. А она је мени одавала признање да сам умео да наслућујем шта жели, – кад је расположена, а кад није, за најозбиљнију од свих игара.

– Излазити у сусрет једно другом – то је срећа којој нема равне.

Данас видим јасно оно што сам једва наслућивао током београдског периода. Симона је била нешто више него савршена „метреса“, да се изразим вулгарно, чак више него идеална љубавница. Она је била у правом смислу речи заљубљеница. Као жена, волела је изабраног човека више због онога што сама доноси, него због њега самог, због његових особина. Скоро бих рекао да је волела своју љубав више него љубав као такву. Али да је њена љубав била само једна, једнина, непоновљива, уверио сам се тек недавно, сада, од кад је јавила да је жива и потражила човека своје младости. Сазнао сам да је целог века, више од четрдесет година, љубоморно бдила над даром који је мени учинила, над својим улогом у нашој љубави. Био сам сувише млад, премало искусан, вероватно превише једноставан да бих онда, увидео колико је њена љубав била снажна. Нагонски сам ипак осетио да је све било сложено, ах, колико сложено! Једва се у томе сналазим и данас, кад се приближујем, као и она, седамдесетој години; како сам могао тада, са двадесет пет!?

* * *

Питаћеш зашто се нисам боље обавестио о тој „келтској души“ на коју ме је Симона врло рано упозорила. Јесам, покушао сам. Кад је она отишла из Београда, кад сам у мислима поновио све што сам са њом доживео, шта сам од ње, већ сазреле младе жене, сазнао, узео сам да читам Тристана и Изолду. Тим пре што је она обећала да ускоро опет дође, можда дефинитивно, у нашу земљу. О тој књизи и о тој легенди се више говори него што је људи читају и што тачно знају њену задржину. Већ у предговору сам нашао да су стари бретонски љубавници „у једном пољупцу преливали душу у душу“, али и да су већ тиме „научили да греше“. Разумео сам зашто сам тако морао да чекам, са Симоном, на први пољубац. У данашњем свету, пољубац не представља много, али ни у моје младо време остале Францускиње нису од тога правиле велико питање. Мушкарци су чак сматрали за дужност да пољубе девојку која би пристала да им се приближи, да остане насамо у затвореном простору, или на усамљеном месту. Симона се у том погледу понашала као права средњовековна жена.

Ако се са наслеђем појачава лудило, она је ишла и даље од својих предака. Узалуд сам јој говорио да се моји другови љубе са девојкама, чак у исто време са неколико. Имао сам да скидам свеце с неба да бих заслужио да ми допусти први пољубац. Морам рећи да је, после тога, све ишло убрзано, чак вратоломно, како у душевном, тако у физичком погледу. Симона се отвараола као цвет под врелим сунцем. Река љубави је јурнула свом снагом, као да је уклоњена једна висока брана. Могао сам да чиним с њом што хоћу. Онда сам ја успоравао тај луди ток. Плашио сам се последица: девојка је била озбиљна и честита, њена породица угледна, околина у којој је расла пуританска. Бојао сам се горег: да не изврши самоубиство ако се разочара, ако не одговорим њеним романтичним замислима. Србија је била окупирана, на Солуну се још водиле борбе, од куће су ми стизале врло ретке вести. Кад су се јављали, моји нису имали чиме да ме обрадују: мајка и брат су били болесни, сестра је зрила за удају, а прилика се није указивала. У таквој ситуацији, Симонина љубав је могла бити опасна за мене, смртоносна по њу. У бретанским

романима које сам марљиво почео да читам две речи су се стално смењивале: љубав и смрт. То је нарочито био случај у причи о Тристану и Изолди.

Брзо сам видео да је ту реч о „љубави као страсти која изгара и од које се умире“. Реални свет се јавља само као привид, а стварна су само два бића која једно другом дају своју душу. Историја је почела врло невино, завршила се трагично. Тристан је ишао преко мора да проси плаву Изолду за свога стрица Марка. Да би обезбедила своју кћер од мужевљеве невере, мајка Изолдина је дала Тристану један напиток за краља Марка. Кобном грешком, њих двоје су, већ на путу, попили оно што је било намењено супругу. Не знајући ни како ни зашто, Тристан и Изолда су одједном осетили страст која се ничим није могла објаснити: ни Тристановом личном вредношћу ни Изолдином лепотом. Љубав је овладала, јача од њихове воље, и од жеље да буду савесни, да изврше дужност према законитом мужу и стрицу. Били су повезани за живот и за смрт. „Сладосне су њихове радости, сладосне њихове туге. Осећају сладострашће кад их опхрвају свирепе бриге, кад пате од горкњ гриже савести, кад се лукаво боре против краљевих сумњи, кад их уходе радозналци.“ Беже у шуму, да би се одали својој љубави. Краљ их прогони. Налази их како спавају једно поред другог, раздвојени мачем. Краљ одводи своју закониту жену, а Тристан одлази да лута по далеким земљама. Је ли тиме завршена драма која је почела на броду, несвесно, невино?

После много година, Тристан још воли Изолду, али га раздиру сумње: воли ли Изолда њега? Она га је изневерила, преварила. Пријатељи, да би га утешили, успевају да га ожене другом. Налазе нову плаву жену, која се такође зове Изолда. Све је узаман. Његовој љубавној бољци нема лека. Лежи поред Бретонке, а мисли на Велшанку, на прву, на једину Изолду. На смрт рањен, осећајући да ће умрети, моли пријатеља да оде у земљу где се налази она, и да му је доведе. Само њено присуство може га излечити. Ако буде пристала да пође, нека не броду разапне бело једро. Ако одбије, и враћа се без ње, нека једро буде орно. Његова супруга, друга Изолда, чује тај договор, али ћути и чека. Тристан је узбуђен, нестрпљив. Стално се обраћа жени и пита да ли се приближује обали какав брод. И какво једро је разапето? Љубоморна, она му каже да се брод примиче, да је једро црно. Тристан умире од бола управо у тренутку кад се искрцава, кад у кућу улази Права, Једина, она коју је увек волео. Видећи га мртва, она пада преко њега и нариче: „Кад ти умиреш, ја немам право да живим. Умро си зато што си ме волео. Ја умирем од туге што ти нисам стигла на време.“ Легла је поред Тристана, пољубила га и издахнула.

Ова прича постоји у много верзија. Ја сам читао ону коју је, око 1170. године, забележио један англо-нормански песник по имену Тома. Препричавана је и препевана безброј пута. Читали су је сви народи, али је озбиљно схватају, и некад и сад, само Бретонци и други Келти. Једни Французи су се ругали томе краљу Марку, који је волео Изолду мада није попио чаровни напиток. Други су га жалили још више него Тристана, јер је волео природно, без мађија. Али за све су Тристан и Изолда остали узорци страсне љубави, жртве страсти више него корисници једног племенитог осећања.

* * *

Мислећи на ову келтску легенду схватио сам донекле зашто је Симона одлучила да поново дође у Београд, четрдесет година после нашег расанка. Морала је слутити да сам се оженио. Знала је да сам стар човек, да је она исто тако стара жена. Из података које је сада послала видим да је ушла у брак скоро у исто време кад и ја. И она је стекла кћер и сина, само је код ње кћи старија, и то доста, пуних девет година. Док ја имам три унучице, она има шесторо унучади. зашто је онда њена душа гладовала? Да ли је њен муж, нови краљ Марк, волео више него ја, пошто није попио нектар са њених чедних усана? Није, иначе не би дошла овамо да потражи мене, да види је ли што остало од онога што је уложила у мене. У сваком случају, хтела је да копа по пепелу једне угасле ватре, да види је ли остала која жива жеравица.

Ако си читала легенду, опет келтску, о човеку који се са седом косом венчава са драганом коју је изабрао кад је био дете, помислићеш да је Симона дошла у Београд да твоју мајку остави без мужа. За Бретонце нема немогућих чуда. Они се не боје ни расанка ни раздаљина. Они држе да је раздвајање за љубав оно што је ветар за ватру: гаси је ако је слаба, разбуктава ако је јака. Симона је познавала своја осећања; хтела је да види каква су моја. Знала је шта је дала; питала се шта је од тога остало.

Још ти стварно нисам рекао како смо се растали те 1924. У то време, ја сам нешто дуже задржан у министарству. Изводила се стабилизација динара, прављена је нова царинска тарифа, изграђиван је нов порески систем, закључивали смо низ трговинских уговора. То није спречило писма да теку између ње и мене. Она је писала чешће него ја: сувише сам био заузет, а можда сам већ био прилично, ако не сасвим охлађен. Није помињала женидбу, али је стално вапила да најзад будемо заједно, заједно, заједно... Моја плата је била осредња, нарочито после девалвације динара. Посматрао сам моје другове како су се један за другим женили. Као тадашњи и будући високи чиновници, добијали су девојке са богатом спремом, па и са миразима у готовом. Једни су изнајмљивали, други се увалјивали у лепе станове или засебне куће. Сви су се намештали раскошно. Знао сам да је Симонин отац имућан, али да је имао да удаје три кћери. Његово богатство се састојало од земље и непокретности. Ипак сам рачунао да Симонин део неће бити мали, ако се што пре уновчи. Тада сам учинио нешто што је прекинуло идилу и претворио наш однос у један посао.

Кад сам тражио од Симоне да се обрати оцу за свој део, кад сам то поставио као услов за наш брак, питам се да ли је материјални захтев био разлог, или сам тражио изговор да је не узем за жену. То се питам данас, али онда ми је у глави било само то да не будем нижи од мојих колега. Поштено говорећи, ја сам већ у Паризу био начисто с тим да се морамо растати. Истицао сам да је природа моје службе таква да ћу махом боравити у иностранству, и да је то немогуће без знатних личних, хоћу рећи породичних средстава. На такве моје речи убеђивања, Симона се није дала осолити:

– Обоје имамо више него факултет. Ти си доктор, ја сам агреже, што одговара рангу доцента или чак ванредног професора на малом универзитету. Радићемо једно и друго. Нећемо сиротовати. Ја бих и на то била спремна.

Ја нисам више хтео да сиротујем. Истина је, она би могла бити наставница, можда на нашем универзитету, свакако у некој београдској гимназији. Али шта бисмо чинили у иностранству, где се никад не остаје дуго у служби као што је била моја? Престонице или конзуларни градови захтевали би велике издатке, а пружали би мало могућности за њену зараду. Нисам хтео да стојим исод колега који су били слабији од мене, по спреми, па и по интелигенцији, али су бележени боље него ја код политичких људи. Ја сам био добар чиновник, политички увек уз владу, али нисам имао неке велике подршке. Директори и начелници министарства су ме занемаривали до те мере да је председник владе, и то сам Пашић, опоменуо једног министра да ме унапреди.

Сећам се још једне појединости која осветљава моје тадашње осећање према Симони. После заседања Генералне скупштине Друштва народа, ја сам пратио министра Јоцића у Париз. Неколико пута смо позвали Симону да руча са нама. Јоцић је лепо с њом разговарао. Дивио се њеној култури и финоћи. Кад смо остали сами, нагло сам је узео за руку и погледао у очи:

– Одушевила си господина Јоцића. Би ли се удала за њега?

Погледала ме избезумљено. Из њених чудно насађених очију сукнула је плава ватра, у којој је било нечега лудачког. Она се можда питала да ја нисам полудео. Оборила је главу и више није проговорила. Не знам кад је то рекла јединим Србима који су знали све о нашем односу, али они су били обавештени. Тања и Бојан нису одобравали моје поступке према њој у последње време, али су је уверавали са сам се шалио говорећи о Јоцићу. Тешили су је:

– Неће она вас напустити. Сувише сте му дали, сувише сте учинили за њега. Зашто би вас оставио? Шта вам недостаје? Која жена би му донела више? Никад неће наћи бољу сапутницу.

– Осећам да одлази. Ах, како сам несрећна. Полудећу!

Тања и њен супруг Бојан Илић, наши заједнички пријатељи, су узели да је храбре за случај да се одиста растанемо. Тања је нарочито била одлучна:

– Нека иде, ако је такав! Будите горди! Не понижавајте се. Не признајте да патите. Шта је са вашим поносом Бретонке?

Наслоњена на довратак њихових врата у стану близу Марсовог Поља, Симона је јекнула:

– Mais je l'aime !

Тада је била сама код Илићевих. Кад сам их ја посетио, питали су да ли одиста намеравам да напустим Симону. Одговорио сам кратко и неодређено: „Видећу“. Они су такође схватили да је међу нама било свршено. Заћутали су.

Кад сам се вратио у Београд, послао сам онај предлог о њеном делу наслеђа. Није прошло дуго, а Симона ме обавестила да је говорила с оцем, и да је он одбио. Замерио јој што му никад раније није говорила о мени, што ме није довела у кућу. Нико од њених ме није видео. Сам он је опазио на улици са једним непознатим младићем. „Је ли то био твој српски студент?“ Обавестила га да сам одавно завршио права и да сам положио докторат. Ништа није помогло. Тврди и горди Бретонац, суверени господар Ласерака, свемоћан у бројној породици, није хтео да чује да парча свој посед. Није га убедио ни мој положај у Београду, ни перспектива да службујем у иностранству, евентуално у Француској.

– Не цепам своје имање док сам жив. Шта ћеш у ту Србију? Има зе тебе и људи и хлеба у Француској.

То је било све. Симона ми је понудила да дође без наслеђа, са својом младошћу и памећу као јединим миразом. Мени је то било мало. Нисам имао храбрости да одмах одбијем, али је она разумела да моје одлагање значи раскид. Није ни молила, ни преклињала, ни претила, ништа од онога чега сам се бојао. Поново је нашла свој бретонски понос и чувену „*brillante vanité celtique*“. Вратила ми је сва моја писма, тражила натраг своја. Последњи пут се није јавила мени, него Тањи и Бојану:

– „Све је свршено. Нећу никоме да сметам. Ни вама више нећу писати, да не би изгледало како на посредан начин – *de biais* – желим да продужим ту везу“.

* * *

То је било 1925, пре четрдесет година. Никад нисам сазнао шта је било са Симоном после нашег расанка. Је ли се удала, је ли имала децу, где је све била професор? Врло касно, пред сам Други рат, неко од другова је носталгично посетио наш Поатје и чуо да је „моја Симона“ већ много година у Алжиру и да је професор у главном граду. Остало знаш, али ћу рећи због твоје кћери ако је икад буде занимала моја прошлост. Она је уосталом донекле и твоја.

Оженио сам се Натом, твојом мајком. Њен отац нам није дао много пара, али је помогао да се наместимо господски. Кад смо се у више мехова селили у иностранство тамо су нас пратили његови богати поклони. Били смо у Марсеју, у Риму, у Паризу, у Букурешту, у Бечу, у Грацу, у Мадриду. Сарађивао сам са више министара и са многим стручњацима за спољну трговину, за трговинске уговоре. Особито сам много радио са Чехословцима и Румунима у оквиру Мале Антанте. Најпријатније успомене су ми остале из разговора са Миланом Ракићем, Бенешом и Титулеском. Једном сам био додељен Пашићу, кад се лечио у Вишију.

Јесам ли био задовољан својим успесима у каријери? Отворено ћу ти рећи: Нисам. Да ли бих боље прошао да сам се оженио Симоном? Не бих, јер није била ни довољно лепа да би привлачила или обезоружавала моћнике, ни таква жена која би „гурала“ мужа. Она би знала само за једног човека, имала би „очију само за свога Сиде“, умела би да бди љубоморно над пламеном његове љубави. Живела би од љубави и за љубав. Дисала би пуним грудима једино кад бисмо били нас двоје, у истој соби, у истој постељи. У том смислу је говорила:

– Неки прогутају цео ручак због десера. Ја живим и радим, учим и предајем, читам и пишем због онога што ће доћи после, мислећи на нашу љубав. Своје дужноти вршим савесно, али само зато да што потпуније заслужим сласт твога друштва, сласт миловања, сласт љубави. Радим и љубим. Радим због љубави.

Признајем да је то било превише за моју ипак сирову природу, за сељаче из Источне Србије. Ми смо више рационални него сентиментални, а своје страсти, кад их имамо, упућујемо другим правцем. Ја сам хтео више него љубав у браку. Желео сам да се пењем, да се одликујем у служби, да дођем на високо, на највише положаје у држави. Можда бих у томе и успео да није дошао нов светски пожар. Хитлеровци су ме одавно имали на оку. Нису ми праштали што сам ревносно

бранио југословенске интересе у Аустрији и што сам, по својим назорима и држању, био и остао привржен старим савезницима из Првог рата. У самој служби, почео сам да стагнирам чим је Милан Стојадиновић дошао на власт у јулу 1935. Ја сам се залагао за Малу Антанту у оквиру мога посла у свакој прилици; он је тај савез рушио на свима пољима, како на акономском тако на политичком и културном. Из Београда нисам имао никакву потпору, него само сметње и критике. После марта 1938, кад је Рајх анектирао Аустрију, осећао сам се као заробљеник. Кад је пала Југославија, за мене и за нашу породицу почела је права трагедија. Од ње сте највише страдали ви, моја деца, и ваша мати.

Немци су ме ухапсили, одвели на Бањицу, затим у Гестапо, па у Грац, најзад у Беч. Гледали су у мени „опасног непријатеља“ Великог Рајха. Рашко и ти сте били нејаки. Ната се борила сама под окупацијом. Продавала је ствари из куће, да бисте живели и да бих ја добијао оно што се смело и могло слати. Да ли ти је икад речено да смо уновчили намештај за три комплетна салона, и то далеко испод праве цене? Отишле су и многе драгоцености: злато, посуђе, скупоцене слике. Морам признати да је у Бањичком логору било теже него у правим немачким затворима. Одатле су изводили на стрељање. Свако од нас је из дана у дан, очекивао да га прозову чим би се у соби појавили Кригер и Вујковић. Мене нису стрељали, али су ми сломили тело и уморили живце. Обе своје невоље сам крио пред твојим братом и пред тобом. И вама и Ната сам стално стављао у изглед, кад год сам бивао на слободи, да ћемо, после ослобођења, опет имати леп и удобан живот. И сам нисам био далеко од тога да тако верујем.

Преузет сам у службу чим су образована министарства. Радио сам поново у спољној трговини, као стручњак, али су за помоћнике министра узети други људи. Слали су ме у Женеву и у Њујорк кад је требало свршити какав деликатан посао. Знали су да тамо имам старих и корисних познанстава. Моје везе су обилно коришћене за државне потребе, али ја сам званично имао споредан, скоро архивски посао. Срећом, добијао сам да радим многе тешке и сложене ствари. То ми је пружало наде да ћу дати своју меру у тешком спољно-трговинском занату. Томе занату сам обучио доста младих људи. Кад сам и својој ранијој и садашњој слижби давао податке, изгледало је да ћу бити искоришћен боље него до 1941. Десило се друкчије. Заједно са скоро свима предратним службеницима у тој струци, као „стара школа“, ја сам био стављен у пензију. Дошли су на положаје млади људи, од којих су неки били моји ђаци, често врло добри ђаци. Добио сам малу пензију, и она се врло слабо повећавала.

Ти се добро сећаш тога периода. Рашко и ти сте још учили. Да бисмо вам омогућили успех у школи, наставили смо да продајемо, најчешће кришом од вас. Нисмо хтели да осетите наш материјални и друштвени пад. Кад је дипломирао права, твој брат је отишао у Немачку, да научи још један језик, управо да утврди оно што је почео у Грацу, и да нешто заради за себе. Запослио се као обичан зидарски радник. Кад се вратио, оженио се девојком исте струке. Почели су у унутрашњости, доста далеко од нас. Казујем ово да би твоја кћи знала како нам је било кад си нам саопштила да ћеш нас и ти напустити. Отишла си за странца, и то за Американца који је имао да те одведе преко океана. Свршио је посао ради кога је, као стручњак, боравио у Југославији, и знали смо да ћемо те практично изгубити. Остављала нас је мао помало и стара Маришка, која је више од тридесет

година била пре члан породице него служавка. Морала је да се запосли, пошто више нисмо могли да је плаћамо. Становала је и даље са нама, и донекле нам је била од помоћи. Преко дана је радила код странаца; увече нам је обично доносила своју приврженост и свој умор.

Још нешто смо крили од тебе. Повремено смо позајмљивали новац од рођака, од пријатеља, па и од саме Маришке, само да бисмо одржали „ранг“ пред светом. Враћали смо брзо, особито Маришки, која је куповала и опремала кућицу за себе у једном сомборском селу. Ипак се однос између ње и нас променио, и то на нашу штету. Само врло културни људи умеју да поштују и онога ко губи.

Кад је реч о „рангу“, одржавали смо, бар споља, стари ниво: велики стан, леп намештај, ормане са кристалом и вазнама, много старих слика, светиљке у угловима. Знаш и зашто: да бисмо могли издавати једну, па две, а у један мах и три намештене собе. Било је време кад смо нас двоје живели само у спаваћој соби и кад је мама све сама радила. У нашој соби смо и примали неколико година. Преокрет је настао кад су власти забраниле да се издају собе странцима у кућама које су национализоване. Тада смо одлучили да нађемо начина да себи купимо стан и да га уредимо што боље, за Рашкову канцеларију и евентуално за издавање.

То се десило баш у време кад је твој добри муж умро, кад си тако млада остала удовица са малим дететом на рукама. Прекинули смо преговоре о куповини стана да бисмо, преко океана, долетели теби у загрљај и покушали да те утешимо. Ти си нашла довољно снаге да сама дођеш у Југославију. Покушала си да се овде запослиш, али ниси успела. Јуначки си се вратила у Америку, да започнеш нов живот, без мушке подршке. Пошли смо с тобом мама и ја, да видимо како ћеш да се снађеш. Ја сам морао да се вратим, али је Ната остала с тобом и с Елизом годину и по дана. Сада ти казујем да је то био један од најтежих, можда најтежи период у моме животу, не рачунајући окупацију и затворе. Предузео сам послове и напоре који су прелазили моју снагу. Можда је услед тога и дошло до ове болести. Преморио сам живце и срце. Сада сам рђаво, горе него што зна Ната, горе него што признају лекари. Можда ми се ближи крај: разлог више да завршим ову причу.

Питаћеш се да ли се моје здравствено стање није погоршало и услед обнављања везе са Симоном. Дугујем ти пуно објашњење и целу истину. Лекари не знају за ову промену у моме животу. Они још испитују мој организам, траже узроке моје „коронарне инсуфицијенције“. У први мах су мислили да је инфаркт. Сада лутају по разним научним стазама. За то време ја размишљам и испитујем самог себе. Мало од тога поверавам мами, јер она има пуно других брига. Кад је видела магнетофон у мојој болничкој соби, објаснио сам да за тебе и Елизу излажем своје детињство и пропаст Србије 1915, школовање у Француској. Касније ће и она сазнати све. Најпре хоћу да рашчистим са собом исповедајући се својој доброј и удаљеној кћери.

* * *

Ево како се обновила веза са Симоном, после четири пуне деценије. По прећутном договору, или пре из неког поноса са обе стране, оставили смо прошлост на миру. Ја сам се интересовао за њену судбину; можда је и она волела

да нешто сазна о мени, али ни једно ни друго није хтело да се покори и учини први корак. Да је тако било уверио сам се сада, кад сам лежећи на постељи, код куће, замерио Симони што никако није писала. Намрштила се и јетко је бацила:

– А ти?

Тиме ми је много рекла: очекивала је реч од мене. Ја сам мислио да морам штедети њен мир и оставити јој пуну слободу. Тим пре што сам се убрзо после раскида оженио. Какво право сам имао да се мешам у њен живот? Али, видиш, она је нешто очекивала. Ја сам на њу чешће мислио последњих година, док се у Алжиру водила тешка борба. Још више откад је почело мирење алжирских бораца са француском владом и после Евијанског споразума 1964. Да ли је и за време тога рата остала тамо? Шта је радила? Да ли се вратила у Француску и под каквим условима? Где је сада, шта ради, кога има, како живи. Нико ме нисам говорио о томе, јер нисам ни имао бог-зна коме. Најмање сам мислио да ће она прва дати гласа за себе. То не би личило на њу и њен понос, нити би одговарало њеној бретонској тврдоглавости. Ипак се десило. Симона се јавила, и то на сасвим необичан начин. Мора да је дуго оклевала, кад се тога сетила...

Крајем новембра прошле године, стигло је писмо из мога села. Познао сам руку твога Чика-Пере, који толико чезне да те види и загрли. Али у коверту није било ништа од њега, већ један мањи коверат, са мојом адресом у селу: „Monsieur Vasilije Petrović, docteur en droit Breznica, Požarevac, Yougoslavie“. Одмах сам познао Симонин рукопис. Али у њеној коверти се налазила само једна празна разгледница, без иједне речи. На слици се видео стари хотел у Ласераку, који сам познавао. Показао сам Ната, рекао од кога је и питао шта да радим. Племенита и великодушна каква је, она је – на мој зачуђени и упитни поглед, више него на моје питање – одговорила:

– Шта да радиш? Мораш жени одговорити.

Дуго нисам знао шта бих Симони писао, и како, кад није дала адресу. Нити шта бих одговорио, кад ништа не пита, нити даје адресу. Брзо сам нашао решење, и Ната је одобрила мој план. Шефу полиције у Ласераку сам написао, не помињући Симонину пошиљку, да сам као студент у Поатјеу упознао младу Францускињу таквог имена и презимена, родом из Ласерака, где је њен отац председник општине. Годинама нисам имао вести, па бих га молио да се распита за њу и обавести ме да ли је жива и шта ради, где је. Место комесаровог обавештења о Симони, неколико дана касније стигло је њено писмо, прво после 1925. Обраћала ми се са „Bien sher Vasilije“. Морам рећи да сам комесару ставио и једно за њу, у коме сам је укратко упознао са догађајима у моме животу после расанка. Она је послала празну разгледницу зато што није знала у чије руке ће доћи. Ако сам ја жив и ако је добијем, знаћу ко шаље и реаговаћу како будем нашао за сходно. Ако желим, умећу да је пронађем. Потајно се надала да сам преживео рат и окупацију. Радује се што смо, ја и сви моји, издржали све патње и сачували се. Она је дуго живела и радила у Алжиру, удала се, добила двоје деце, али је удовица већ десет година. Сада има шесторо унучади. Сада живи у Геранди, на свом имању, на обали Атлантика. Деца су сада далеко од ње, али су провела распуст код ње. Она ће зимус отићи њима у околину Париза. Матријално је добро обезбеђена, али је усамљена. Сетила се прошлости, и хтела би да чује да ли је остало што живо из наше младости у мојој успомени. Занима је исто тако има ли реакције са стране оних

који су сада у мом животу. Питала је одмах у првом писму шта је са Тањом и Бојаном Илићем, нашим заједничким пријатељима, и њиховом ћерком коју је познавала као дете од три године. Писмо сам прочитао Ната и договорили смо се да јој честитамо Нову годину.

Том приликом сам ставио у коверат и слике наше целе породице. Била је и твоја са Елизом. У писму сам одговорио, на њено дискретно и посредно питање, да је успомена на заједничке дане жива и да ће остати до смрти! Обавестио сам је и ономе што је свакако највише мучило: како ће реаговати Ната на њену иницијативу. Ставио сам кратко: нема реакције. Са своје стране, умирили су је у том погледу наши пријатељи Тања и Бојан. У честитци за Нову годину, Бојан је набројао чланове наше породице, не знајући да сам ја то већ учинио. Говорећи о твојој мајци, рекао је да је она културна жена, пуна разумевања и доброте. За Симону је ово обавештење од трећег лица било одлучујуће за њено даље држање. Одмах је захвалила Бојану што је интуитивно осетио шта њу највећма интересује. Моје речи „нема реакције“ схватила је правилно: да Ната нема ништа против тога да се наши односи, у новом облику, као пријатељство, обнове, чак ни против тога да она дође у Југославију на виђење.

Нисам пошао корак даље, нити сам је директно позвао да дође у Београд на један дужи боравак, али сам јавио да је наш главни град јако измењен, да има много лепих нових зграда. Као пример, послао сам слику хотела „Славија“ и нагласио да се налази недалеко од куће у којој имамо свој стан. За узврат, Симона је почела да нам шаље илустровани недељни магазин Paris-Match.

Нисам ти рекао најважније. Дајући своју адресу, Симона је, као своје ново презиме, ставила нешто необично: Nafiz-Ismail. Била је, значи, удата за муслимана, свакако Арапина. О мужу није ништа јављала, сем да је умро пре десет година. Више о деци. Кћи Жасмина има 39 година, свршила је лисанс из језика и агрегацију са енглеским као главном науком, ради за Уједињене нације, у Њујорку и по европским градовима где светска организација има своје агенције. Сада се баш налази у самом седишту ONU, са сва сина и ћерком. Пол-Луј, Симонин син, девет година млађи, свршио је медицину и сада је interne des hôpitaux de Paris: ми смо знали да је то важан положај у струци. Она сама мора да има знатну пензију.

Овако повољна обавештења су ме потстакла са предложем нешто још смелије: да на дуже време дође и нашу земљу, како бисмо је провели бар кроз Србију и Војводину, ако овога пута не можемо ништа организовати и за Јадранску обалу. Брзо је одговорила да би радо дошла, тим пре што се величанствена „Славија“ налази близу нас. У договору са Натом, предложио сам јој у идућем писму да не отседа у хотелу, већ да буде потпуно наша гошћа, пошто имамо стан са четири велике собе. Већ раније сам је упознао како стоје наша деца и колике су нам унуке. Сада сам хтео да јој покажем да и ми стојимо добро. Симона има лепу материјалну ситуацију, да не зависи од деце, да чак она њима излази у сусрет. Као да сам читао између њених редова: „Ти си ме оставио, али ја нисам пропала. После агрегације, била сам угледан професор у једном великом граду. Удала сам се за човека са положајем. Подигла сам ваљану у способну децу. Већ два лета их примам у својој кући на мору, гостим их све десеторо“.

Пркосећи на свој начин, ја сам јој дао на знање да ми и наша деца нисмо ништа мање успели. Кад је позивала у госте, Ната је свакако имала намеру, можда

не сасвим свесно, да јој покаже шта је донела у нашу заједницу, ма како имовина била окрњена тешким догађајима. Ја сам лично желео да јој испричам где сам све служио или путовао. Она је прошла добро, ми такође нисмо били нижи. Нисмо се подавали, ни она ни ми. Сетио сам се наших студентских утркивања у Поатјеу и у Паризу. Онда је требало показати ко ће више знати и ко ће више диплома стећи. Сада је свако од нас хтео да покаже шта је урадио после расанка. Остало је да се види шта је живот учинио од нас лично, у физичком и у духовном погледу. Њене фотографије, које је на наш захтев послала, нису нас очарале. Какву Симону ћемо видети на Сурчинском аеродрому?

Наши пријатељи Илићеви сачували су једну Симонину фотографију из 1921, кад је имала 23 године. Слика је показивала једно слатко девојче. Ната је гледала врло радознало. Упоредјивала је сигурно са собом у истом узрасту, као што је стала пред огледало чим је стигла најновија Симонина фотографија. Десет година млађа од Симоне, Ната се није бојала поређења. Њена радозналост се још повећала кад је Бојан напоменуо да је Симона била мало разрока. Ја то нисам запазио, или ми то није нимало сметало у оно давно доба. Кад је Тања потврдила да је Симона имала необично насађене очи, Ната је само рекла:

– Била је лепа.

Сви смо онда проучавали најновије Симонине фотографије. Једна, нешто ранија, показивала је проседу старицу, са тужним погледом, мало елегантну. Нашли смо да се наше супруге одевају боље од ње. Друга, прављена за пасош, давала је нешто свежију Симону, али опет врло скромно обучену.

Ната и ја, са Рашком, направили смо за њен боравак читав мали план. Ми смо за Симону заинтересовали све београдске породице, а Илићеви су узели на себе да је уведу у две пријатељске куће. Дора Милетић је хтела да јој покаже неке цркве, и саму патријаршију. Водиће је једног уторника на вечерњу у Саборној цркви, кад присуствује и сам патријарх. Перишићка се примила да је води на француско гробље, – успомену на Солунски фронт и на Источну армију, у којој је Симона сигурно имала рођака или познаника. Рашко је пристао да је, са малим друштвом, одвезе у Нови Сад и Петроварадин, затим на Оплепац и у Аранђеловац. По себи се разуме да ће најпре ићи на Калемегдан, – због Споменика захвалности Француској, због Победника, због Тврђаве и Ратног музеја. Обавезно мора видети Авалу и гроб Незнаог јунакам сходно протоколу за „угледне странце“...

* * *

У прву недељу фебруара, ја сам пао, био пренесен у болницу, враћен на домаће лечење. Напад се поновио неколико пута, али то нас није одвратило од намере да примимо Симону. Илићеви су саветовали да се посета одложи; сама Симона, кад је сазнала за моју болест, била је истог мишљења. Ја сам остао при своме. Уверавао сам све да ме то неће уморити, доказивао да ће бити пријатно да ми „неко прави друштво“. Ната није хтела да ми квари вољу. Тако је утврђено, и Симона се покорила нашој, управо мојој одлуци. Чекали смо само телеграм из Париза, да јави кад стиже на Сурчински аеродром.

Рашко је пребацио Нату и мене, за девет у вече. Авион је каснио два сата. То је била прва наша брука у Симониним очима. Каравела је са закашњењем пошла из Београда за Минхен и Париз. На Орлију је испратио њен син, и рђаво је био импресиониран већ првог часа. Куда то одлази његова мајка? Какве је земља та Југославија? Нас је опет занимало како је својој деци, особито томе озбиљном сину, полу-Арапину, објаснила зашто иде на тај пут. Сетио сам се како је, пре 45 година боравила у Београду месец дана. Оцу, маћехи, браћи, сестрама рекла је да иде на одмор у Пириније или у Шпанију. Онда је о нашој вези нешто знао или наслућивао само најмлађи брат, с којим се Симона најбоље слагала. Он је осећао да иде на другу страну, за вољеним човеком. Сада је нешто слутио њен син, кога је сматрала себи ближим него кћер. Целу истину ни онда ни сада није рекла никоме, у то сам био уверен. У Београду, отворено ће моћи да говори само са мном и са Илићевима. Питао сам се, међутим, шта она мисли: је ли Ната упозната са правом природом наших односа у далекој младости, кад је тако лако прима у свој дом?

Симона је била нестрпљива да упозна једну социјалистичку државу, коју у Француској не стављају из Гвоздене завесе. Прве утиске стекла је већ у Минхену и у авиону. Један Југословен је пресрео са својом изјавом, која ничим није била изазвана с њене стране:

– Знате, ја нисам комунист.

Њу би више занимало да је он био комунист: видела би како изгледа један „човек власти“. Изненадило је такође да су јој сви говорили, кад су сазнали да је Францускиња, са симпатијама о Де Голу. Њима није рекла, али се пред нама одмах испољила у тој ствари: она генерала не мари, јер је „изневерио алжирске Французе“. Да би ме припремила у том смислу, била ми је послала Преторијанце, трећу књигу Жана Лартегија. Чим је стигла питала ме да ли сам је читао. Сада је за мене донела другу књигу, Centurione, а за Бојана прву – Најамнике. Ми смо били прочитали, и упознали смо се из тога извора како су текли догађаји у Алжиру после 13. маја 1958, кад је извршен преврат у Де Голову корист. Питали смо се како ће нам Симона претставити алжирску драму и њен расплет. Она је била сведок, знала је све појединости.

У Алжиру је провела 34 године, све до 1964, кад су она и њена деца морали отићи, напуштајући своју кућу, нагло, са малим коферима у рукама. Одмах је додала да су их у Француској примили као непријатеље, или бар као ометаче. Срећом, имала је где да се склони, не тражећи ничију помоћ. Ни код најближе родбине није наишла на разумевање. У Геранди су је чак посредно вређали. Чим би се удаљила из своје куће, са свога малог имања од седам хиљада метара, са шумицом недалеко од мора, наилазила је на критике. „Ти људи који су се искрцали у Марсеју, због којих смо ратовали, којима смо жртвовали своју децу“: то је чула на сваком кораку. Није одговарала, није се препирала. Најближе је ипак потсетила да су све француске владе десетинама година апеловале на школоване људе, особито младе, да иду у Северну Африку, пре свега у Алжир, који је сматран наставком Француске.

Симона, коју сам познавао као врло ћутљиву, сада је говорила и говорила – три дана без престанка. Као да је чекала сусрет с нама да би испразнила душу. Непријатно се изненадила кад је видела да ми одобравамо споразум са

Ослободилачким националним фронтом, и да замерах ранијим владама, па и самом Де Голу, што то раније нису свршили.

– Знам, цео свет је против нас. Американци су већ од 1943. радили на разбијању Француског царства. Ја сам их гледала како се искрцавају. Лепо смо их примили, као ослободиоце. Увели смо их у своје домове. Иако су код куће имали Црнце, они су се згражали како се ми дружимо са Арапима, Берберима и Кабилима, и третирамо их као равне себи. Замерали нам што их не затворимо у резервате, као што су они учинили са својим Индијанцима. Питали смо Симону, шта су управо ти pieds noirs, које су наши новинари звали „црним стопалама“.

– То су, за Алжирце, сви Европљани, дошљаци. Они су носили црну обућу, док домаћи људи иду боси, или имају неку врсту сандала, опанака, или су увек у папучама разних боја.

Говорећи о алжирском проблему, рекла нам је да су сви Европљани, не само француског порекла, били против тога да се прави нагодба на Националним фронтом ослобођења. Сложни су били да треба променити режим у метрополи. Зато је поздрављен Де Гол као спасилац Алжира, али је он после „изневерио“ најбоље пријатеље Француске. Симона се зажарила кад год би говорила о томе:

– Де Гол је дошао у Алжир неколико дана по доласку на власт 1. јуна 1958. Сви смо изишли на Форум. Изговорио је своје чувено „Je vous ai compris!“ Веровали смо. После је мењао пароле. Најпре је прокламовао „француски Алжир“, па „алжирски Алжир“, док није дошао до „независног Алжира“ изван Француске. Заветовао нам се да никад неће преговарати са „бунтовницима“. После је прешао на „мир храбрих“, оних који се боре: нико није знао кога подразумева – војнике, – такозвани контингент, – „бунтовнике“ или нас који смо се залагали за вечну повезаност Алжира са Француском. Изгледа да је био у вези, преко свога Compiedua, са побуњеницима већ док је нама то говорио. И кад је објавио да ће Алжир бити независан, нас је уверавао да ће заштитити „црне ноге“ и Алжирце који су се борили заједно да француском војском, несрећне „харкије“.

Жалила је што смо тако слабо обавештени. Ми, као сви у свету, верујемо да су Европљани експлоатисали староседеоце и исцрпљивали саму земљу. Признавала је да су се многи колони обогатили, али огромна већина од оног милион и по хришћана били су мали људи, необично радни, чуварни, прави пионери и ствараоци. А како су тек школовани били корисни! За 130 година, – тврдила је наша пријатељица, – Французи и други Европљани су од Алжира направили плодну и развијену покрајину, а од главног града један од најлепших на свету. Симони је било јако стало да нас убеди. Није марила ни за одмор ни за храну. Још више него алжирским револуционарима љуто је замерила Французима у метрополи што су тако рђаво примили несрећне повратнике.

За све то време, ништа није рекла о своме мужу, ни о своме браку уопште. Ја сам је слушао, Ната је пословала по кући. Нисам је скоро ништа питао ни кад је углавном испричала алжирску драму. Мислио сам да треба да будем дискретан. Чекао сам да сама проговори о својим присним стварима. До тога је дошло тек кад смо се нашли код Илићевих, неколико дана после њеног доласка. Бојан се заинтересовао за њеног мужа: ко је био, шта је радио? Одговорила је кратко!

– Био је инжењер. Градио је друмове, мостове, пристаништа.

– Како се звао? Ви сада носите његово презиме. Шта је то Нафиз-Исмаил?

– Име му је било Жозеф. Његови су Арапи, од оне мањине у Алжиру која је силом освојила Алжир, пре много векова. Кад су дошли Французи, 1830, његови претци су пришли новој власти и сарађивали с њом. Женили су се Францускињама, али не и другим Европљанкама, ни Талијанкама, ни Шпањолкама.

Симоним муж је, уз то, био и католик. То је још више отежало њену ситуацију кад је проглашена независност. Она је свакако хтела да остане и после револуције, јер се одлично слагала са Алжирцима, а деца су јој била Алжирци. Међу побуњеницима, презиме је бил озлоглашено, а знали су и за њихово профранцуско опредељење. Долазиле су им претње са више страна. Њихови пријатељи су скоро сви напустили Алжир и саветовали да и она то учини. Зар не види да се убиства догађају сваког дана? Они су становали у средишту града, сасвим близу Бен Белине резиденције. Мислила је да јој се не може десити најгоре. Али почела је да се пролива крв о око њене куће. Лично је газила на улици по крви. Њен син је такође био склон да остану. Најзад се поколебао. Изјавио јој да више не може да издржи. Кренула је са коферима у руци; оставила је кућу и све што су годинама текли и чиме су је напунили. Боље су прошли они који су раније кренули. Спасли су безмало све покретности, неки су и куће уновчили врло повољно. Из љубави према Алжиру, они су кренули међу последњима.

Враћајући се на политику, питали смо Симону да ли је могло да се избегне потпуно одвајање Алжира од Француске. Је ли била могућна интеграција, коју су предлагали многи официри и која је на Форуму прокламована 13. маја и неколико идућих дана? Да ли су Алжирци могли да буду Французи сто од сто, потпуно једнаки са грађанима метрополе?

– Интеграцију је најпре обећавао и Де Гол. Желели су је скоро сви алжирски Французи, па и остали Европљани, особито Јевреји. Али, истину говорећи, то није било реално. Са тим се не би сложили Французи из метрополе, нити би пристали „побуњеници“ из FLN. Разлике си сувише велике. Затим, њих је десет милиона, а нас је било једва милион и по.

Закључила је да се све десило како је морало бити. Жалосно је само што су најгоре прошли највећи пријатељи Алжира и сам Алжир. Та земља не може да живи без Француске. Кад год је престајало да притиче из Француске, за време рата и у току револуције, они су оскудевали у свему. На основу Евијанских споразума, Француска је давала Алжиру милијарду франака дневно. Тачно 300 милијарди годишње. Сада је то нешто смањено. Још смо је питали: ко користи изворе нафте у Сахари, само Французи или још неко?

– Ко их не користи! Американци су заваравали Алжирце да ће отворити бунаре и све њима предати на експлоатисање. Ипак је Француска морала да залегне, са капиталом, са људима, са машинама. Треба видети какви су друмови изграђени у Сахари, усред пустиње. Мој муж је на томе много радио. Зато је и умро пре времена, од срца.

– Је ли био много старији од вас?

– Четрнаест година.

– Значи да је имао 72 године кад је умро.

То је прецизирао Бојан, који је ова питања и постављао.

Код Илићевих смо за једно вече о њеном животу сазнали више него за неколико дана од нас. Ја сам избегавао да питам о мужу, а о деци нас је сама

обавестила већ у писмима. Кад смо се бивали сами, она се распитивала о моме животу после расанка. Али тек пошто је рекла све о „алжирској трагедији“, како се изражавала. Ја сам ишао редом: од Париза до министарства, затим по разним страним градовима, по конференцијама и мисијама. Показао сам јој слике где ме је могла видети међу државницима и високим чиновницима. Сачувао сам и многе позивнице на службене пријеме, ручкове и вечере. Причао сам о њиховом и нашем рату, о тамновању у логорима и немачким затворима, о послератном службовању, које се брзо претворило у превремено пензионисање. Њу је све то слабо интересовало. Понекад ми се учинило да ме уопште не слуша. Питао сам, зачуђено и прекорно. Одвратила је расејано!

– Слушам, слушам.

У ствари је била далеко, заокупљена својим мислима. Можда је очекивала да јој говорим о нечем другом, о томе на пример како сам доживео наше раздавајање, шта сам осећао годинама, без ње. Мени се учинило важније да јој изнесем шта сам се урадио, на какве сметње сам наилазио, како сам патио за време рата, како сам рђаво прошао после ослобођења, зашто су распршене моје наде. Нисам се жалио. Држао сам се поносно, чак пркосно, баш као и она. Као контраст мојим незгодама, али као свој успех, истицао сам како сте напредовали Рашко, ти и Ненад. Ни то је није много интересовало. Твоју мајку је једва примећивала. Стално се бранила од њене пажње. Ни једном речи није похвалила наш дом ни оно што је могла видети код нас. Ја сам брзо предложио да оне једна другој кажу „госпођо“, него да се зову по имену. Симона је на то пристала, али се Нати ретко обраћала. Никад пријатељски. Увек хладно, званично. Нарочито се устезала да од Нате ма шта прими. Стално се извињавала што нам смета. Кад би ишла у купатило, предупредивала је да ће „само на три минута“. Више пута сам јој то замерио, и чак грдио што је тако неприродна и са манирима:

– Ослободи се, побогу! Буди једном комотна. Кажи шта волиш да спремимо за јело. Кад ми будемо дошли код тебе, ја ћу рећи увек шта хоћу да једем.

Она је на све моје примедбе само слегала раменима, без речи. Можда се осећала пониженом што се прва јавила, што је дошла у Београд, мени на ноге у Натин дом. Као да се питала: „Шта ћу овде?“ Ја сам, напротив, био охол што сам у младости изазвао тако дубоку љубав једне елитне особе. Још гордији што није могла да ме заборави, што ми се вратила после свега што је пропатила због мене. Пред Натом сам се поносио кад је Симона говорила умно, кад се показала учена и о свему обавештена. Можда је Симона патила и због тога што је осећала да ја и Ната лепо живимо, да се слажемо, да се волимо. Најтежа је била супротност између мога и њеног расположења. Ја сам био гласно радостан; она је ћутећи туговала.

Да би замислила како сада изгледа наша кућа, рећи ћу да смо Симону за ноћ сместили на постељи где сам ја лежао преко дана, поред телефона. Увече смо у истој трпезарији, већ пре вечере, палили телевизор и гледали скоро до поноћи. То тек Симону није занимало. Програм је обично био слаб, највише на српском. Ната и Маришка су уживале у телевизији. То им је био једини одмор после дневног рада и трчања. Симони је сметало што за то време није могла да говори. Преко дана, она је седела крај мене. Ната се ретко појављивала. Чим бисмо обоје заћутали, читала ми је из Пари-мача или из неког романа који би се нашао на столу. Кад сам се осећао боље, ишли смо заједно на пијаци, да набављамо намирнице. Једном сам је

водио према Калемегдану. Али смо могли само до Академије наука, јер сам се ја био уморио. Свртели смо у Ер Франс да се обавестимо кад иду авиони. Ту ми је позлило, па смо požурили кући. Кола за хитну помоћ су ме опет пренела на клинику.

С правом ћеш питати: зашто смо пристали да нам гошћа, и то таква странкиња, дође кад сам већ првих дана фебруара имао срчани напад? Илићеви су предлагали да ту посету одложимо док ми не буде боље:

– Како ће Симона гостовати кад ви лежите? Ни њој неће бити пријатно.

– Правиће ми друштво. Разговараћемо. Читаће ми лепе ствари.

Наши пријатељи су њен боравак схватили озбиљније него ја. Неколико дана пре њеног доласка хтели су да се договоримо, да направимо „ратни план“. Бојан је чак узвикнуо „Hannibal ante portas!“ Сада видим да су они били у праву. Са срцем нисам смео да се шалим.

Замарале су ме шетње с њом. Кад год сам се јуначио казна је брзо стизала. Лежао сам на клиници, а приближавао се дан њеног одласка. Узели смо карту за пету среду од њеног доласка, али она је на своју руку, без договора са нама, убрзала свој повратак. Отишла је у Ер Франс и авионску карту заменила за суботу, четири дана раније. Нисам могао да је испратим. Лекари стално обећавају да ме пошаљу на домаће лечење, али одлажу. Ната ми долази сваког дана пре подне, а четвртом и недељом и по подне. Рекао сам јој да доведе Симону у последњи четвртак. Био сам страховито љут кад сам сазнао шта је учинила. Али зашто се љутим кад већ не могу бири с њом? То ти морам објаснити.

Кад је написала да јој нови изглед „Славије“ отвара вољу да се миче, да путује, ја сам је позвао да дође у Београд. Одбио сам да станује у хотелу, како је предложила. Она је тада поставила услов: становаће кода нас, али само ако обећам да ћемо нас двоје бити њени гости на обали, што пре и што дуже. Кад је стигла и кад се упознала са нашим материјалним приликама, поставила је нов услов за своје дуже задржавање код нас: да на њу трошимо што мање. Понудила је чак да учествује у дневним издацима. Ја сам одбио, између осталог зато што одиста желим да одем у Бретању, још једном, да се сетим студентских дана. Тим теже ме погађала њена мрзовоља и одлука да оде раније. Шта је било? Да ли се није добро осећала код нас, или се бојала да нам смета, или је изгубила наду да ћу ускоро изићи из болнице?

Овако усамљен, размишљао сам и разбијао главу. Све се још драматизовало кад је Симона требало да дође у болницу пред свој полазак. Како ће изгледати наше виђење, можда последње у мом животу? Да ли ће ми она рећи нешто што до сада није? Да ли ће поставити неко важно питање? Да ли ћу ја моћи да јој кажем оно што је она очекивала и што још нисам рекао? И шта би то могло бити: кајање, жаљење или каква критика? Ја сам њој учинио једну замерку, код куће, кад сам питао:

– Зашто никако ниси писала толико година?

– А ти?

Очекивала је, дакле, стално да ја учиним први корак, да бар покушам да се обавестим о њој и њеној новој средини. То нисам учинио, јер сам мислио да немам право. Знао сам да ме чини кривим за свој љубавни промашај. Вероватно ми никад није опростила, али, ето, није ме ни заборавила. Јавила се прва, дошла је, пристала

са станује под нашим кровом. Ја са, био све збуњенији што се продужавао њен боравак, што сам више гледао или слушао како се мучи. Немам с ким да се саветујем, па се обраћам теби, далекој и драгој кћери. Уздам се у твој разум, верујем у твоју љубав.

Потруди се да будеш неутрална. Заборави да си Наташа и моја кћи, покушај да судиш објективно. То није лако, али би мени много значило твоје мишљење, како о моме поступку пре четрдесет година тако о пристанку да је сада примим. Могу ти рећи да су Илићеви у оно време били на њеној страни, да су ме осуђивали, али да после раскида нису помињали ту ствар. Њима се свидела Ната, а она је Тању и Бојана примила као наше најбоље пријатеље. Моји односи са Симоном били су наша заједничка тајна. Не би ме чудило ако се она поново испољила пред њима отвореније и присније него са Натом, па и са мном. Понављам да сам највише бринуо како ће изгледати састанак у болници.

Десило се чудо особито за Симону. Није смела ни сањати да ће моћи насамом да разговара. Ни ја се томе нисам надао. Твоја мајка је опет била великодушна. Сем Симоне, довела је једног младог рођака, и скоро све време причала с њим. Тако сам био слободан да све кажем и да све чујем, током читавог једног часа. Симона је искористила прилику да ми јасно каже да је у Београд дошла да чује шта сам радио и урадио током тих деценија, али још више да види да ли је остало што живо, у мојој души, од онога што смо заједно доживели. Исто тако јасно, ја сам рекао да је све остало, да ништа није заборављено. Изненадио сам је кад сам наводио многе појединости из наших разговора и из наших шетњи: боје њених хаљина кад смо били овде или онде, речи које смо изговорили, шта смо где јели, које призоре смо гледали... Учинило ми се да јој је то годило. Можда је очекивала да зајалим што своју судбину нисам спојио с њеном. Гордост ми није допуштала да то кажем, још мање да признам да сам, нехотице, упропастио њен живот. Најмање сам могао да се жалим да нисам постигао све што сам њој стављао у изглед кад смо сањарили о мојим изгледима у каријери. Мислим да то нећу учинити ни ако бисмо ишли у Француску.

Лекари ме уверавају да ћу оздравити, али сам спреман и да одем из једног света који постаје све мање интересантан. Ако сам у много чему пронашао, успео једно, и то ми је довољно: остварио сам складан живот са Натом, подигао сам тебе и твоја два брата. Преко вас четворо и преко ваших супруга, стекао сам три девојчице, које ће продужити моју крв. Верујем да ме ви сви волите. Док живим, трудићу се да вас не разочарам. Не замери што ми је жао ако се у мени разочарала жена која ми је поклонил своју прву, – данас знам, – једину љубав. У сваком случају, ја сам поносан што је успомена на мене живела у њој толико година. Могао бих да будем и горд што је савила своју бретонску охолост и потражила у Београду лек својој тузи и прибежиште за своју самоћу.

НАФИЗ-ИСМАИЛ ОПТУЖУЈЕ

Алжир, фебруара 1956.

Драги сине Пол-Луји,

Факултет ме уверава да ћу још живети, али ја осећам да одлазим. Зачудићеш се овако дугачком писму од твога оца, који није ни говорник ни писац. За разлику од твоје матере, велике интелектуалке, ја сам само скроман градитељ путева, друмова, канала, пристаништа. Тога се не стидим. Прочитао сам негде да је Цезар себе величао као „градитеља мостова“. У Северној Африци он мостове није правио. Нисам много ни ја, али што се иде даље од мора, све већу улогу смо играли ми који смо крчили пут цивилизацији кроз пустињу. Ти си Сахару познао кад смо је већ били избраздали и начинили проходном. Можеш мислити како је суви и врели пејзаж изгледао пре но што смо, моји претходници и ја, повезали ретке оазе, савладали брегове, умирили покретне дуне, песак претворили у плодну земљу, од фата-моргана начили стварност.

Нећу да се хвалишем, ни да се тешим, при карају мојих дана. Али желим да се твоја сестра и ти не стидите свога оца. Ви сте обоје интелектуалци, она зналац језика, ти будући знатан лекар. Мене схватите као учесника у епопеји француског стваралаштва у Африци. Своју задњу поруку упућујем теби, млађем од Жасмине, зато што си увек био ближи мајци него мени. Твоја сестра је у већој мери Нафиз-Исмаил. Желео бих да ме и ти разумеш и цениш, ако до сада ниси увидео да мој брак није био најсрећнији. За то не оптужујем само Симону. Она је била добра супруга и савршена мати. Можда сам ја погрешио што сам се оженио особом четрнаест година млађом. А вероватно су деловале и неке друге моје особине. Желим да ти будеш срећан. Зато ти упућујем неколико савета, на основу мога искуства. Нећу говорити о браку, него и о будућности нашег драгог Алжира.

Мој први савет је да нипошто не узимаш девојку много млађу од себе. Одмах додајем други савет: не ступај у брак са „супериорном женом“, још мање са женом која је, или мисли да је, интелектуално, па и уопште, јача од тебе. Из мене не говори мушка претенциозност, већ смерно признање да је твоја мати не само врло интелигентна и необично образована жена, него у личност велике енергије и јаке воље. Мене није заварала њена крхка спољашњост. Ни ја нисам слабић. Моји учитељи и професори, у свима школама, све до највиших завода у Паризу, налазили су да сам био радан и способан. Мој посао се касније кретао у уском духовном кругу, не доста ниском плану, а доводио ме у везу са још мање културним, чак ћу рећи са ограниченим људима. За твоју мајку, ја нисам био ауторитет. То је зло, јер жене имају потребу да се диве снази свога мужа, ма каквој снази, али пре свега духовној. Оне желе да се ослоне на човека, да рачунају на његову потпору и заштиту. Или је Симона била сувише јака, или сам ја био инфериоран, али је чињеница да она у мени није нашла ослонац који жене траже у браку. Зар ово нису, с моје стране, тешка признања?

Кад сам већ кренуо овим путем, додајем трећи савет: не удаљуј се сувише често од своје куће, особито ако жену за тебе не везује снажна љубав. Кад ово исписујем, на овом терену, мање сам сигуран него кад говорим о старости и о

духовној супериорности. Да ли би наш брак боље успео да сам ја био обичан, канцелариски чиновник, да сам свакога дана ручавао и вечеравао у своме дому? Питам се да ли мој однос са Симоном није био сношљив управо зато што се она повремено одмарала од мене. Често сам радио далеко од града, одвајао се од куће по месец и више дана. Нисам уверен да се она радовала моме повратку, као што сам се радовао ја, али је извесно да сам је увек налазио свежију него што сам је остављао. За мене су растанци значили губитак, поновни састанци накнаду и чак обogaћење. Је ли тако било и за њу? Не верујем.

То се нарочито исповљавало приликом школског распуста. Она је сваки користила да оде у Француску и остајала је скоро три месеца. Имао сам утисак да је једва чекала крај године и бивала све нестрпљивија. Не знам да ли је жудила да се врати кући, али је увек долазила преображена. Можда сам грешио што се и ја нисам заложио за имање и кућу у Геранди и што нисам проводио макар део распуста са вама. Никад се заједно нисмо одмарали. Ви сте познавали само једног утруђеног и замишљеног оца. Никад нисмо уживали у унутрашњости, нисмо се опуштали, нисмо се играли и забављали у исто време и на исти начин. Симона је много полагала на то имање и на кућу у Бретањи; ја сам мислио на кућу у Алжиру и на своје дело у мојој домовини. Да ли би наш брак био хармоничнији да сам се ја одушевљавао за њен крај као она за Алжир и за његову просвету?

Питам се још нешто: да ли су наши неспоразуми – не кријем да их је било, пред вама или кришом од вас, деце, - долазили и од разлике у раси. Ја сам свесно узео за жену Францускињу. Наставио сам традицију старих Нафиз-Исмаила. Прво су се само женили Францускињама, после су почели прелазити на хришћанство, разуме се католичко. Ја сам у ту традицију унео један елемент националног, да не кажем расног пркоса. То до сада ником нисам признао. Кад сам сазнао да је Симона свршила факултет у Поатјеу, а да је сама из нешто северније покрајине, одлучио сам да наставим „арапску најезду“ Француске, најезду коју је тобоже баш код тога града „зауставио“ Шарл Мартел.

О томе догађају се у школским уџбеницима говори сасвим кратко, али је сам читао књиге. Нашао сам да је права историја различита од легенде коју је народна машта, и то француска, испредала вековима. Озбиљни писци тврде да је „битка код Поатјеа“ само мит. Стварно се мало зна о мутном времену кад су владали меровиншки краљеви. Као Арапин, ја сам се помало светио сликовитој и несигурној легенди и лажној историји. Ту се појављују „мрачни кон аници, обучени златне одоре и покривени драгим камењем, који широким кривим сабљама одсецају главе „неверницима“, ризикујући да себи режу браде“. У Француској, децу уче да је 732. године „спашена хришћанска цивилизација“. Можда је то било корисно за хришћанство у Француској, али није за цивилизацију уопште. Да тада Сарацени нису били заустављени, да су могли освојити западну Француску и поћи даље на север, покрили би целу Европу величанственим џамијама и другим сјајним грађевинама, у једно доба кад су Франци још били варвари. Више од тога, Арапи би им много раније донели преводе грчких филозофа и своја математичка знања. Француска би доживела Ренесансу дуго пре Италије. Упркос причи, Арапи су и северно од Поатјеа оставили више трагова него што признаје званична историја. Бежећи на све стране, после погибије њиховог шефа Абд Ал-Рахмана, многи су се нашли у Вандеји, северно од Симонине постојбине, па и по острвима. Тиме се

објашњава што се ту срећу потпуно арапске главе, и презимена и надимци као Морен, Негро, Мори, многе бајке о Маврима. Душе побеђених Арапа као да још и данас блуде по Бретањи. Ја сам преко своје деце такође посејао тамо своје семе...

Хтео бих да упозорим и на ово у битци код Поатјеа, Арапи се нису борили само са Францима. Било је ту и Германа, Свева и других нација. Не говори се узалуд, у једном документу из XIV или XV века, о „Европљанима који су страховали да им Сарацени, скривени дуж стаза, не поставе заседе“. За француску историју је такође важно што се, после победе над људима који су ишли у бој вичући „Ahadum, ahadum!“ (један је Бог, Алах), Шарл Мартел из основа изменио. Пре тога мајордом на двору, постао је после битке владар кога је и сам папа звао у помоћ, кад је бивао у невољи, као великог ратника, предузимљивог и динамичног. Још ће се писати о томе у нашој заједничкој Француској. Ја те само упозоравам.

Браћам се на мој брак са Симоном. Кад се у моме кругу сазнало да се виђам са твојом мајком, другови су ме – пола у шали – опомињали да је она Бретонка, од оне келтске расе чије жене схватају љубав страшно озбиљно. Кад воле, оне доносе неизмерну срећу, верне су до смрти, али траже исто тако много од човека. Саветовали су ми да петходно прочитам Тристана и Изолду. Нисам се одлучио за старофранцуски спев, већ сам узео Азијаде од Пјера Лотија, коју неки упоређују са средњевековном причом и Изолди. Нашао сам ту пуно љубавних излива и видео како млада Туркиња није могла преживети растанак са Европљанином. Нисам био толико ташт да се уплашим сличног расплета у мојој вези са Симоном, већ зато што сам био знатно старији од ње. У један мах ме толико понела илузија да сам постао католик због своје жене, као што је Лоти постао Турчин због Азијаде. Шта ће бити ако она више не верује у Бога и у цркву, ако мој гест за њу не буде значио оно што је млада муслиманка ценила код свога љубавника? Шта ће се десити: да ли ће ме Симона волети; да ли ја нећу умрети од љубавног јада или од увређеног поноса, ако ме не буде волела?

Узели смо 1926, исте године кад смо се упознали. Ја сам тада већ био инжењер у служби француске државе. Она је предавала у гимназији, као професор са агрегацијом. Брзо се истакла, али мене нису привукле ни сјајне дипломе ни школски успеси. Свидела ми се њена скромност и стидљивост. Била је млада, а изгледала је још млађа. У општењу тиха, допадала ми се више него жене које се размахују рукама и језиком. Знао сам да су дискретне и повучене особе осетљивије и страсније него оне које су одрешите и гласне.

Симона је на брак пристала брже него што сам се надао. Очекивао сам велики отпор, спремао се на дугу опсаду. Уплашено плаво птиче, мислио сам, треба тек да престане да се боји, да се припитоми и навикне на „зрелог угледног господина“, за каквог сам важио. У самом почетку нашег познанства дао сам јој на знање да имам озбиљне намере, да чезнем за срећеним и породичним животом. При нашим сусретима, нити сам ја био врло речит нити је она много филозофирала. Тврђава је „пала“ лакше него што сам се бојао. Још веће изненађење: чим се уверила да не тражим авантуру изјавила је да ми не би дошла као девојка, пошто је познавала и „познала“ једног човека. Требало је да се уда за њега, али до тога није могло доћи. Ја сам једном речју осудио тога човека, неког српског студента, али њој ништа нисам замерио. Више о томе никад нисмо говорили. Био сам деликатан, јер сам осетио да јој је та ствар падала врло тешко. Преко њеног лица је стално

лебдео као неки вео туге. Мислио сам да је била увређена у своме поносу, али да ће је нови живот разведрити. Моје године ми нису давале право да изискујем велике љубавне нежности.

Своју приврженост сам јој доказивао пажњом. Кад ипак није променила своје расположење, ја сам био стрпљив. Што год код ње нисам разумевао приписивао сам „келтској души“, о којој сам доста читао и још више слушао. Моји послови су ме, нажалост, толико заокупљали да ни у најприснијим односима нисам много ни давао ни тражио. Симона је такође марљиво радила. Шефови и колеге у гимназији су је хвалили, ученице и ученици обожавали. Одличне оцене и највеће награде – prix d'excellence – најчешће су излазиле из њених одељења и из гимназија за које је она биле педагошки одговорна. Њој и једном мушкарцу поверавало је министарство просвете из Париза врло важне задатке. Између двеста или двеста педесет агрежеа у седам алжирских гимназија њих двоје су водили неку врсту надзора над целом наставом...

Врло брзо сам закључио да су моји пријатељи имали право: са Бретонком неће бити весело. Поново сам узео да читам Лотија, али не више његове доживљаје са оријенталкама, него са правим Бретонкама. Прво са оном из Ренановог Трагијеа, затим са другом из Гуингампа-а. Моја супруга није личила ни на једну од ове две љубавнице. Оне су волеле Лотија; Симона није показивала такву склоност према мени. Је ли била кривица до мене и мојих година, или је моја професија била мало интелектуална у њеним очима, или је нервирала моја нарав поносног Арапина? Ово је било највероватније: ударио понос на понос, судариле се две гордости. Из тога није могло изићи ништа добро, ни у сентименталном погледу ни у телесним односима. Равнодушна према мени, Симона се страсно залагала у својој служби.

Није волела администрацију ни спољашњу власт. Није постављена ни за провизора ни за директора лицеја. Уживала је огроман ауторитет, као наставница и као интелектуални инструктор. То је могло само да ми ласка. Високи функционери из алжирског гувернемана и из Париза честитали су ми при сваком сусрету. То је ишло дотле да сам понекад био љубоморан на њену славу. Био сам склон да потценим њену спрему и њене заслуге, јер се резултати нису видели, док је било видљиво и непосредно корисно све што сам ја стварао. Једном сам се чак наругао њеној толико уздизаној агрегацији:

– То су само речи, празне речи. Где су плодови? Где су дела? Шта свет има од ваших прича и наклапања?!

Другом приликом сам био још оштрији:

– Не дам ја ништа за твоју агрегацију. Она се не може ??? са високом школом коју сам ја завршио. Једна је, неупоредива Ecole des ponts et chaussées!

Сукоби ове врсте нису били чести, али их је било, и они су само увећавали наше неспоразуме. Твоја мати се све више почлачила у себе. Говорила је све мање кад смо били сами, а према мени је постајала све хладнија. Неку топлину с њене стране нисам, право рећи, никад ни осетио. Од својих рођака, старијих и млађих, знао сам да су Францускиње, које су биле у нашој породици и друге које смо познавали нашим темпераментима. Јако осетљиве, сензитивне и чулне, податне и веште у љубави, оне су у додиру са нама Алжирцима развијале до највећег степена те особине. Као да су се расцветале, бујале и сазревале у алжирском поднебљу и у нашем друштву. Узајамно смо се егзалтирали. Ништа од тога нисам осетио са

мојом драгом супругом. Већ си довољно одрастао, а и лекар си, па могу да ти говорим о најделикатнијим стварима као човеку.

У Симони као жени разочарао сам се у истој мери у којој сам јој се дивио као просветном раднику, као домаћици, касније као мајци. Била је савршена у свему сем у љубави. Смем рећи да сам добио управо обрнуто од онога што сам очекивао од љупке плаве девојке чије сам плаве очи, бујну и непослушну косу, пропорционално грађено тело, ситан корак и симпатичне покрете главе заволео чим сам је видео. Ушао сам у брак да бих имао љубавницу какву једино Францускиња уме да буде. Добио сам озбиљну, хладну, строгу професорку. Сањао сам о гипком и милујућем женском телу, раскошном, да не кажем раскалашном у љубавном заносу. Добио сам један мушки прибран мозак. Очекивао сам пламен, нашао сам лед. Мислио сам да ћу са радошћу хрлити кући, где ће ме дочекивати топао загрљај: показало се да ми се она никад није зарадовала. Кад бих се појавио на улазу, она се намрачила уместо да се раздрага.

Ни пред другима се Симона није претварала, па ни пред члановима моје породице. Није хтела или није умела. Ја се ником нисам жалио, јер наши обичаји не дозвољавају да се говори о присним стварима. Нико од мојих се није усуђивао да ме пита да ли сам задовољан са својом женом. То такође забрањују наше нарави, чак и кад престанемо да будемо муслимани. Само једном ме моја мајка осамила и тужно рекла:

– Синко, ти ниси срећан.

Погледао сам је зачуђено и ништа нисам одговорио. Сестра ме је понекад гледала испод очију, тражила израз мога лица, испитивала наборе мојих усана, али ме никад ништа није питала. Симона је била пажљива према свима мојима, а моју мајку је особито поштовала. Звала је „ma mère“. То је старицу дирало до суза, јер је знала са је Симона као дете остала без рођене мајке.

Ја сам такође много шта објашњавао њеним детињством без нежности. У својим размишљањима сам се питао да ли је таква била и са оним српским студентом, коме је даровала своје девичанство. Или је била хладна по природи, или је претерано интелектуализована? Или пак мене није волела и није могла да се загреје? Та и слична питања њој никада нисам поставио. Штедео сам свој и њен понос. Чинио сам то тим мање што је била коректна до крајњих граница. Рад је грабио и њу и мене до те мере да су нам дани били препуни, а ноћи сувише кратке. Ипак сам понекад жудио за оним „одмором ратника“ поред вољене жене о коме сам читао. Она као да се боље осећала и лепше одмарала далеко од мене.

У једном тренутку је предложила да спавамо одвојено. Хвалила је шведски или немачки систем посебних, такозваних „брачних кревета“, које је не знам где видела. Ја сам више волео француске заједничке постеље са великим душеком и заједничким покривачем. Најзад је и спровела ту своју намеру. Кад сам почео да побољевам пошла је корак даље: омогућила ми је „савршен одмор“ у засебној соби. Настанила се одмах до ње и врата држала стално отворена, да би ми се нашао кад што зажелим.

*

Доста труда и новца нас је стала кућа коју смо саградили у средини града Алжира, на најлепшем месту. То је оживело Симону и забављало њен дух и њену машту неколико месеца, па и година, док нисмо зидали и набављали намештај, ћилимове, слике, стакларију, посуђе. Прилично смо се слагали у укусима. Лако смо се договорили о склопу куће, о распореду одаја, о ономе чиме је требало испунити и украсити. То је било време кад смо најживље општили. Зближили смо се, заједно смо сањали и планирали. То је прошло, и њена апатија се опет појавила. Туга је поново прекрила њено иначе бледо лице. Очи су јој постале мутне и повремено некако лудачки исколачене. Било је тренутака кад сам помишљао да жели моју смрт и да ме може отровати или убити. То је наравно била чиста лудост. Симона никад не би тако нешто учинила, ако ни због чега другог онда због деце.

Ти се ниси био ни родио кад је Жасмини посвећивала сваки свој слободан минут. Мала је била и лепа и бистра. Већ пре школе задивљавала је својим питањима и рефлексима. Наша кћи и наша кућа – то су биле једине тачке на којима смо се сретали, једино поље на коме смо у извесној мери сарађивали. За разлику од других супруга, ми смо се бојали ноћи, и радовали се дану. Рад нас је спајао, одмор удаљавао: зар је то нормално? Реци, као лекар!

Кад ти већ говорим као одраслом мушкарцу, одговорићу на једно питање које ти се вероватно намеће: Да ли смо у таквом браку били верни једно другом? О себи ти нећу говорити, јер су ме путовања доводила у свакакве ситуације. Али те могу уверити – јер сам у то потпуно убеђен – да Симона није никад имала везе ни са једним мушкарцем. Видећи је онако тужну, безбојним озбиљну и хладну, долазио сам на једну страшну мисао: зашто се не заљуби у неког, зашто се не упали њено око, зашто не заигра њено срце, макар због другог човека? Можда бих и ја добио од тога сјаја, од те топлоте, од тих вибрација. После сам се грозио самог себе због таквих помисли. Да се тако нешто десило, колико би патио мој понос и понос свих Нафиз-Исмаила!

Кад би се Симона враћала са својих стручних састанака, са саветовања, после разговора са генералним инспектором из Париза или после сусрета са неким чувеним странцем, научником или уметником, педагогом или социологом, ја сам злочиначки вребао њене очи, пратио преливе њеног гласа. Нећу ли уочити какву промену, какво одушевљење, нијансу женског заноса? – Ништа! Кратак извештај о догађајима, изненађење – искрено или притворно – зашто њој придају толику важност, то је бивало све.

Кад си дошао ти на свет, девет година после Жасмине, први пут се почела жалити што је оптерећују новим пословима, из Гувернемана и из Париза. Хтела је што више времена да посвети својој деци. Жасмина је увелико била у школи, и са те стране није било никакве тешкоће. Ни твоја мати ни ја нисмо морали да јој помажемо. Одликовала се као од шале. Мами је једино сметала њена гордост:

- Ти си сасвим Нафиз-Исмаил!

Можеш мислити да мени то није било криво. Нисам се љутио ни кад је мени, иронично и јетко, добавивала:

- Ти и твоја кћи! Твоја кћи!

Ни с тобом нисмо имали муке. Од малена си био леп дечак, послушан, здрав и напредан. С послугом си се слагао, а нас се ниси бојао. Симона је у теби налазила више од себе него у Жасмини. С њом се поносила, јер је била врло паметна и

необично лепа; тебе је волела, јер си био осетљив и нежан. Уколико се Јасмина развијала ја сам све више стрепио за њену будућност. Какве среће ће бити кад дође време да се заљуби и да се уда? На каквог човека ће наићи? Симона се мање бринула. Веровала је да ће је од драма и трагедија спасти њена амбиција и Нафиз-исмаилска гордост. Ја сам страховао да ће имати рђав брак, као што је био наш. Симона је помишљала да се она уопште неће удати.

- Зашто се не би удала?

- Зато што је сувише лепа и што је сувише окружена мушкарцима. Та се неће заљубити на први поглед!

Нисам знао шта је тиме хтела да каже, на чије искуство је алудирала. Твоја мати ми је нехотице постављала и друга загонетке. Што год би говорила, као да је на уму имала нешто одређено, конкретно, нечији лични случај. Нешто што је она преживљавала, а што је мени било непознато.

Истина је да деца учвршћују бракове. Нас двоје бисмо се сигурно растали да није било Јасмине и тебе, драги мој Пол-Луји. Она би напустила мене, - да би била сама, не да би потражила другог. Или бих ја њу оставио књигама, свескама, агрежеима и младим професорима које су јој поверавали да их учи красном занату. Вас двоје ради, ми смо остали заједно пуних тридесет година. Кад бацим поглед уназад, кад правим биланс мога живота, налазим да нисам био потпуно срећан, али да сам много урадио, да ћу оставити траг у нашем Алжиру.

Шта значи бити потпуно срећан? – Рад, имовина, жена, деца, углед у друштву: све сам то имао. Жалим што Симону нисам задовољио, што је нисам разведрио, обасјао оном светлошћу коју доноси љубав. Чинио сам све, али је било узалуд. Ретко сам је видео насмејану и веселу. Кад би се то десило, увек је била у вези с вама, никад са мном. Признајем, она се трудила да ми живот учини пријатним, рад лакшим, кућу „технички привлачном“, да тако кажем. Била је честита супруга, марљива домаћица, савесна наставница, изврсна мајка, али из ње није зрачила срећа која би и мене обасјала.

Не пишем ово да бих је оптужио пред тобом, већ да бисте јој ви, наша деца, дали оно што ја нисам успео. У овим својим задњим данима, ја са задовољством гледам на оно што ће, сем вас, остати иза мене: на бројне путеве, тунеле и друге објекте које сам планирао или саградио. То није ништа велико. То нису „будући кадрови“ које је стварала ваша мати, – нови интелектуалци и интелектуалке. Али то су корисне и трајне ствари од којих се живи и без којих нема напретка. Будућем Алжиру ће бити потребнији моји радови него мамини кадрови. И о тој будућности бих волео да ти нешто кажем.

Како ствари почињу да се развијају у Северној Африци, у целом Магребу, питам се шта ће бити са оним што је Француска овде започела и у великој мери завршила. Нарочито ме брине ко ће управљати Алжиром. О томе би Симона требало више да се пита него ја. Моје дело неће нико одбацити. Хоће ли њено донети Француској, па и самом Алжиру, више среће или више невоље? Званична политика је ишла за тим да ова земља постане део Француске. Алжир је најпре био један департман, један од осамдесет, па је подељен на три департмана, али и то су биле такве административне јединице, као да су у самој метрополи. За париске бирократе, Алжир, Оран и Константин су били исто што на пример Тулуза, Нанси и Дижон. Поделили су нашу покрајину на 21 срез са неких 200 општина. Из

централе су слали циркуларе у сва 94 департамана, као да се ради о једној земљи. Ма како Алжир био ближи Француској него рецимо Гвателупа или Мартиник, ипак су разлике врло велике. О овоме много размишљај, и хоћу да ти ставим на срце, без обзира на то како ће се онончати садашња побуна против француске владавине.

Ја нисам успео да уверим досадашње управљаче да не траба олако узимати Бербере, главне и најстарије становнике ове земље. Они су домаћини, а ми смо сви ранији или каснији досељеници. Давно пре Француза, Алжир су освојили Картагинци, у шестом веку пре нове ере. Победивши Картагину у Пунским ратовима, завладали су Римљани и снажно су га унапредили. Вандали су затим уништили скоро све што је било раније створено, а Византинци, културнији али мекши од Римљана, нису много поправили. Онда смо дошли ми, Арапи, са нашом више духовном него материјалном цивилизацијом. Оно што смо ми изградили било је добрим делом порушено од Турака. Тако је у XIV веку Алжир постао „гусарско гнездо“ под командом браће Барбароса – Аруца и Каир Ед-Дина, који су били адмирал Селима I. По тој браћи је свој надимак добио немачки цар Фридрих I.

Била су још три покушаја да се покори Алжир. Нису имали успеха Карло V у XVI и Луј XIV у XVII веку, али то није одвратило лорда Ексмаута с почетка XIX века да насрне на овај тврдокорни народ. Французи су почели освајање 1830. Обично се узима да од онда траје њихова владавина, али није тако било. Ни они нису одмах освојили Алжир као целину. Прво су дошли у област Константиноа, где се налази мој родни Бџн, 1837. Онда је генерал Бижо водио дугу борбу са Абд ел-Кадером, уз помоћ Мароканаца, све до 1844. Французи су затим умали да се боре са Кабилима, пуних двадесет година, од 1850. до 1871. Област Орана су умирили тек прве године овог века. Последњи угарак у француску кућу у Алжиру бацили су пријатељи и савезници, кад су се искрцали 1943, ради борбе с Немцима у Северној Африци, на домак Египта. Американци су од почетка помагали и данас помажу побуњенике. Дај Боже да једни и други донесу више среће мојој и твојој земљи него што су донели ранији победници!

Кажем мојој и твојој, јер Жасмина и ти сте Алжирци. Извињавам се што сам ти поновио лекцију из историје. Њу би пре требало да науче садашњи и будући господари Алжира. Као Арапин, члан арапске мањине, ја се и данас осећам странцем међу Берберима и Кабилима, који су основица и главна садржина. Сви освајачи су отишли или су се утопили, а они су остали и остаће. Врло ценим председника Де Гола, као војника и као политичара. Сарађивао сам с њим за време рата, објаснио сам му шта ће бити најпрече за Алжир после ослобођења. Али нисам сигуран да је и он схватио суштину нашег проблема. Алжир није и не може бити Француска, као што није могао бити Картагина, Византија или део турског, односно европског царства. Северну Африку сматрају наставком Европе. Моја арапска амбиција би пре била да Европа поново буде наставак Средњег Истока и Северне Африке. Али нећу да те увлачим у своје луде снове...

Морам ти ипак рећи да за Алжир долазе опасности са две стране – од заосталог народа и од полуобразованих старешина. Једна и друга имају једно име: лењост. Они који не знају ништа држе се традиције, страхују од сваке новине, спутавају их разни табу. Раде само колико да одрже голи живот; не пристају ни на какав систематски и организован напор. Увек сам имао муке, са радницима урођеницима, да их задржим на послу дуже од једне, највише две недеље. Чим би

нешто зарадили, напуштали би радилиште, проналазили разне изговоре и празнике, измишљали болести. Ми инжењери и пословође смо тражили излаз. Давали смо им мање или веће образовање. Онда је, међутим, долазило нешто још горе. Нису више хтели да раде физичке послове, тражили су да командују или бар да надзиравају. Подизали смо и пунили школе да сузбијамо примитивност и да отимамо људе од утицаја мула и хоџа, вештица и вештаца; добијали смо полуписмене паразите.

До овога је долазило поглавито зато што су овамо преношене европске формуле за васпитање и образовање. Не сме се овде копирати, треба радити на посебан начин. Из искуства сам научио да Алжирци хоће да запну кад имају пред очима нешто одређено, кад желе да стекну неку необичну, још ретку ствар. Девојке се на пример загревају за мараме, за одећу, за накит. Оне терају момке или браћу да им то купе, уколико сам не могу да зараде. Мушкарци се највише заносе за ловачке пушке. Чујем да у последње време лудачки ринтају да би набавили велосипед или мотор, транзистор или радио. Радње које их маме да купују такве предмете чине за њихову продуктивност више него школе...

Не губите из вида још нешто. Ни Алжир ни друге бивше колоније не могу се подићи без стране помоћи. Ја сам, са другим техничарима и са државом, учинио много за материјалну основицу нашег прогреса: подизали смо путеве и железничке пруге, обезбеђивали смо пристаниште, копали канале. Али тиме се производна способност самих домородаца није знатно увећавала. Сада се мора поћи даље. Не сме се развијати само пољопривреда. Ваља прећи на индустријализацију. Те две гране морају ићи упоредо – једна без друге нигде не могу да напредују. Извозити пољопривредне производе, увозити индустријске, као до сада, то је застарела пракса. Ви млади је морате напустити. На нашем терену, поготову, подједнако треба да функционишу и пољопривреда и индустрија. Западне, а и источне силе, ако су паметне, треба у свом интересу, да помогну технички развој Алжира. Што више уложе више ће и саме добити, у једном или другом виду. То је нова појава, то је догађај половине XX века: давати пре добијања.

Само, ваља умети и давати помоћ. Не готов новац, – да би се издржавала администрација и бирократија, нити да се спасавају пропала предузећа. Ни храну не треба давати директно, већ омогућити да се она производи у самој земљи. Још мање препоручујем да се зидају луксузне зграде, за рекламу и за поткупљивање локалних поглавица. Боље стругару него плату – то је јевтиније и запошљава много људи. Мали свет се не сме навикавати на луксуз, најмање на алкохол и на дуван, на коцку и на лутрију. Алжирце, – нарочито још неискварене Бербере и Кабиле, – не заражавати европским и градским пороцима, већ их учити да раде. У томе ће се успети само ако раде за себе. Од тога ће Европљани и Американци имати само користи.

Последња моја реч иде теби лично: Ма шта се десило у Алжиру, ма како се завршила борба коју је почео ослободилачки покрет, ма ко дошао на власт, ма у почетку преовладали дивљи елементи, ја те молим да ви не напуштате Алжир. Твоја мати је заволела ову земљу и овај народ, а њу сви поштују и гледају са задовољством. Твоја сестра и ти сте Алжирци, по рођењу и по мојој крви. Моји стари су били освајачи, али је нас освојио Алжир. Ми смо његови. И ви треба то да останете. Знаш да ћете имати неприлика због нашег презимена. Оно је мрско само по себи неуком народу, који суди глобално. Ми смо за тај свет Арапи, дакле

туђинци; затим ми смо били увек за Француску, помагали смо освајаче; женили смо се Францускињама, „искварили“ смо своју расу; многи од нас су напустили Ислам, постали католици; узимали смо француска имена и давали их својој деци. До сада су нам гледали кроз прсте, зато што смо чинили добро и што смо били племенити господари и корисни службеници. Револуција ће судити строжије.

Будите спремни да вас вређају, да вам одузму имовину, чак да вас убију ако се не покорите новој власти, која ће првих дана, можда и месецима и годинама бити хаотична, луда, неурачунљива. Мене нека уклоне ако то доживим, ако им мржња замрачи поглед и угаси савест, али би ми било тешко да неко од вас троје лично страда. Можда ће те, због тога, морати отићи у Француску. Ваша мати је била разумнија од мене у тој ствари. Ја сам прекинуо скоро сваку везу са метрополлом кад сам завршио студије. Сав сам се предао земљи својих отаца. Нисам хтео да чујем да купујемо терен у Бретањи и да тамо зидамо. Она је то предузела, од својих средстава, штедећи на тоалети и на пријемима. Добро је учинила. Ако додје до најгорег, ако будете морали напустити Алжир да бисте сачували животе, имате где да се склоните. Ја сам уверен да ће велика Француска примити на материнске груди своју децу која јој се враћају, изгнана из нове домовине. Али могу се ја и преварити.

Кад будеш дорастао до неког утицаја, молим те да се заузмеш за оне Алжирце који су били верни Француској и онда кад су се њихова браћа борила против ње. (Тој нашој браћи је више стало до независности него до слободе, желе аутохтону власт више него благостање). Само се бојим да ће бити касно. Док се ти будеш опасао снагом, сироти „харки“, муслимани који су се борили против Фронта националног ослобођења, - биће побијени од стране оних који буду победили. Да ли ће се званична Француска заузети за њих кад буде правила мир?

Ма шта се, рекох, десило па си морао отићи из Алжира, из града за који си тврдио да је најлепши на свету, који је очарао твоју младост, са обала мора коме нема равна, са залазака сунца због којих се ни мени не умире, - ма шта се догодило, ја те молим да не заборавиш ову земљу и овај град. Више од тога, да им се вратиш и да утичеш да се врате и они које нови шефови буду ојадрили, лишили положаја и имања, понизили, отерали. Ви ћете бити потребни народу и под новим управљачима, још потребнији него што смо били ми за време француске управе. Ако икако можете, останите; ако будете принуђени да одете, вратите се.

Нарочито апелујем на тебе. Бићеш лекар, уверен сам велики лекар. Остани овде или дођи натраг: овај свет то заслужује. Настави моје дело. Одазови се гласу моје крви, крви у исти мах арапске, афричке и алжирске! Твоја мајка се вероватно не би вратила. Жасмина, толико моја по темпераменту, али велика интелектуалка, зналац многих језика, такође би овде била корисна, али зацело мање него један лекар, чувар људских тела, бранилац од болештина, носилац здравља и ведрине... Осећам да ћу морати да станем. Само још неколико речи лично за тебе.

* * *

Мислим на твоју срећу у браку, јер без животног друга нема среће. Не чекај, као ја, да пређеш средину животног пута да би се здружио са вољеним бићем. Жени се рано, и одмах стекни дете, више деце. Без жене и без деце нема радосног и

потпуног живота. Стари су говорили да је боље икакав него никакав брачни друг. Али ја сам прочитао нешто узбудљивије: „Боље је да жена има вруће тело него врућу главу“. Ја сам то доцкан сазнао. А не би ми помогло, кад сам се заљубио у Симону, и да сам раније знао. Она је изгледала тако осетљива и сензитивна. Под њеном стидљивошћу могла се нагађати чак сензуална жена. Нисам слутио да има хладно тело испод вруће главе.

Испало је све друкчије. Према мени је била исправна, коректна, лојална, али ми никад није поклонила своју нежност, још мање своју топлу љубав. Она је мене подносила, али ме није волела. Страшно је то кад је жена хладна, кад је инертна, кад пушта да се с њом чини шта се хоће, али не даје оно најдубље у себи. Ужасно је рећи, али ја сам с њом често имао осећање да силујем леш. Опрости ми ове неукусности. Исписујем их с болом, ради твога добра. Бићеш ми захвалан ако се сетиш мојих речи кад се будеш женио; погрешићеш ако само мене оптужујеш за неуспех мога брака у случају да сам боље прођеш.

Моји дани су избројани. Сувише сам замарао ово благодарно срце. Опомињало ме у неколико махова, али ја нисам био разуман. Радио сам више него што су лекари допуштали. Не жалим што ћу умрети. Боље је да одем пре но што наступе крвави обрачуни између једне и друге врсте Француза, једне и друге врсте Алжираца. Узалудно је заваравати се: алжирско питање постоји и оно се мора решити. Ја се осећам Французем, твоја сестра и ти сте Французи. То неће бити добро гледано у сукобу који се увелико приметно. Ја вам ипак саветујем да останете верни обема домовинама, алжирској и француској. Не тражите да се Алжирци изједначе са Французима из метрополе, не негирајте алжирску индивидуалност: то је немогуће. Али се борите за пријатељске односе између Француза и Алжираца. Најбољи посредници између њих можете бити баш ви, моја деца, који сте једно и друго. Ако то постигнете, нећу зажалити што сам се и ја оженио Францускињом, ни што с њом нисам био срећан. Нека се мој лични јад утопи у њеној срећи!

СИМОНА ПРОГОВАРА

Ћутала је четрдесет година о главној садржини свога живота. Ћутала у Француској, у Алжиру, поново у Француској. Ћутала у очевој, у мужевљевој кући, ћутала у новој својој, у кућама своје деце. Могла је да порговори тек у Београду. Само један човек је знао целу њену тајну – Василије. Доста смо знали Тања и ја. Нешто је речено, сам Василије је рекао, једини он, својој Нати. У заједничким разговорима је заузела место тек кад се сама јавила пред крај 1965. Дотле смо ми о њој ћутали као она о нама. Почаст ћутнаја је скинут тек кад га је она начела својом тајанственом дописницом која је стигла и Василијево село, без иједне написане речи. У договору са својом супругом, Василије се одазвао њеном сигналу, па су и нас обавестили. Пред Нову годину смо јој изразили своје лепе жеље и обрадовали се обновљеном пријатељству. Цела једна прошлост се одједном пробудила. Пола године је испунила својим присуством, преко писама и лично. Онда је ставила у изглед нов период ћутања. Да ли ће моћи издржати, сада кад је усамљена, кад је остала без мужа, кад су се деца разишла? Или ће се њена туга претворити у какав силовит протест против судбине? Судбине за коју ће тражити кривца ван своје келтске и бретонске таштине?

У очекивању расплета или новог заплета, хоћу да се сетим свега, од оног дана, у Паризу, кад је Василије довео нашој кући своју младу пријатељицу. Видели смо их неколико пута, зближили смо се, јер нам је он био пријатељ, а она симпатична. У најважнијој успомени је остао онај дан, у пролеће 1923, кад смо приметили да се њихови односи кваре. Били смо дотле уверени да ће се њихов љубавни занос крунисати браком. Тада се јавила сумња. Симона је једном остала насамо са Тањом и рекла да Василије одлази: неће је узети за жену, јер се боји да нису у стању да живе како пристоји његовој служби као спољно-трговинског стручњака. И код ње и код нас се јавила сумња да је то само изговор, да је у ствари он ње сит, да с њом није задовољан, да је неће. Она је то свела на две могућности:

– Или је Василије малограђанин и сноб или ме више не воли.

Тања је уверавала да у оба случаја она треба да се повуче, да нипошто не наваљује, да га остави као што он оставља њу. Апеловала је на њену познату бретонску гордост:

– Ви сте му дали своју младост, били сте му на руци кад је довршавао докторску тезу у погледу француског језика. Можда му више не одговарате. Пустите га нека иде. Не понижавајте се!

Тада је пала судбоносна реч која није допуштала поговор и која објашњава све што се касније догодило. Наслоњена на довратак излазних врата, Симона је упрла у Тању своје чудно насађене очи и јекнуле дрхтавим и болним гласом:

– Али кад га волим!

– Кад га ипак волите, тим горе по вас! Радите шта знате!

Ја сам говорио Василију да греша што губи једно златно створење које га воли и које би живело само за њега. Кад смо се ми вратили у Београд, под јесен 1923, писао сам му опширно писмо у истом смислу. Није одговорио ни на један ни на други апел. С њом се изгледа дописивао. Саветовали су се, тражили излаз. Нас ни једно ни друго нису обавестили. Тек 1925, једно Симонино писмо Тањи

казивало је да са Василијем дефинитивно раскида, да се она повлачи, да неће никоме да смета. А неће више писати ни нама, да не би изгледало како на посредан начин одржава везу с њим. Ми смо то примили знању. Поштовали смо Симонину вољу да се више не дописујемо. Са Василијем нисмо прекинули, али се нисмо много дружили. Он је ретко бивао у Београду. Више је службовао по иностранству. Посећивао нас када год би долазио у министарство, на краћи или дужи рок. Нисмо ни знали кад се ни с ким оженио. Чули смо од његових колега.

Тек у пролеће 1941, кад је Београд био порушен и кад је свако желео да се обавести о пријатељима, обновили смо нашу везу. Тада смо упознали и његову супругу, кћер богатог трговца из Сомбора, Григоријевића. Најпре је Василије срео Тању и нашу децу кад су бежале у прво село изван Београда. Понудио је да се склоне у једну од његових кућа, пошто су на нашу пале бомбе, па је остала без капије и отворених врата. Дао је адресу за улицу близу Црвеног крста. После другог, још већег бомбардовања, кад су се моји већ вратили кући, пред вратима се појавила Василијева супруга, сва у дубокој црнини. У то време Василије је био на слободи, пуштен из логора на Бањици, а још није био одведен у Грац. Послао је да мојима донесе 25.000 динара. Своју црнину је објаснила:

– Приликом новог бомбардовања, погинули су ми сестра и зет.

Током окупације, још су се интересовали за нас, мада и њима није било лако.

Кад је најзад пуштен из немачког затвора у Бечу, Василије је дошао нама у децембру 1944, да нас најзад види све на окупу. Знао је да нашу кућу, презадужену код Државне хипотекарне банке, нисмо успели да продамо из слободне руке и да је била изложена продаји пред судом, за дуг. Продаја је, у првој фази, извршена, али није окончана, јер смо се жалили на постигнуту цену на лицитацији. Извршење је у ствари омео мораторијум настао услед рата. Понудио је да нам помогне. На његово име постојао је код испог новчаног завода неки новац, и он би радо са свога рачуна пребацио на мој суму од 300.000 динара. Кад смо покушали да одбијемо такву жртву а његове стране, објаснио је да од тог новца не може убрзо имати велике користи: сме да изузима само 20.000 динара месечно. То су били Недићеви динари, а нова власт ће их зацело ускоро заменити. Помогли смо се продајом неких књига, и од рођака и пријатеља смо нешто добили. Кућа је ослобођена дуга. Знали смо да то у највећој мери дугујемо Василију и његовој Ната.

У то време, Василије је код нових управљача стајао нешто боље него ја. Преузет је у своје министарство, али је задржан само док млађе није научио како се води спољна трговина и док није повезао министарство са страним фирмама које су раније биле у његовој компетенцији. Пензионисан је врло рано, са малим месечним износом. То га је погодило морално више него материјално. Нешто у збиљи, више у шали, замерао ми што се нисам боље поставио:

– Мислио сам да ви будете министар, а ја амбасадор, или ви амбасадор, а ја „први до вас“. Пре рата ни ви ни ја нисмо дали своју меру. Не изгледа да ћемо бири боље среће ни сада. То је ваша кривица...

Праве пријатељске односе почели смо одржавати управо у тако неповољној ситуацији за обе породице. Невоља нас је зближила више него ранији успеси. Годинама се ипак нисмо много виђали. Чешће смо се посећивали тек од 1956. Или су Василије и Ната долазили нама на чај, увече, или смо ишли њима Тања и ја.

Њихову децу, два сина и кћер, скоро никад нисмо видели заједно у породичном кругу. Код њих смо уживали у атмосфери богатства и лепоти. Четворособни стан, са старинским намештајем у бидермајеру, са сликама у џиновским рамовима, са персиским ћилимовима, под вишеструким, врло укусно постављеним осветљењем, са плафона и из углова. Кад смо се ми, сиротиња, дивили, рекли су да су то само остаци некадашњег благостања. Ако смо их добро разумели, продали су много намештаја, драгоцености, па и самих непокретности. Да би допунили безначајну Василијеву пензију, издавали су страним дипломатима час једну, час две, у један мах и три намештене собе. Тада су нас примили у спаваћој.

Ната нас је освојила својом једноставношћу. И како се она лепо снашла у новом стању, скоро боље него он. Иако је долазила из имућне војвођанске породице, у којој се не само није оскудевало, него се и расипало, Ната је водила домаћинство у новим условима сасвим хладнокрвно. Њен муж, рођен у пожаревачком селу, теже је подносио и оскудацију и послератне незгоде. Њихова деца су такође велики смисао за реалност. Није их збунило ново стање.

Између старијег Рашка и млађег Ненада налазила се кћи Милка. Тешко је рећи ко је од њих троје храбрије загризао у стварност. Учили су марљиво, мислили на своју будућност, тражили начина да родитеље ослободе терета, чак да им помогну. Рашко је свршио права, оженио се такође правником, упутио се на рад у унутрашњост. Не у Јагодину, како су желели Миљини родитељи, него у паланчицу где није било другог адвоката. Кћи се као студенткиња удала за младог Американца и пошла с њим у далеки, најдаљи свет. Млађи, Ненад, није сасвим завршио факултет кад је отишао у Мексико и тамо напредовао као техничар. Прва тема приликом сваког сусрета била је да се узјамно обавестимо о њиховој и нашој деци, затим о унучићима. Нама се увек чинило да они лепо живе. То смо приписивали Натаиној вештини да економише, али мора да све резерве још нису биле исцрпене. За дивно чудо, и они су се код нас осећали пријатно, мада је наш стан био без икакве удобности:

– Ти људи једу слатко све што ја спремам као да су жељни!

Кад смо поменули те Тањине речи, Ната је објаснила да се тако добро осећа због интелектуалне и у исто време присне атмосфере у нашем дому. Уживала је да се полуопружена наслони на софи, као што смо се ми увалјивали у њихове дубоке фотеље. Тако је ишло пуних десет година. Разговарали смо о свему, особито о међународним догађајима. Ја сам читао француске новине, Василије је слушао лондонски радио на енглеском: увек смо имали шта да кажемо један другом. Ната је волела да нас слуша. Бунило је само што смо се врло ретко слагали; оцене су нам биле различите, а прогнозе обично супротне:

– Па вас двојица се ни у чему не слажете! А најбољи сте пријатељи!

То је било тачно. Василије је припадао једном свету који је претрпео бродолом. Ја нисам остварио своје жеље, али сам одобравао највећи део промена које су извршене, код нас и у свету, особито у старим колонијама. Он је пре рата био радикал, као и његов отац, али се страначки није ангажовао. Многи његови другови из ова министарства – трговине и индустрије и спољних послова – добијали су политичке положаје и чак се кандидовали за посланике. Он је био чиновник, амбициозан, ревностан у служби, коректан према шефовима и решен да напредује, али само редовним путем и личним заслугама. Увек чиновник, никад

политичар. Служио је под свима владама од 1920. до краја прве Југославије. Од министара који су се измењали, с неким се слагао потпуно, друге је подносио негодујући. Није га нарочито запазио ни најинтелигентнији међу њима. Утолико је Василију било пријатније што је уживао Пашићево поверење и што му је неко време реферисао о писању штампе. Једном министру је стари замерио што не унапреди тако доброг чиновника. О тим стварима нам сам Василије скоро никад није говорио. Сазнавали смо више од заједничких другова из Париза, од којих су неки с њим службовали. Тек после рата, кад смо се више дружили чули смо од њега с којим савезничким државницима је сарађивао и на чему је све радио. Био је особито поносан на своје успехе у Прагу и Букурешту, и на улогу коју је у неколико махова играо у Женеви, а после ослобођења и у Њујорку. Остало му је жао што је пре времена стављен у пензију.

Додиривали смо све теме, осим једне, управо две: његово љубавно друговење са Симоном и брачно спајање са Натом. Ми нисмо покретали ни једно ни друго питање: осуђивали смо његов поступак према Францускињи, а нисмо знали под каквим околностима је дошло до брака са Војвонђанком. Ово друго нам је било тим незгодније, што нас је Ната освојила од прве. Упознали смо је у доба кад је претрпела породичну трагедију, а ова се још увећала смрћу њеног оца после ослобођења. Дивили смо се њеној скромности и смерности и њеним врлинама као супруге и мајке. Тај брак нам се учинио складан и срећан: зашто копати по њему? Више нас је интересовало да ли је своју жену упознао са својом француском авантуром. Да ли је икад говорио о Симони, и шта је признао, а шта није?

Тања и ја смо се често сећали Симоне, њене крхке и у исто време чврсте природе. Тања није могла да јој опрости што се понижавала као жена пред човеком који је хтео да је одбаци, из једног или другог разлога. Морала је да има више достојанства. Она је заборављала да у љубави нема гордости, да се нада никад не губи, да се не верује ни у ствари очигледне. Жена која воли спремна је да пати, да очајава, али и да очекује најмањи знак и узда се у немогуће чудо. Мало сам познавао тврдоглаве Бретонце, али сам видео људе и жене из Оверње, на Централном масиву, који су такође једна стара, галска раса. Знао сам да су једни и друго страховито упорни, али ни у сну помишљао да Симона може, после онако драматичног раскида, поново да потражи Василија. Тиме би, додуше, доказала да „келтска душа“ верује у љубав за цео живот и да за њу време не значи ништа. Тако сам умовао тек пошто се догодило нешто невероватно.

Симона је прекинула обавезу које се држала четрдесет година: да неће писати ни нама, још мање Василију. Држали смо да ће пре умрети него што ће се понизити. Та ствар је за нас била ликвидирана. Сетили смо се Симоне нешто живље и поменули се нашој околини пошто сам наишао на њену фотографију кад је имала 23 године. Сређивао сам старе снимке, од детињства до данас, па је девојка са тршавом косом и небески плавим очима такође искрсла пред мене. Показао сам је и јединој особи из наше породице која је познавала из Париза, њамлађој сестри. Чим је угледала, кликнула је: Mais je l'aime! Ни она није заборавила тај драматични тренутак. Једино је она такође знала на кога се то односило. Осталима смо рекли да је ова мила Францускиња волела једног српског студента, и да су се разишли. Његово име нисмо поменули, да не би морали да

износимо целу историју. Ко би помислио да ће Пандорину кутију отворити сама Симона, у часу кад се то најмање могло очекивати!

Почетком децембра 1965, код Василијевих, на сточићу смо опазили бели коверат са француском марком. Стављен је ту чим смо јавили да долазимо. Не бисмо се освртали да Ната прва није скренула пажњу:

– Имамо једно изненађење за вас, пријатно изненађење. Симона се јавила.

Било је јасно да је знала ко је Симона. Можда је нама у подсвести било њено име у вези са догађајима у Алжиру и са Евијанским споразумом, пошто смо однекуд знали да су она и Данина другарица Антоанета служиле, као професорке, у Алжиру, као то је трећа из њиховог кружока у Туру, Мари-Ан, била професор у Тунису и Мароку. Василије ове две није познавао, нити смо их пред њим помињали. На белом коверту је као адреса стајало Василијево име као доктора права, а упућен је у Лопатницу код Пожаревца, његово место рођења. Унутра је чекало право изненађење: разгледница у боји са фотографијом старог хотела у Ласераку, Симонином месту рођења. Ни једне писане речи...

* * *

Тада је дошла прича. Више од Nate него од Василија. Свако је говорио са извесним задовољством. Он је био поносан што га Симона није заборавила и што му се обратила после четрдесет година. Ната је било пријатно што је муж њу питао шта да уради после ове необичне, неме и тако речите пошиљке. Нас је занимало шта Ната зна, и да ли је упознао са том везом раније или тек кад се Симона поново убацивала у његов живот. Нисмо питали, нису сами рекли. Ната се поносила што је саветовала да „одговори жени“, само се питала како ће, пошто није дала никакву адресу. У Ласераку је свако познавао њеног оца, дугогодишњег председника општине, и све његово седморо деце. Василије је хтео да буде у истој мери оригиналан. Обратио се комесару полиције, не казајући какву чудну посланицу је сам добио. Молио је за обавештење о особи с којом је некад студирао, али је у другом коверту ставио и писмо за њу. Своје интересовање је објаснио комесару: чуо је да се дуго бавила у Алжиру, па се пита шта је са њом сада, после свега што се тамо одиграло.

У писму, захвалио се Симони на сећању, укратко изложио свој живот за протекле четири деценије, као и садашњу ситуацију; да се оженио, да има два сина и кћер, троје унучади. Волео би да чује како је она провела то време, кога има и где тачно живи. Шта је са њеним оцем, са браћом, са сестрама? Толико смо сазнали у улици Браће Недића, у стану који су недавно купили и уредили. Од Симоне смо, кад је дошла у Београд, чули како су ствари текле на њеном фронту. Како је дошло до тога да се поново нађе у Бретањи, и како се одлучила да прекине своје дуго, предуго ћутање?

Вратила се из Алжира кад тамо више није могла да опстане са својом кћери и сином. Не станује више у Ласераку. Има своје имање са великом кућом у геранди, на морској обали. Ту су провели летњи одмор њена деца и унучићи. Кад су они отишли, одједном се осетила страховито усамљеном. Мислила је на своје

детињство у Француској, на гимназију и факултет у Поатјеу, на дружење са Василијем. Шта ли је с тим човеком, а шта са Тањом и Бојаном, заједничким пријатељима из Париза? Неколико дана је мислила на коверат са празном разгледницом кад се стишала бука у њеној кући и у шумици око ње. Од света је виђала само своју кућну помоћницу, и то не сваког дана. Дуго је оклевала да оде у Ласерак и да спусти свој бели коверат без писане речи. Ако је жив, он ће знати од кога је. А да ли ће одговорити? Хоће, ако је остало нешто од заједничког живота. Знала је да савија своју гордост, две недеље је носила у торбици знак своје слабости. Најзад се одлучила.

Нестрпљиво је чекала одговор из Југославије. Дошао је у виду два месна жандарма. Комесар полиције из Ласерака наредио им да виде да ли је у Геранди, и кажу да се „неко из Југославије“ интересује за њу. Неколико дана после те пола званичне, пола пријатељске посете, жандарми су дошли поново са писмом од Василија. Смешкали су се као да су нешто слутили, док су пили вино.

Одмах је писала Василију, доста опширно, о бављењу у Алжиру и о повратку у Француску после Евијанских споразума. Била је удата, али је удовица већ десет година. Од кћери и сина има шесторо унучади. Сада су сви далеко од ње. Занима је да ли је остало што живо од времена кад су друговали, и каква је реакција на њено јављање у његовој породици. Василије је брзо одговорио да је „све живо и остаће до смрти“ и да „нема реакције“. Слика нове „Славије“, која је дошла као честитка за Нову годину, дала јој жељу да се покреће – de bouger. Василије је схватио да она хоће да дође у нашу земљу: то је одиста помишљала. Сетила се како је „Славија“ изгледала кад је она први пут била у Београду, 1921. године, што ми нисмо знали. Писала је да би радо дошла, тим пре што је тај дивни хотел сасвим близу њиховог стана. Могла би лако да их посећује. Има пуно да се прича...

Петровићеви су онда предложили да станује код њих, пошто имају четири велике собе. У игру је ступио понос са три стране. Василије се поносио што ће моћи да покаже Симони да је успео у животу и са другом женом, са једном Српкињом. Нати је било стало да некадашња Василијева пријатељица види да се он добро оженио и да још ужива остатке њиховог богатства. Симона је опет хтела рећи да може да плати и најскупљи хотел и ресторан. Има само да седне у авион. Кад су они навалили да одседне код њих, пристала је, али под условом да они већ идуће јесени буду њени гости на имању, чим оде њена „десеторка“, и да остану што дуже, колико буду могли и хтели. Она је сама, њена кућа је велика. Налази се близу саме обале, а шумица је врло лепа.

Сваке недеље је слала Paris-Match, а нарочито је препоручила једну сасвим нову књигу о рату у Алжиру. Били су то Преторијанци од Жана Лартегија, трећа књига, после двеју о војевању Француза у Индокуни и у Кореји. Знала је да у иностранству сви одобравају Де Голову политику према Алжиру, а не знају како је ојадно и „издао“ алжирске Европљане и најбоље пријатеље Француске међу муслиманима. Нека прочита шта су планирали са Алжиром официри из експедиционог корпуса, како су они били далековиди... Тако је припремала духовну атмосферу у тој средини, где није знала како ће бит примљена.

За њу је било најважније како ће на њу гледати Василијева жена. О томе сам је ја обавестио спонтано, већ у карти са сликом наших Шумадинаца и Шумадинки којом смо јој честитали Нову годину. Касније сам, одговорио на њено питање да ли

Ната говори француски. Биле су то две њене бриге: каква је то жена, и да ли неће бити у неприлици кад буде разговарала са Василијем и кад буде проводила дане и ноће у њиховој кући. Како ће се споразумевати са том Српкињом? Ја сам Нату од прве приказао као врло културну и широкогрудну жену, која има разумевања за све и која ће је примити свесрдно и пријатељски. Кратко сам приказао како смо ми провели рат и окупацију, кога све имамо и шта ко од наших кћери и зетова ради.

Писмом је одговорила на нашу честитку. Врло је дирнута и захвална што сам „својом интуицијом“ схватио шта њу највише интересује: Ната и њен став. Није је јој било довољно Василијево „нема реакције“. Онда сам писао опширније и подвукао да од Нате може очекивати само све најбоље. Тако је кренуо талас који ће нас заплускивати пола 1966. година. Симона се у више махова жалила на зиму у Паризу. Очекивала је да се огреје у Југославији, особито ако је одведемо и на Јадранско море, у ту Истру о којој сам јој писао најласкавије. Али тада се десило нешто што је могло да доведе у питање цео овај фантастични подухват: разболео се наш заједнички пријатељ, Василије.

У прву недељу фебруара, кад се вратио с Каленићеве пијаце, где је волео сам да пазари, осетио је страшне болове у области срца. Покушао је да легне, али није могао да издржи. Јурио је по трпезарији као суманут и урликао као најтежи рањеник. Није веровао да тако може да пати и да се не стиди да виче. Нису могли дозвати лекара-пријатеља, па су се обратили за хитну помоћ. Кола су дошла брзо, са два лекара. Дали су му неколико ињекција, све јачу од јаче. Болови нису престајали, па су га пренели на клинику. Тамо су се болови стишали, обећали су да га пусте. Ми смо отишли у болницу чим се могло, и нашли смо га доста орног. Одмах смо саветовали да се Симонина посета одложи.

– Видећемо кад будем код куће. Осећам се много боље. Чак сасвим добро.

Писао јој да се разболео, али да се сада осећа добро. Јавио да сам и ја нешто болешљив. Два разлога за Симону да предложи одлагање посете. Василије није хтео да чује. Кад сам га, у улици Браће Недића, питао шта ће радити са гошћом овако болестан, лежећи у постељи, одговорио је уверено и мирно:

– Нека дође, да ми прави друштво!

Питао сам ко ће да набавља намирнице, ко ће да спрема храну, пошто немају више служавке. За све је имао одговор:

– Ја ћу са Симоном ићи на пијац и по радњама. Ната ће да кува, а и она ће да помаже. Наша кухиња је довољно пространа.

На ово мушкарачко резоновање Ната и Тања су се само погледале, без речи. Тања је само признала да њихова кухиња није пролазна и слабо уређена као наша: може да се покаже и најотменијој дами. Хтела је додати: „али ипак“. Василије се није дао осолити. Није се слагао с нама, олако је узимао ову посету. Ја сам тражио да утврдимо програм: шта да јој покажемо, где да је водимо, с ким да је упознамо? Ни то га није збунило. Видело се да је размишљао о свему:

– Показаћемо јој, на Калемегдану, Споменик захвалности Француској, Победника, Тврђаву, Ратни музеј. Рашковим колима отићи ћемо на Авалу, да види гроб Незнаног јунака, затим у Аранђеловац, у Тополу, на Оплепац. Она добро познаје нашу историју, па ће волети да види све то. Помишљао исто тако на Нови Сад, Петроварадин, Венац, можда и целу фрушку Гору.

Говорио је одушевљено као да није лежао пред нама као срчани болесник. Причао нам је о Преторијанцима, које је био прочитао. Изненадио се да су војници у Алжиру имали више разумевања за тамошњи народ него политичари из Париза. Успели су да освоје симпатије Алжираца. Одвојили су много света од „побуњеника“, у један мах чак већину становника. За интеграцију са Француском придобили су муслимане и многе хришћане. У два-три маха су обезбедили Де Голу победу на његовим референдумима. Онда су Париз и метропола „све упропастили“. Предали су Алжир на милост и немилост револуционарима. За Де Гола је писац књиге тврдио да је „преварио и војску и Европљане у Алжиру“. Заветовао се да никад неће преговарати са „побуњеницима“, па је преварио. Зато су га у контингенту звали Charles le Fourbe – Шарл Подвала. Василије је потсећао да је искористио генерала Масија и његове падобранце да дође на власт, па их је оставио на цедилу. Да се и не говори о алжирским Европљанима и муслиманима који су сарађивали с француском војском, експонирали се за Француску. Закључио је ведро:

– Шта ли ће нам о свему томе рећи Симона? Она је у Алжиру провела 34 године. Била је непосредни сведок толиких збивања!

У трећу недељу фебруара, Симона је, после дуже паузе, одговорила на моје опширно писмо. И сама је дуго боловала. Једва почиње да се осећа „углавном уравнотежено“. Сазнала је за Василијеву и моју болест, све је приписивала пролећним мразевима. Добила је Тањину и моју слику и обећавала нам своју, пошто сам је тражио. Каже да је нас врло лепо препознала. Зашто је подвукла малу реч? Да ли некога није могла препознати на слици, или се бојала какав ће утисак сама оставити на нас? Њу је аматерски снимео најстарији унук, али сумња да је успео. Већ због пасоша мора отићи најближем фотографу, па ће нам и то послати.

„Видећете онда шта је живот учинио од вашег Симончета. Узгред вам кажем да ми је врло пријатно што ме опет тако зовете.“

Мало сам уплашена што осећам да сам остала непромењена под остарелом површином. Да ли и ви уочавате неподударност човековог телесног и духовног стања? Нарочито сам узбуђена кад људи око мене гледају у мени стару жену, а не виде непобедиву младост коју она чува у себи. Често опажавам да су многи млади у својој души старци. Али доста филозофирања! Да одговорим на ваша питања: Права моја кућа је ово што сам сазидала овде, у селу Геранди. Кућа коју сам имала у Алжиру пропала је; не знам ко у њој станује. Пљачка је била тотална и ја сам изгубила много перја.

Мој муж, знатно старији од мене, био је инжењер за јавне радове. Умро је 1956, пошто је дуго боловао. Како ми је врло стало да ме ви поштујете, изјављујем одмах да се моје стране није било варања.“

Кад смо то читали крајем фебруара, мислили смо да је хтела просто да каже да није варала свога мужа. Касније ћемо сазнати да је мислила друго: да ни Василија није варала удајући се за другог. Била је супруга Алжирца, а остала је верна Србину... Али да видимо шта је даље писала: Волела би да дође у Београд, да нас види, а и да јој Бојан прочита, односно преведе, бар неколико својих страница. И она има пуно да каже. Слободна је и нема материјалних брига. Привлачи је Јадран. Француска телевизија често даје лепе пејзаже са те обале. Познаје неке туристе који су тамо провели део свога одмора. Ипак је збуњена. Пита се шта да

одлучи – „не у вези с вама, наравно“. Кажe себи и то да „треба искористити време док је човек здрав и покретан“. До априла ће остати у Сен-Клуу близу Париза код свога сина, лекара, а после ће се вратити у своје село крај мора. Њено имање је „пуно миља“. Пише јој њен вртар да мимозе цветају, камелије такође. „Бели врес се већ јавио, а ускоро ће овладати тамно златни океан жуковине и стипавице“.

Сем своје деце и унучади, идућег лета ће имати снајине родитеље. Она је такође рођена у Алжиру. Сасвим друкчији свет су зет и његова фамилија: они су племство из средњег века и држе се још своје касте. Жасмина се добро сналази у њиховом друштву, пошто и сама лети високо, као кћи Нафиз-Исмаила и као чиновник Уједињених нација. Сада је баш у Њујорку. Унучад се ређају, њих шесторо, од 5 до 14 година. Најстарији, Франсоа, јој је најближи духовно, јер се интересује за историју и географију, а душевно се најбоље слаже са најмлађим, Роланом, за чији рођендан би волела да буде близу Париза.

Она зиму проводи у Сен-Клуу, где станује син, али не у њиховом делу куће, него у једном студију изнад њих. Тако је самостална, а деца долазе кад хоће. Она силази само за главне оброке. Воли да се осами и зато да би писала, да би пре свега забележила оно што је доживела у Алжиру. Њени унуци, особито ћеркин најстарији, већ је испитују, као сведока. Она зна много више него други и о „закулисним радњама које су претходиле деколонизацији“. Њу лично највише занима питање страха. Оно се поставља свима у бурним временима. Писала је.

„Искусила сам страх у разним видовима током последњих месеци и сазнала да скромни свакодневни живот тече даље и у најтежим невољама.“

Скромна какву смо је оставили, завршавала је напоменом да нас двоје, Тања и ја, то „знамо врло добро“.

У идућем писму, од 19. априла, нашли смо две њене фотографије. Једна је показивала старицу седе косе, мало нагнуту, у зимском капуту, са обућом за снег, испред једног голог и тужног пејзажа. Снимак је био скорашњи, од фебруара. Свесна снога мало славног телесног стања, написала је на полеђини: „Изгледам као да сам се смрзла“. Требала је бити немилосрдан па тај снимак упоредити са милим девојчетом од пре четрдесет четири године. Ми себе не видимо, али верујемо да нас она лакше препознаје на фотографији него ми њу. Друга сличица је била прављена тих дана, за путну исправу. На њој смо боље видели њене очи и уста, али је остао израз проседе госпође са скромном блузом, затвореном до гуше. Откуда та зимљивост? Није се могла очекивати ако се суди по фотографији коју смо сачували и која више није одлазила са мога стола за рад?

Где је сада онај чаробни отвор испод грла а изнад атласне, шуштаве и лако наборане хаљине која је личила на грчку тунику? Доста смо се разочарали, и пријатељима смо нове слике показивали мање него ранију, из 1921.

На моје писмо није одговорила, јер је чекала вести од болесног Василија. Оно је стигло после девет дана. Штрајкови, поштански и други, направили су дармар у Француској. Василије се опет нама жалио да му нису стигла три Симонина писма, управо писма у која је ставила слику своје куће, где је требало да гостују. Последње је слала из села, из „своје Тебаиде“ у Бретањи. Жалила се на „морске магле једног гадног пролећа“, али оне се полако разилазе:

„Пишем вам испред једне баште где цветају јоргован и жуковина, у дну се нагађа ласерачка драга и сива локва, а брда се губе иза облака... Захваљујем што сте

ме и ви обавестили да је Вас болестан. То ме врло жалости. Надам се из свег срца да ће се вратити у нормалан живот кад престане та невоља. Толики инфаркти су били савладани; знамо бар за најславније случајеве. Много сам оклевала пре но што сам одлучила да одседнем код њих. Најзад сам пристала. Бићу, дакле, близу вас кроз неколико недеља. Кад на то мислим, понесе ме велика радост, али радост помрачена тугом...

Небо се сваки час мења, али ја ћу данас ипак отићи у Ласерак да свршим што треба...

Не знам ништа о Васовој жени, и помало сам у неприлици, да не кажем много...

Да ли лекари дају неки рок: колико мора још да лежи? Главно је да се сада налази код своје куће: то је психички много повољније.“

Ни приближно не зна колико ће остати у Београду. Одлучиће на лицу места: “Има тако много непознаница“. У сваком случају се нада да ће бити што више са нама двома. Хоће ли бити могуће да испише „неколико страница преведених из Бојанових списа?“ Највише жели једно: да сви будемо здрави и у стању да се радујемо поновном сусрету. У Њујорку, Жасмина ради на текстовима о људским правима. Присуствује свима седницама, али свака није интересантна. Вратиће се са децом тек 1967. Срце јој се стезало кад је пролазила недавно поред њене куће, близу палате Инвалида, палате која више није црна, као у наше време, већ „лепо плавакasto обојена, по милости Г. Малроа, који умива Париз“.

Из свога малог атељеа у Сен-Клуу прати дискусије о француској политици. Покушава да буде непристрасна, како приличи историчару, ма како незнатан био. „Налазим се под сталном траумом услед догађаја које сам преживела у изгубљеној земљи“. Волела би да иде са нама у Истру, али хоће ли то бити могуће? У своме селу мора да буде тек у августу, да би примила снајине родитеље и синовљеву породицу, особито унуке – „моје троје малишана из Париза“. У одмаклим годинама, здравље је најважније кад се доносе одлике; зато ни она не може правити планове на дужи рок. И опет филозофирање на крају:

„До виђења. У својој самоћи много мислим на вас и тражим смисао судбине. Али има ли судбина неког смисла? Верујте у моје дубоко пријатељство. Љубим вас снажно обоје. Симона“.

Двадесет пет дана после овог писма, 14. маја, Симона се поново нашла пред „нерешивим проблемом“. Шта то има да значи: ми смо добили њено писмо од 19. априла, а Вас не прима ништа од ње од кад је напустила Сен-Клу? Послала му је три писма: 18. и 22. априла и 7. маја. То је забрињава и збуњује. Спремна је да крене, али како да протумачи што су ишчезла та писма? То је наводи на све могуће претпоставке. Да ли можда неко – ко? – не дозвољава, не трпи, омета ту преписку између ње и Василија? Зато покушава, преко нас, да дође до њега. Радовала би се ако би се ова предострожност показала непотребном. Сам ће се обавестити на сеоској пошти: да ли њена писма одлазе. Или су томе криви само штрајкови? Међутим, много шта стиже са закашњењем, али стиже. Њој су пропала три писма упућена Василију, са сликама њеног имања. То траје пун месец дана. Већ има југословенску визу и могла би да крене авионом у понедељак, преко Минхена. Телеграмом ће се јавити из Париза пре укрцавања у Орлију. Извињава се што стално пише о себи и о Василију, што се користи нашим посредовањем:

„Са вама сам такође у мислима. Бретонско пролеће се састоји од туробних дана са дивним повременим разведравањима, али је, уопште узев, хладно ове године. Волела бих да ми у Београду буде јако топло. Још ми изгледа нереално да говорим о томе боравку, а он је међутим тако близу. Радује ме оно што сте ми рекли о својој деци: мило ће ми бити да их упознам, чак и ако не буду могла да ме разумеју и да ми говоре. Ових неколико дана што сам у селу, све ми се чини да сам већ отпутовала. Данас стављам на гомилу оно што треба да понесем. Тиме испољавам своју наду да ће престати ово поштанско ћутање. Ваша с љубављу, Симона.

П.С. Пишем врло лоше: узбуђена сам. Ако ви примите ово писмо, а Василије не добије оно које њему пишем и спуштам у исто време, нећу више знати шта да чиним“.

Срећом, ово писмо је Василије примио. Обрадовали смо се и ми, јер је тиме поништена евентуална Симонина сумња да можда Ната омета преписку између два стара пријатеља, који су били много више него пријатељи: то је сада било јасно... Најзад је стигао и телеграм из Париза: Симона стиже у среду 25. маја у девет часова увече. Рашко је мајку и оца одвезао у Сурчин на време. Авион је међутим каснио два сата. Кад је стигао, сазнали су да одавде није пошао кад треба према Минхену и Паризу. Симону то закашњење није помутило радост. Чак се хвалила разговорима које је имала у немачком граду и у самом авиону. Почела је да упознаје нашу стварност. Први утисци су били врло позитивни.

Обавестили смо се о доласку и о сусрету. Све је изгледало најповољније. Добили смо и Симону на телефону. Дрхтавим гласом је говорила неразумљиве речи. Поновили смо такве покушаје за разговор неколико пута, али нисмо ишли у Браће Недића улицу, нити смо њих позивали пуна четири дана: нека се како ваља „испричају“. Нека дођу код нас у недељу! Разуме се, све троје.

Ната и Василије су брзо прошли кроз кухињу и оставили нам Симону да се слободно сретнемо. Она се стисла између Тање и мене, загрлила нас и љубила, са сузама, без речи. Најзад је проговорила, сва уплакана:

– Врло је потресно. Не знам зашто сам се удала. Била сам исувише усамљена.

Те три кратке реченице, ништа више. Али оне су нам остале дубоко урезане. Њима је све рекла, све објаснила. Узбуђена је, не може да говори. Ушла је у брак са човеком кога није волела. То је одмах било јасно. Али шта је значило оно „била сам исувише усамљена“? Да ли се зато удала, или је зато дошла у Београд? Можда једно и друго: осетила се усамљеном и изгубљеном кад је остала без вољеног човека, а и сада кад се нашла у једној средини која је рђаво прима, која је непријатељска, а деца и унучићи су се разишли. Кућа је одједном била празна. Самоћа је дакле натерала да прикине своје тако дуго ћутање. Оно је почело кад се разишла са Василијем, после седам година једног интензивног односа, који се развијао од интелектуалне везе у сентименталну, па у крајње чулну, али увек био однос љубавни у сваком смислу те речи. Као да је ћутала и током брака у Алжиру. Ни својој деци није ништа казивала. Акумулатор њене осећајности био је препун. У Београду ће моћи да га испразни. Пред Василијем? По првим њеним речима код нас рекло би се да није успела. Тањи и мени су стално брујале у ушима њене збуњене речи при првом сусрету: „Je ne sais pas pourquoi je me suis mariée. J'étais

trop seule.“ Тражили смо друго објашњење за њену нову тугу: код Василија није нашла оно што је очекивала. Да ли није чула што се спремала да јој се каже, да јој он каже? Или није рекла, још није рекла, оно што је смишљала у својој самоћи? Престале су професионалне обавезе, кућу је углавном средила, деца су нашла своје путеве, унучад имају све што им треба код својих родитеља. Одједном је њен живот постао празан, изгубио сваку садржину, садржину давања и љубави до које је њој највише стало.

Ова питања постављали смо себи тек кад је отишла од нас тако необично састављена тројка. Да није објашњење у Нати, у начину на који је примила, или у утиску који је Симона стекла кад је упознала своју наследницу у љубави према Василију? И то питање је дошло касније. Те вечери, Симона је поновила своју причу о Алжиру, о Де Голу, о манифестацијама на Форуму, о превареним надама алжирских Европљана, о рђавом пријему на који су повратници наишли у самој Француској, о разочарењу у стару домовину, у рођену породицу.

Кивна је била највише на Де Гола. Обећао је да ће заштитити хришћане у Алжиру и муслимане који су се борили заједно са Французима. Он је поздравио слогу муслимана и хришћана, обећао им да ће ту слогу још унапредити. Говорио је о „миру храбрих“, а они, ти алжирски хришћани, су сматрали да нико није био храбрији од њих: дошли су у Алжир, култивисали га, направили од њега цивилизовану земљу. А сада, кад је побуна била у току, остали су на своме месту, готови да све изгубе, али да остану верни Француској. Нарочито је живо приказала манифестације, „невиђено одушевљење, праву френезију“ после 13. маја, кад је пала влада и кад је наговештен Де Голов долазак на власт. Ја сам је питао да ли је заиста веровала, и она, добар познавалац ситуације, да је била могућна интеграција, изједначење муслимана и хришћана, у то да Алжирци, сви Алжирци, могу бити „стопоцентни Французи“. Одговорила је одрешито:

– У оном лудом заносу, кад смо се братимили са муслиманима после 13. маја, све је изгледало могуће. И у самој Казби, Алжирци су почели да се одвајају од FLN, да се одвраћају од побуњеника. Вође су се све више свађале. Јавиле се интриге. Де Голова полиција је, још више него полиција пре њега, мазила Бен Белу и друге који су украђени заједно с њим. Ставили су им у изглед да ће се преговарати само с њима. На терену где су се водиле борбе, други шефови су опет тражили гаранције од Помпидуа и других Де Голових људи да ће се споразумевати с њима, без Бен Беле. Тада је овај почео да штрајкује глађу. Цео свет је мислио да се он на тај начин бори против француске владе; он је у ствари устао против својих другова који су хтели да га изиграју. Де Гол је вешто маневрисао између једне и друге групе. Свака је за себе тврдила да представља „Алжирце који се боре“. Они су тако разумели Де Голову формулу „мир храбрих“. И ми и они смо очекивали да ће он урадити што смо желели. Официри и војници из континента су схватили да ће то бити мир који су они извојевали. На кога је мислио Де Гол? То нико не зна, али је Помпиду почео преговоре, унапредио их. Најзад су револуционари пристали да и Бен Бела потпише споразум. То је Де Гол и хтео. Користио се распрама алжирских шефова. На нас Европљане и на несрећне харкије сасвим је заборавио.

Затим је причала како су у граду Алжиру почела крвава разрачуњавања. Европљани су почели да беже. Она је газила по крви, али је још оклевала...

– Јесте ли ви помишљали да останете?

– Не само да сам помишљала, него сам била чврсто одлучила. То је жеља мога мужа, и деца су хтела да га послушају. Сама сам посветила Алжиру 34 године живота и рада...

– Ко је био ваш муж? – прекинуо сам је.

За одговор на моје питање, више него за ранија Симонина излагања, Ната и Василије су отворили очи и уши. Значи да је о томе нису питали, а ништа их већма није занимало.

– По моме садашњем презимену видите да је био муслиман. Породица је одиста муслиманска. Они су Арапи, за разлику од Бербера и Кабила, који су староседеоци и већина становништва. Арапи си дуго били владајући слој, и махом се држали уз освајаче који су долазили после њих.

– Је ли ваш муж био јако црн? Каква су вам деца?

– Није био црн. Арапи уопште нису црни, сем оних који живе дубље у Африци. У породици мога мужа, мушкарци су се већ стотину година женили само Францускињама. Многи су прешли и на католичку веру. Мој муж је такође био католик, звао се Жозеф. Деца су ми плава и смеђа. Јасмина је сасвим плава. Децу смо одгајали у католичком духу, у некој врсти католичанства.

– Ја сам мислио да је ваша породица важила за „либералну“.

– Јесте, Бојане, мој отац је уживао такав глас. Веровао је у Бога, као Волтер, али се држао далеко од попова и од саме цркве. До своје смрти био је председник општине у Ласераку. Кад је умро, 1930, грађани су натерали мога најстаријег брата да се прими истог положаја. Као мало дете, ја сам остала без мајке, али сам доста дуго била „верна“. Отац се поново оженио, па смо имали маћеху. Са њом је такође добио децу. Тако нас је било седморо, и остали смо сви живи после овог рата. Нажалост, једн брат ми је глув, други слеп. Најбоље се слажем са најмлађим. Ми смо слични и јако се волимо. То је мој Пјер...

– Извините, ја сам вас опет прекинуо. Почели сте о мужу.

– Учио је гимназију у Алжиру, а више школе у Паризу. Морам рећи да је просветни живот у Алжиру био врло развијен. Имали смо седам потпуних лицеја. Они се равњају са париским лицејима, бољи су од неких по Француској. Мој муж је био грађевински инжењер. Његова школа је на висини Ecole centrale. Био је врло способан као државни инжењер. Учествовао је у највећим радовима по целом Алжиру, до дубоко у Сахари.

– Био је старији од вас?

– Четрнаест година старији.

Одједном смо сви ућутали. Симона није говорила даље о своме браку ни о животу са Арапином инжењером. Ја нисам постављао нова питања. За њу је ово, очигледно, било врло непријатно. Док је критиковала Де Гола, Симона се била загрејала. Лака румен се јавила на њеном бледом лицу. Сада се поново увила у своју тугу. Оборила је очи, потамнела. Нешто је живнула кад сам је питао о деци. Јасмина је дошла девет година пре сина Пол-Луја. Обоје су се осећали као Алжирци и дуго су одбијали да напусте град и земљу. Нарочито је син хтео да остане. Кћи је више тежила Француској. Удала се за Паризлију из племићке породице. Имају велику кућу усред Париза, на најлепшем месту.

– О њу су се отимали младићи, још пре но што је завршила агрегацију. Била је лепа, плава, плава, и то је падало и очи у тој средини. Али по темпераменту је сва

била на оца, права Нафиз-Исмаил. Отац се тиме поносио. Обожавао је. Његова кћи – то је била светиња. Није волео да се уда. Био је љубоморан на свакога. Ја сам се опет бојала да се она уопште неће удати – толико се момака, интелегентних и лепих, вртело око ње. Ни за кога се није нарочито загревала. Један је био најупорнији, па се мој муж најзад помирио да му је неко „отме“. Све се међутим окренуло, неочекивано и нагло. Појавио се „принц из бајке“, млади господин де Бров. Наша Жасмина је зачас заборавила младића који се већ приказивао као њен вереник. Мој муж се радо покорио, пошто је нови заљубљеник био племић и поврх тога инжењер. Није „градио мостове“, као Цезар, ни докове, као Жозеф, али је ипак био „позитиван стваралац материјалних вредности“...

– А ви, јесте ли ви задовољни зетом?

– Јесам, врло. Не дружим се много са његовима, јер је то други свет: они су фанатични католици, уз то ројалисти, држе се свих традиција. Снаја ми је такође добра. Она се родила у Алжиру, од француских родитеља. Свршила је средњу школу и посветила се деци и кући. Мој муж је не би исмевао као интелектуалку...

– Писали сте да имате шесторо унучади, по троје од кћери и сина. Каква је то поплава деце у Француској? Од пре неколико година, не рађају само Талијанке и Шпањолке досељене после 1919, ни само Пољаци и Чехиње, већ и праве Францускиње. Јесу ли то учинили само велики додаци на децу, који расту са сваким новим дететом: за друго добијају више него за прво, и тако редом...

– То је утицало, али има и других узрока. Француска је одиста пуна деце.

Као председник општине, мој отац није могао да напуни учионице, нити да запосли учитеље. Било је такоређи празних одељења. У истој функцији, мој брат стално зида школе и зграде поред њих, никад нема довољно простора. Истина је да се сада тражи већа школска спрема него раније и да деца дуже остају у просветним установама. Пролазећи Француском, туристи су раније наилазили по селима на много деце само где су становали талијански исељеници, избегли од фашизма и од беде. Француска се кретала између 40 и 42 милиона, сада је достигла 50 и креће даље. Помиње се већ, за скору будућност, цифра од 60 милиона.

– Не долази ли то и од већег утицаја католичке цркве?

– Чињеница је да се католичка црква много приближила народу. Постала је напреднија, политички и социјално. Кад смо ми били млади, као хришћански демократ, скоро хришћански социјалист, важио је само Марк Сањије. Сећате се: La Jeune republique, directeur Marc Sagnier! – како су извикивали дечаци из његове организације продајући лист. Као народни посланик, долазио је у Бретању, потражио ме и понудио да ступим у његов покрет. Чуо је да ми је отац слободоумни католик, а можда му је неко говорио и о мени, иако се нисам бавила политиком. Нисам се одазвала. Уосталом, брзо сам отишла у Алжир.

– Смем ли да вас питам како сте опредељени у погледу религије?

– Шта да вам кажем! Престала сам да верујем у Бога у последњем разреду гимназије, у нашој „филозофији“. На мене је велики утицај извршио наставник који нам је предавао етику и метафизику. Као професор, ја сам се држала званичне просветне политике, која је, како знате, била лајичка, скоро атеистичка. Своју децу нисам упућивала ни на веру ни на атеизам. Остављала сам им пуну слободу. Они исто тако чине са својом децом. У самој цркви су се десиле велике промене. За време рата, свештеници су у великом броју активно учествовали у Отпору.

Створила се странка М. Р. П. – Републикански народни покрет, на челу са Бидоом. Они су стварно изнели Де Гола 1945. Сада су подељени, једни су наклоњени левици, други десници. Ипак су окосница оног Центра који је увек владао Француском после Комуне. Католичка странка је заменила радикале, и способна је да сарађује са социјалистима. У кампањи за председничке изборе у новембру и децембру прошле године, највећег успеха, као личност, имао је њихов кандидат Жан Лекануе (Lecanuet), особито као говорник на телевизији. Он је бацио Де Гола у другу изборну туру, спречио да буде изабран већ при првом гласању.

– Лекануе је, дакле, ваш човек? – То сам питао, мада знам да Французи не воле да казују за кога гласају, кад нису припадници одређене странке.

– Свиђа ми се, нарочито зато што је омогућио да Француска да Де Голу „лекцију из скромности“. Рекла му је: „Ти си велики, али ниси једини. Изабраћемо те, али имаш да се покориш јавном мњењу, да се бориш као други кандидати, да будеш један од кандидата, а не једини. Нећемо човека провиђења, спасиоца, и т. д. Нећемо француског Хитлера!“

Понесена политичком темом, Симона тога пута није стигла да говори о свом верском уверењу после алжирске трагедије. Начели смо много предмета, нисмо завршили ниједан. Петровићеви су нас позвали за идући уторак. Узели су на себе да воде Симону у Топчидер и Кошутњак, на Дедиње, на Баново Брдо. Показаће јој старе и нове знаменитости. Сам Василије провео је преко Славије и Теразија, али нису допрли даље од Академије наука. Било је сувише заморно за његово срце. Ми ћемо је водити у друге делове града. За касније ћемо видети.

* * *

Веће од уторника, код Петровићевих, било је мање живо. Дobar део смо провели гледајући телевизију. Програм није занимао ни нас ни Симону, Василије је лежао, али су Ната и Маришка пажљиво пратиле. Било нам је пријатно што домаћини нису спремали ништа нарочито: такав је био договор. Мање нас је обрадовало што је атмосфера у кући била затегнута. Симона се осећала нелагодно: тако је то, дакле, изгледало и кад ми нисмо били ту. Да ли се Симона разочарала у Василија или се њена нарав није подударила са Натаином? Можда је депримирано и то што је Василије изгледао врло рђаво. Седео је за столом док смо вечерали, а после се опружио, блед и уморан. Повремено је његов зашиљени нос злокобно парао ваздух, као у тешког болесника. Она је туговала у наслоњачи.

Теже је било оно што смо осетили између две жене. Симона се ниједном није обратила Натаи. Ни једног тренутка је није погледа. Ната је према њој била строго учитива, церемонијална, или усиљено весела. Стање као да се погоршало, а не поправило, од недеље увече, кад су били код нас. У чему је ствар? Ко ту кога не трпи? Ко је на кога киван? Разговор никако није могао да оживи. Тања и ја смо се повукли доста рано. Петровићи су пристали да нам је уступе за цео један дан. Од тога трећег сусрета очекивали смо много.

Хоће ли Симона бити слободнија и отворенија кад буде насамо са Тањом и са мном? Питао сам се такође како на ово издвајање гледају Ната и Василије? Да ли на зебу од ових разговора утроје, без њих? Како ће Симона да их суди пред нама? У

њиховој кући је провела десет дана, а није се разведрила нити је показала да се осећа лагодно. Каква ће бити са нама?

Почели смо од Студенског трга, да би јој показали стари универзитет. Није показала нарочито интересовање за Капетан-Мишино здање, које је било прављено за Сарку, ако би се удала за Кнеза Михаила. У старој згради Берзе разгледали смо Етнографски музеј. Изненадило је да се, поред саме Србије, ту видело много из Далмације, Босне, Црне Горе и Македоније. Нарочито се радовала што Македонија није само мешавина разних народа, „салата“ језика и раса, без нечег особитог и својствено националног. Нашла је ситан вез са сложеним шарама, отмене линије и редак склад боја у тој земљи коју су својим телима посејали и многи Французи, poilus d'orient. Одједном се тргла на ту реч:

– Да не заборавим! Морам да посетим француско гробље. Показали су ми где је, отићи ћу, макар сама, ако Ната не стигне да ме одведе.

Занимале су је витрине са шумадиским ношњом и са музичким инструментима. Гајде су је сетиле на оно што имају у Бретањи, и што одликује све Келте. На простиркама и ћилимовима је нашла много азиских и афричких мотива. Испред великог пиротског ћилима, у старим шарама, од природних боја, сетила се тканог богатства које јој остаде у Алжиру. Кад смо силазили, опет је стала код македонских тканина и опасача.

– Срећни сте што у оквиру Југославије имате Далмацију и Македонију. За друге крајеве мало се зна на Западу. За нас Французе, Југославија је проширена Србија, јер су њу величали сви током Првог рата. Југославију тек откривамо.

Својим дјацима је објашњавала да су савезници прву победу однели на Церу, да је мала српска војска три пута истеривала Аустро-Мађаре из Београда, да је та војска изишла из своје земље, преко Албаније и преко мора, опет се организовала и ослободила, поред Србије, и друге покрајине.

– То се не заборавља, али то није довољно и не важи за цео свет. Међутим нема школе на кугли земаљској у којој се не помињу Македонија и Далмација, ако ни због чега другог, онда због Александра и због Диоклецијана.

– А у Нишу се родио византиски цар Константин.

Неколико фресака из Средњег века потврдиле су живу везу наших крајева са Византијом. Симона је знала и за француску принцезу Јелену Анжујску, која је била српска краљица. Тања се чудила до које мере је она упућена у нашу прошлост. Ја сам, пола у шали, напоменуо да за то има велику заслугу и њега прва љубав. Симона се брзо пренула и вратила у сентиментално расположење:

– Једина, Бојане, једина...

Исповест би свакако потекла, да нисмо стали пред зграду старе београдске општине. Објаснио сам да су се ту одиграла и нека велика суђења после Рата. Колико смо се изненадили кад је рекла да се ту близу налазио хотел и ресторан „Српски краљ“. Питали смо је откуд то зна, кад је сада празан простор: хотел је порушен бомбама.

– Па ја сам већ била у Београду 1921, и остала сам месец дана.

Уверавала ме да сам је и ја тада видео, и да сам је чак испратио на станицу. То је била прилика да пита да ли је Београд добио већу, достојну његове садашње величине. Нисам јој дао да побегне од свога боравка у Београду пре четрдесет пет година. Мора да се варала што се тиче виђења са мном: у то доба нисам могао бити

у Београду. Сем ако је долазила у јуну-јулу 1922. Били смо пред Калемегданом, и Симона је проговорила без устезања.

– Јесте, била сам у Београду. Нисам становала код „Српског краља“, него код „Петрограда“ преко од железничке станице. Али смо често ручавали овде. Василије је волео да будем даље од локала у коме се виђају високи чиновници и угледни странци. „Српски краљ“ је опет био добар због близине Калемегдана и универзитета, и ја сам више волела ту средину него хотел са звуцима локомотива, дању и ноћу. Тако је морало бити...

Дошла је на његов, Василијев позив. То је у њеним очима значило да он има озбиљне намере, да ће се венчати. Данас се питала да ли није хтео да је „искористи до краја“, да „исцеди из ње што више“. Рекли смо јој да је неправична. Вероватно је и он хтео да се ствар сврши. Нешто се испречило. Жао нам је што су такве мисли брадале њену самоћу годинама и храниле њено ћутање.

– Дошла сам и била сам срећна. Из неких његових наговештаја видим сада да се и он са задовољством сећа тих дана. Пријатно сам га изненадила неким појединостима за које знамо само нас двоје.

Питали смо је како је својима објаснила кад је кренула на тако дугачак пут и далеку и страну земљу.

– Нико од мојих није знао куда сам се упутила ни на које време. Рекла сам да идем пријатељици близу шпанске границе. Ни на крај памети им није било да идем у једну нову балканску државу, у један полупорушен град, да се спремам за брак са једним младићем кога нисам привела ни оцу ни браћи, чак ни сестрама. Мој отац је био начуо да се виђам са неким српским студентом. Једном нас је и видео у пролазу, у Ласераку. Више је наслућивао него што је одређено знао и најмлађи брат Пјер. Касније, много касније, ставио ми је то до знања, кад је видео да сам тужна, да ми је живот празан и пуст, усред на изглед срећне породице. Била сам несрећна и у Бретањи, још више него у Алжиру...

Нисмо је прекидали. На улазу у Калемегдан, сели смо на клупу, да њену мисао не би скренуо на другу страну Споменик захвалности Француској о коме су јој сви говорили. Сада се дивила његовој монументалној лепоти, чудесном полету једне војничке нације, која је у исто време била, за Србе, и мајка и просветитељка. Хрлила је у помоћ малој јуначкој савезници, прихватила њену децу, борила се заједно са њеним војницима, оставила у Македонији и у Србији десет хиљада своје деце. То се ни у Француској није заборавило.

– Морам да окитим бар неколико француских гробова!

Калемегданска тврђава – позната и нова за њу у исти мах. Сетила се малог рибара са мрежом и терасе. Парк је сада био много шири. Древне зидине су порушене, а и саме зграде нису, као некад, биле обавијене војничком тајном. Сада је све било парк, све отворено, све приступачно, сваком. Чудила се откуд толико младог света у шетњи у радни дан. У Ратни музеј није хтела да улази: било јој је доста оружја, убојних оруђа, доста ратова и трофеја. Више је волела широки поглед на Панонску низију и на величанствени Дунав. Замишљала је како је носи ка Гвозденим вратима. Мучила се да изговори „Цердап“. Наслућивала је даље Румунију, Бугарску, Црно море, Русију... Нов јој је био Победник, охол и гô као што су обично победници... Опет је угледала Земун, али је највише очаравао сусрет Саве и Дунава. „Добро изабрано место за споменик Победника“.

Кад смо се приближавали Римском бунару, стисла се између Тање и мене, присна, пуна поверења, ипак несигурна у себе:

– Је л' те да сам добро учинила што сам се удала? Добила сам децу... Шта бих сада без своје деце?...

Као да се правдала што је на известан начин ипак некога издала, изневерила, преварила. Кога? Своју једину љубав, или човека с ким се спојила без љубави? Нисмо је питали. Сама није одговорила на питање које смо све троје у себи постављали. Спуштала је главу. Гледала у земљу, без речи.

На тераси се сетила стреле Саборне цркве. Ни то се није променило. Очекивала је петокраку звезду место крста. Колико је дотле била видела, учинило јој се да су старе грађевине биле лепше од нових. Најфиније зграде су јој и данас „Москва“, Универзитет, некадашња Управа фондова. Врло пријатно је изненадио Нови Београд који је гледала са Калемегдана. У својој целини, сада јој се Београд претворио у неку врсту Будим-Пеште. С леве стране је посматрала, са дивљењем, сајмишне куполе. У „њено време“, француска амбасада од белог мермера није постојала. Београд је све више имао лик правног главног града Југославије.

Вратили смо се Споменуку Француској. Од свега је највише дирнуо натпис: „Волико Француску као што је она нас волела“. Објаснили смо да је први глагол овде у заповедном начину – у исти мах императив и садашње расположење. О томе се уверила већ у авиону. После, у њеним усамљеним шетњама, кад је Василије лежао у болници, на сваком кораку је осетила симпатије за Французе и Француску. Жао јој што се у школама више учи енглески и руски, али се са људима лако споразумевала и на француском. Фрапирала је сличност наших темперамената. Али зашто у изложима има тако мало француских наслова? Разуверили смо је. Није наишла на књижару која продаје стране књиге. Затим, са француског се преводи више него са других језика. Она то не може да примети, због ћирилице.

– Остали смо верни француском духу. Не само из захвалности. Тај дух нам је најсроднији. Тиме се објашњавају и велике симпатије за Де Гола. Наш свет верује да је он подигао углед Француске у свету. Неки мисле да је спасао

– Чудно! Требало је да дођем у Југославију па да поново заволим Француску, после свега што сам претрпела кад сам се вратила, и да опростим Де Голу.

* * *

Једно и друго се потврдило у пријатељској породици којој смо довели Симону на изласку из Кнез Михаилове улице. Домаћица нас је очекивала пред подне, па је одмах после „српског слатког“ изнела врућу и још сећма српску гибаницу. Симона се одмах одушевила нашим пријатељима. Милојковићи су је дочекали љубазно и срдечно, као да је њихова стара познаница. Домаћин је напустио стручно саветовање и долето пешице од Инжењерског дома, само да би је поздравио. Испричао је како је, са неколико колега, био примљен у Француској приликом једног студиског путовања. Бранио је Де Гола од Симониних сарказама али је признао да он сувише истиче своју личност:

– Не може се Француска ослонити само на једног човека. Неће утонути у хаос кад он оде, или кад умре. Велика је то земља и има обиље јаких људи.

Симона је тврдила да Француска не би пропала ни да Де Гол није дошао на власт 1958. У Француској се владе често мењају, али то је једно од обележја њеног политичког живота. То се, уосталом, наставља и данас, али се мање примећује, јер Де Гол оличава јединство власти и континуитет, објаснила је:

– Французи не могу дуго да гледају исто лице на сцени. Они воле промену. То долази од нашег естетског чула и од потребе да се смењују способни људи.

Велику пријатност је донео млади студент медицине, друг домаћинове кћери. Говорио је течан свакодневни француски језик. Учио је у Абисинији и дружио се са правим Французима. Још више се изненадила кад је видела да у нашој кући сви говоре течно француски, чак и унук од 11 година.

Код нас, за ручком, вратила се на своје главне предмете: однос са Василијем, удаја у Алжиру, кћи, син, унучад. Али зашто је о томе ништа не пита њен стари пријатељ? Не интересују га њених четрдесет изгубљених година. Не схвата ли да је сваки интиман живот за њу престао 1925, кад је изгубила наду да ће бити његова жена? Седам година је владала *plénitude*, – дружење, љубавно пријатељство, љубав, дописивање, духовно, душевно мешање. Шта то вреди, кад није било крунисано и обезбеђење брачном везом? Симона је веровала – као песникиња *Zegar d'Uvil*, госпођа *Anri de Renjinjea* – да „само супрузи знају шта вреди ноћ“. Љубав ван брака, по њеном схватању, то може бити уживање, сладострашће, лудило, али увек мора да се крије, стално има да лаже, да тражи изговоре, да живи у неизвесности.

– Све се дешава брзо, на јуриш, са грижом савести или са страхом, са осећањем кривице. Свако задовољство је помало преступничко, па и злочиначко. Има право моја велика земљакиња:

Ah, nuits, nuits, seuls les époux vous connaissent!

Тешио сам је да је имала пун живот бар у извесном смислу: удала се за коректног човека, он је био отац њене деце...

– Ви то говорите зато што не знате. Није ми сметало што је био Арапин, али јесте што нисам имала поред себе правог интелектуалца. Мој муж је био више занатлија, техничар, данас би се рекло, у најбољем случају, нека врста технократа. То су људи сувопарни. Ни данас не бих могла рећи зашто сам се удала. Вероватно зато што ми је одједном све било празно, што сам се осећала шупљом. Око мене је завладала пустош. Нисам могла издржати ни годину дана после раскида са Василијем. Била сам навикла на интензиван, пун живот. Брзо после нашег познанства. Жозеф ми је понудио брак. Прихватила сам већ крајем 1926. Нисам га волела, али ме никад није привукао други човек. Било је прилика, можете мислити. Виђала сам много људи, али нисам пошла ни с једним. И зашто бих? Са сваким би било исто што и са мужем, само са небројено компликација. A quoi bon?

Без питања с наше стране, рекла је да је будућег мужа обавестила о својој вези са Василијем.

– Волео ме, волела сам га, дала сам му се. Одбио је да се ожени са мном. Жозеф је мирно саслушао. Венчали смо се. Тридесет година смо били у браку, а он ми то никад није поменуо. Био је деликатан, отмен, господин.

– Ви нисте били срећни с њим? Је ли он био срећан с вама?

– Не бих рекла. Није могао бити срећан. Мојом кривицом. Ја му се никад нисам потпуно предала. Било ми је мучење већ да легнем с њим у исту постељу. Трпела сам га, подносила – je l 'ai subi. Никад нисам уживала. Питам се како сам уопште постала мајка, како сам затруднила...

– Обично се каже да су деца љубави лепа. Каква су деца која се зачну без љубави? Деца љубави – лепа деца: је ли то тачно?

– Ја сам ту „истину“ оповргла. Моја деца су лепа. Кћи ми је била лепотица. Држали су је за најлепшу девојку у Алжиру. А Бог му је сведок да ни у једном загрљају њиховог оца нисам дала целу себе, нисам осетила оно што Сент-Бев зове la volupté.

– Поменули сте Бога. Сад вас држим: како стоји та стар? Престали сте да верујете пред матуру. Је ли било промене у том погледу кад су наступиле ваше „страшне године“? Је ли дошла потреба за вером и за Богом у дугој самоћи?

– То је деликатно, али ћу вам рећи. Својим искуством сам доказала са још једна „истина“ није тачна. Паскал је учио оне који не могу да верују да „врше све гестове побожности“ – да иду у цркву, да замачу прсте у освећену водицу, да изговарају молитве, да се исповедају. Вера ће доћи. Са мном то није успело.

Кад се вратила у Бретању, после алжирског слома, кад је поново дошла да живи у средини где је одрасла, у једну религиозну атмосферу, чинила је као некад, у детињству, што и остали. Ишла је на мису, приближавала се свештеницима, општила са рођацима који су „практиковали“ католичке прописе. После рата и после свега што је претрпела у Алжиру, то јој је било лакше него пре. Црква је постала либерална, а она је била несрећна и усамљена. Није помогло.

– Поштујем оне који верују; разумем оне којима вера помаже да живе; не замерам никоме ко се држи цркве. Али мени то није потребно. Осећала бих се пониженом кад бих спала на то да тражим уточиште и утеху у религији.

– У чему сте онда налазили „уточиште и утеху“?

– У Алжиру сам радила. Сва сам се предала школи и ђацима. Стварала сам људе. Добијала сам признања од власти и захвалност од ученика. Не хвалим се кад кажем да сам се попела, у Алжиру, на врх просветне хијерархије, мада нисам држала никакав административни положај. Увек сам радила са људима, никад са актима. Моји „поданици“ нису били само ученице и ученици, већ и млади професори које су ми поверавали да их учим наставничком позиву.

– Ми кажемо да су били „на пракси“ код вас.

– Овако је било. Најпре су слушали како ја предајем и испитујем. После су они предавали мојим ђацима и испитивали их, а ја сам пратила и контролисала писмене задатке које су они задавали и прегледали. Давала сам им савете и упуства. У Француској има, за просвету, три или четири генерална инспектора. Један је долазио у Алжир и општио је непосредно само са мном и са још једним од нас триста агрежеа. Министарство је често тражило моје мишљење о променама и намераваним реформама.

– То вас је свакако чинило срећном.

– Додирнули сте прстом рану. Није. Ја сам оповргла и трећу „утврђену истину“ – да се најбоље ради и ствара у радости. Ја сам много радила и, верујем, доста створила баш зато што нисам била срећна. Тонула сам у посао, губила се у

духовном и телесном замору, да бих побегла из своје чамотиње, из своје беде, да бих утолила душевну глад.

– Откуд чамотиња? Никад нисте били сами, увек је било некога ко вас је волео. Најпре муж, затим деца, па унучићи, а кроз цео зрели живот ваши ђаци.

Симона је вртела главом. Очајавала је што је не разумемо ни нас двоје, „идеалан брачни пар“, како је говорила. Загледала се дубоко у мене:

– Знате шта је missa solemanis. Ако је нисте слушали у цркви, чули сте Баха и Бетовена. Тако сам ја замишљала љубав у браку, дане и ноћи са вољеним човеком. Тако сам унапред доживљавала заједницу са Василијем. Веровала сам да ви Срби нисте далеко од тога. Василије ме упознао са српским народним песмама, особито женским, љубавним. Једне ми је преводио, друге читао у оригиналу, да бих осетила музику вашег десетерца. Сећам се како девојка више воли да сиротује са драгим, да спава на земљи, са каменом испод главе, радије него да се облачи у свилу и да шета по двору са недрагим. Кажем ли добро: драги, недраги? По гори ходити; по двору шетати?

Тако је и она постављала ствари првих пет година дружења са Србином. Није држала да је то романтика, да је такав брак немогућ у XX веку. То је за њу била формула среће, а не фикција и сан.

– Ви сте у ствари једна нова Изолда!

– Могла сам бити, али моје илузије су биле распршене и најзад уништене. Остала је само гомила пепела. Нисам ја Изолда. Она и Тристан, прави бретонски хероји љубави, умрли су уједињени неразлучном везом. Њихова љубав је сјајан одговор бедној људској судбини у свима временима. У XX веку, то је немогућ идеал. Данас може бити речи само о обманама, о узајамном терорисању, о самоћи. У овом цивилизованом свету не могу се срести две душе једнаког квалитета,

– Сувише сте тражили од живота. Зашто нисте послушали савет велике Колете? Она је такође волела љубав, али је схватила да не треба јурити за Срећом, него се задовољити низом срећа или срећица. То сте могли имати, и имали сте, бар са децом.

– Али не са мужем. Не окривљујем га. Он је све учинио да будем задовољна. Није успео. Живот с њим, нарочито физичка близина, што се обично сматра љубављу, није било оно што сам ја замишљала. Вама двома не треба то објашњавати, али ипак, ево: двоје се заједно пењу, пењу. Срећа постоји ако заједно и стигну на врх са кога се види сунце које се рађа иза брда... Ја сам то доживела са Василијем, али никад са мојим мужем. Ноћ, свака ноћ била је за мене пењање, али на Голготу: то је био martyre. Ах, колико пута сам зажелела да нађе другу жену, да са њом задовољи своју чулну страст. Само да мене остави на миру! Понављам, нема кривице до њега. Све зло је долазило од моје искључиве природе, можда од келтске тежње за апсолутним.

Усудио сам се да питам како су материјално организовали брачни живот. Одмах је схватила. Сетила се првог боравка у Београду, прве у двадесетим годинама.

– У излозима и радњама, тада су се као новост виђали паралелни брачни кревети. Мени се, наравно, више свиђао француски велики кревет за две особе, за мужа и жену. То ми је онда изгледало једино нормално. После удаје, променила сам мишљење. Василију сам рекла: никад у два кревета, ма како били стешњени.

Од мужа сам тражила да спавамо одвојено, што даље, најзад у два собама... Постала сам му добра болничарка, кад нисам умела да га усрећим као љубавница и супруга. Тужно је све то, врло тужно...

Да бих прекинуо мучно исповедање једне двоструко разочаране жене, предложио сам да посетимо још једну пријатељску породицу. Та средина ће бити различита и од Василијеве и од наше, па и од куће у којој смо „покварили ручак“ божанственом гибаницом. Домаћици смо већ причали о нашој Францускињи и упознали је са њеном првом љубави. Знала је француски, а као стара Војвођанка била је окружена старинским намештајем: то ће занимати нашу гошћу. Госпођа Живковић је била припремљена и за симпатију према драгани која је тражила сувише зато што је давала све. Могла је разумети и то да извесне жене нерадо подносе мушке милоште. Волела је да упозна Симону, иако је знала да се овом приликом неће говорити о најприснијим стварима. Две жене су се узајамно привукле.

Са Живковићком, Симона се одмах осетила ближе него са две даме којима је одвела Ната. Једна, супруга бившег официра, добро је говорила француски, али је досађивала својим причама. Ућуткивала је Нату чим би отворила уста. О свему је била боље обавештена, све је знала. Друга, лекарева жена, била је љубазна, али очигледно инфериорна. Обадве, велики православци и црквењаци, узеле су на себе да воде Симону у Патријаршију, да јој покажу ретке иконе и старе рукописе и калиграфски писане књиге. Унапред су јој сладиле вечерњу у уторак, у Саборној цркви, кад патријарх лично присуствује и дели благослове. „Видећете нашег папу“, рекле су, уверене да ће је то очарати.

У овој кући било је царство ловаца. Питали смо се да ли ће јој се свидети ова атмосфера. У страху да то неће интересовати нашу интелектуалку, госпођа Живковић је почела разговор о Паризу који је недавно посетила. Њен супруг је опет говорио о Дижону, у коме је студирао. Ја сам предложио да јој, као ловац, покаже своје трофеје – прекрасне рокове јелена–капиталаца, срндаћа, дивојараца, кљове дивљих вепрова, једног испуњеног рушевца. Симона је видела и медаље које је господин Живковић добио на разним ловачким и спортским такмичењима. Најдраже је стекао у Француској, у Кану, у Руану, у Ле Ману, Нансију и Старсбуру. Ту су биле и дипломе са пуцања на глинене голубове, одликовање наших републичких ловачких савеза, разни ордени са повељама...

Госпођа Живковић се бојала да је све то досадно гошћи, па је ређала послужења: слатко, кафу, колаче, сладолед, своје чувене мајсторије. Варала се. Симона је имала „појма“ о ловству. У њеној породици су неки били страсни ловци, а и сама се занима за животиње. У њеној шумици има пуно веверица, и оне долазе сасвим близу куће. Чула је у Југославији још има курјака и медведа. Је ли то бајка, или је истина? Одговор је био усхићен:

– Ми смо благословена земља за дивљач. У нашим барама, недалеко од самог Београда, има много ретких птица. Нису нам далеко ни шуме са крупном дивљачи.

Живковић је умео да их набраја у њиховим француским именима. Симона је реаговала с разумевањем које нас зачудило. Сама је давала појединости о њиховим особинама и наравима. Домаћица више није бранила мужу да „гђави ту жену“. Радост Симонина се још повећала кад је стигао други ловац, такође француски ђак,

који је у њеној домовини учио основну школу и гимназију. Ловци су се загрејали. Такве их никад нисмо видели у нашем друштву. Наишли су на интелigentног и пажљивог слушаоца.

„Први ловац“, како би се рекло у неком комаду са сувише много лица, приредио је Симони праву светковину кад је донео две књиге крцате фотографијама дивљачи из Југославије. Редле, Немац, стручњак за ту врсту посла, у пратњи самог Живковића, снимао је, помоћу специјалних апарата, по нашим великим ловиштима. Са стрпљењем правог научника, умео је да чека сатима и сатима, да животиња наиђе. Са не мањим стрпљењем, објашњавао је то наш пријатељ Симони. Морао је фотограф да мења положај тако да ветар и мирис никад не иду од човека ка дивљачи. Лети, зими, по сваком времену, хватао је, у фантастичним позицијама, љубавне и борбене призоре, миловања и туче, борбе мужјака око женке, животињску педагогику са младунцима...

Симона се дивила. Уживала је. Нас као да је заборавила. Заклоњена иза наочара које је сада ставила, сакрила се од наших погледа, није слушала наш разговор. Предала се ловцима и фотографским бравурама Живковићевог Швабе. Сама је говорила једино кад је знала нешто одређено о ловачким успесима њених рођака. Разнежавала се гледајући кошуте и ланета, срне и срндаће, зечеве и зечиће. Питала се како је могла бити снимљена једна буљина. Одушевљавала се летењем дивљих гусака које је фотограф ухватио на великој висини.

Уверила се да Чуда природе, која су у наслову обећавале обе Редлове збирке, нису празна реклама. Видела је дивокозе и лисице, куне и јазавце, увек у самој природи, на местима где животиње живе. Од птица је показао, снимљене из збуњујуће близине, тетребе и рушевце, лештарке и фазане, јаребице и орлове, соколове и разне грабљивице. У Моровићу и на Бељу, Редле је нашао и камером, моћном и прецизном, приближио јеленску и срнећу дивљач. Из Обедске баре код Купинова и из Копачког језера у Барањи дочарао је разне мочварице. На Скадарском језеру је изненадио пеликане, у Горском котару медведе, на Дојранском језеру час дивље свиње час мочварице, у околини Псуња муфлоне. У Кукуњевцима код Винковаца, снимлио је јелене лопатаре. Увек дивљач у слободној природи, никад робови у зоолошком врту, – зар то није божанствено! ...

За тај свет и по упознали смо једну потпуно нову Симону. А она је била захвална што се отргла од својих туробних мисли. Било је задовољство видети је у за нас непознатом расположењу. Била је као девојчица која се усхићује невиђеним лепотама. Упознали смо тако три Симоне – срећну љубавницу из Поатјеа и Париза, тугом обавијену удовицу после промашеног брака, а сада обожаватељку животиња...

Пред овако необичним пленом, ловци нису помишљали да одложе оружје. Живковић је донео из друге собе и трећу збирку Редлових фотографија, – са талијанског Гран Парадиза. Тај се верао по планини, по камењару и по снегу, срећом у друштву свога сина, тражећи дивојарце и козороге. Успео је да сними красне примерке, из непосредне близине, у изненађујућим позама. Симона је клицала од радости при сваком призору. Одушевила се једним необичним гуштером – алпским саламандром, као и мрмотом. Дивила се и чудила орловима, на гнезду – може се мислити на каквој висини – и у лету. Није је мање очарала

алпска флора, особито чувени еделвајс. Ово као да је био увод у ново поглавље Симониних симпатија према свету у природи.

Кад смо се опраштали од бидермајера и од ловачких трофеја, у башти смо открили једну њену нову страст: цвеће. Умела је да се сналази међу небројеним кактусима и фикусима, међу хортензијама и флоксовима. Знала је за филандендрон, за сансеверију и за ону драцену што се зове и адам, као и за кактус „јапанско дрво“. Да се и не помиње вулгарни споменик и ђурђевак. У предњем делу баште поздравила је потшишане шишмире поређане у кари под надзором ружа–официра.

Улазећи у нашу кућу, Симона се опет нашла у старим мислима, сетила се среће и несреће, почетка и краја, раја и пакла. Пратили смо је до њених сталних домаћина, да је предамо здраву и читаву. Пред кућом нас је растужила једном кратком реченицом која је ужасно много казивала:

– Враћам се у свој кавез. *Je retourne à ma cage.*

То је била за нас сасвим нова нота у њеној души. У кући где је гостовала, осећала се, значи, као заточеница. Зашто? Откуд идеја о кавезу? Да ли само зато што се Вас – како га је звала понекад – налазио у болници? Или због мучне ситуације кад је бивала сама са Натом, или пак са Маришком? Ната је често морала да излази, због набавки и због болнице. Нисмо могли да одгонетнемо, а у тим речима смо наслућивали нешто теже: да се разочарала у човека због кога се понизила и кренула на овај пут пун разних ризика.

* * *

Да ли ћемо више сазнати десет дана касније, у недељу 12. јуна? Нећемо, јер тај дан је био одређен за сусрете са споменицима српске прошлости, скорашње и даље. На једанаестом километру од Београда зауставили смо се код јајиначког стрелишта. Зачудила се Симона да је тако скроман камен стављен преко 50.000 Срба у Српкиња који су доведени из Бањичког логора и стрељани. Сетила се сличне некрополе у Француској, чувеног Монвалеријана, а тамо почива само 5000 родољуба. Одала је признање Де Голу што сваке године без икакве пратње силази у крипту да се поклони сенима својих субораца из Покрета отпора. Зашто југословенски Монвалеријан, са десет пута бројнијом колективном гробницом, није још добио одговарајуће поштовање? На ово питање наше пријатељице одговорио сам показујући свеће које су сваког дана стављале породице жртава. Док смо ми ту стајали, неколико кола се зауставило. Рекли смо да Јасеновац представља бар петнаест пута већу некрополу, пошто је тамо број убијених родољуба пење на 800.000. Знало се да ће у јулу исте године тамо да се постави споменик. Испричали смо да је претпрошле године, кад је долазила у Београд са професором Грапом и његовом породицом, Мари-Ан Кароа, такође професорка, – наша пријатељица из младости, већ пре ње, – клекла иза овог камена и рецитовала дугу молитву. Она је прва поменула Сан-Валеријан.

За незнаног јунака из ратова 1912-1918. учињено је много више него за јајиначке мученике. Авала је вишеструко задивила Симону. Осам каријатида за осам југословенских покрајина биле су у њеним очима оличење наше националне и расне снаге. Сетила се моћних женских фигура у камену које претстављају

француске градове на Тргу Конкорд у Паризу. Црни мрамор био је још импозантнији: забрађене сељанке, строге и величанствено мирне у своме болу, – тај мрамор је више говорио него ма какво објашњење намењено туристима. Импресионирано је и то што сви шефови држава који долазе у Југославију посећују Незнаог јунака и пењу се многобројним степеницама пешице, чак и они који су немилосрдно газили непријатеље и властите народе. То је опомињало на гроб Махатме Гандија коме сви могу да приђу само кад изују обућу.

– Исидора Секулић, наша велика књижевница, није допуштала да се до врха Ловћена, где почива Његош, највећи српски песник, прави аутомобилски пут: „На коленима треба долазити пред тај гроб“. На Авали је то скоро остварено. Али погледајте, Симона, тај пејзаж! Види се све до Рудника и врло далеко на север!

Оно што се пружа према југу, објаснио сам, то је у маломе, у блажем, у питомијем, рељеф Србије. Сасвим друкчије изгледа север, Панонија. У Србији нема громадних планина, као у западним областима или у Словенији: види се само синтеза брда и долине. Валовита Шумадија, пуна ћувика и пропланака, са варијацијама, али без претеривања, у томе је била драж Србије за све који су долазили из околних земаља. Србија, – то је било оно што су већ имали, али укроћено, ухармонисано, припитомљено. „Опет то, мало друкчије“. Да ли зна ко је Вук Караџић?

– Како да не знам! Преко народних песама, додуше у преводу, заволела сам српску храброст, племенитост и правичност, али и дивљину ваших страсти. Јер ви сте страсни људи, зар не? Или сте бар у младости...

Осетио сам да се враћа на прекоре упућене човеку који је лежао у болници. Позвао сам да пођемо око споменика и да са свих страна погледамо оно што се на сунчаном дану могло видети од Београда, од Србије и од Срема. Василијев син је предложио да одемо и до новог торња, од челика и бетона, који хвата таласе за радио и телевизију. Ремек-дело архитектуре и статике – у томе смо се сви сложили. Симона се и у то разумева.

– Чула сам за ваше архитекте. У Француској их цене. Ипак нисам веровала да сте створили овако нешто. Ово је савршенство снаге и елеганције. Колико је израчунавања морало да се обави да би се обезбедила сигурност, на ове три ноге! На врху мора да је језовито. Вероватно се љуља у распону до једног метра. Шта је оно под врхом?

– Ту је предвиђен ресторан, – објаснио је Рашко, наш вешти, храбри и опрезни возач. Потржио је свог познаника, инжењера, да нам покаже. Није био ту.

– Никад не бих смела тамо да се попнем! – у један глас су узвикнуле Тања и Миља, Рашкова млада супруга, Василијева снаја.

– Нема никакве опасности, – рекла је Симона, – баш као ни на Ајфеловој кули. Али је згодно за самоубиство...

Опет мрачна мисао, – да помути радост коју је донела Авала. Силазили смо глатким асфалтом кроз шуму. Тек сам уверио Симону да у тој шуми нема дивљих звери кад је испред наших кола претрчало дивно лисиче. Симона је рекла:

– Где је граница између дивљине и питомине, у природи и код људи?!

– Шумадија је привукла људе с југа и са истока, касније са запада и са севера, управо зато што су се у њој складно мешале дивљина и питомина. У време великог насељавања, Шумадија није била овако приступачна. Сва поља којима

јуримо према Младеновцу и Тополи била су старе и густе шуме. Турци се нису много удаљавали од друмова, јер су их чекала свакаква изненађења у густој шуми с једне и с друге стране. Утолико су се слободније насељавали Босанци, Црногорци, Херцеговци, као и Срби и Цинцари с југа. Једни су одмах дошли на Дрину, Лим или Увац, тражећи газове за себе и стоку. Други су дуже боравили у Санцаку или у још неослобођеним деловима уже Србије.

– Такав начин насељавања свакако објашњава што су Срби индивидуалисти, као Французи, особито у планинским крајевима. Читала сам о вашим породичним задругама. Није било великих и збијених села, али су породице заузимале узвишице и образовале засеке. Је ли тако, Бојане?

– По презименима домаћина насеља су добијала имена. Зато у тим крајевима села скоро редовно имају називе на -ић. У почетку су били -ићи, па је после администрација скратила. Шопићи су постали Шопић, Лелићи Лелић и тако редом. Али Дивци и Брајићи су остали непромењени. Главно је да се насеље обично звало по првој породици која га је основала. И сва су била раштркана. Тек књаз Милош је наредио ушоравање.

Симона је лако схватила важност Раље као прелаза из београдске околине у саму Шумадију. Младеновац јој се учинио знатнији него што је замишљала, а Топола мала и безлична. Доводила је у везу са Карађорђем, а није знала да се он родио у Вишевцу, а да је устанак дигао у Орашцу. Кретали смо се по попришту Првог устанка. Знала је за Оплепац, али није очекивала да је његова црква претворена у музеј. Ново је било и то што су зидови и куполе били покривени мозаицима. Тим више ће је интересовати, јер је са самим фрескама била доста упозната, са сликама и репродукцијама.

До краја свога боравка замерала је што јој нисмо допустили да плати ручак у опленачком хотелу, који јој се врло свидео. На овај излет је пошла тек кад је Ната обећала да ни њен син ни ја нећемо наваљивати. Стишавали смо је док смо се пењали ка самој цркви и конаку.

– Како много света силази са брда? Јесу ли сви били у цркви? Хоћу рећи у музеју. Да ли људи праве разлику?

Исто толико се пело заједно са нама. Ни туристи ни странци, ни организоване групе, него обичан српски свет, људи и жене из народа. Врло много младих. Плаћало се 100 динара по особи, а није било никога да ма шта објасни. Срећом, Рашко је раније водио странце, па је умео да каже да су у мозаику израђене најбоље фреске из свих манастира. Да ли су каменчићи били од почетка тако блистави или су недавно премазани? Све се сијало у злату и светлим бојама. Крипта са гробовима Карађорђевића и жена које су узимали учинила се још раскошнијом него горњи део цркве. Кад смо изишли, Симона се дивила згради у белом мрамору са пет кубета. Сетила се својих студија византиске уметности. Сјај и раскош унутрашњости оправдавао је наде које је изазивала сама грађевина.

С муком је читала имена светаца у старословенској ћирилици, али је препознавала многе ликове, сцене и призоре из библијских прича. Имена на гробовима морали смо да јој читамо. Ко је коме какав род? Од свега је највише фрапирала сама публика, која се гушила у горњем и доњем делу. Без реда, без организације, без пропаганде, свет је дошао и гледао радознано, али без много разумевања. Напољу су продавали разгледнице, али их је било више са зградама

него са фрескама у боји. Симона се зачудила што је „конак“ тако мали и скроман. Једва нешто већи од њене куће у Геранди. Зажалила је што су се изгубила управо писма у која је ставила фотографије свога имања. Рашко је саветовао да их поново пошаље, али као разгледнице, не у затвореним ковертима. Можда су отварали поштари, мислећи да је новац или нека драгоценост. Опет смо за све кривили штрајкове у Француској.

– Опленац као брдо! Виноград у непосредној близини цркве и конака. Дивно!

– То је био посед краља Александра. Али знајте да су сељаци из ове околине најбоље политичке главе у Србији, можда у целој Југославији, ако не у Европи. У већини су били опозиционари, често републиканци. Краљ је хтео да откупи за свој виноград неке парцеле које су залазиле. Нудио је велике паре, али сељаци су најчешће изјављивали да им „није за продају“. Нису волели што се краљ бавио пољопривредом и што је његово грожђе и вино конкурисало њиховом.

– Имамо ли времена да одемо у неко село, да видим праву народну ношњу, и те сељаке-политичаре о којима говори Бојан?

– Требало би видети Шаторњу, Божурњу, Винчу или Пласковац, али то сада није могуће. Жене су одавно напустиле народну ношњу, а мушкарци све више стављају ципеле место опанака, јахаће панталоне место чакшира, и варошке капуте место антерије и фермена. Морамо журити у Аранђеловац, да вам покажемо наш „мали Версај“. Не очекујте сувише много, али је лепо и пријатно, видећете.

– Кад је реч о Версају, да ли знате да Високи Шарл обнавља и увећава Тријанон, оба Тријанона? У почетку своје владавине помишљао је да се насели у Венсену, у дворцу француских краљева, али се није усудио. Још мање је смео да заузме сам Версај: већ му се замерало што се упоређује са Карлом Великим и Лујем XIV. Хоће да, као они, уједињује Немце и Французе, да успостави француску хегемонију у Европи; Знате да му се Рузвелт подсмевао: „Не могу да схватим како један човек може бити у исто време Јованка Орлеанка и Наполеон!“ Де Гол не би хтео да оде с власти ни да умре док сам не допринесе Величини Версаја: зато дозиђује на Великом и Малом Тријанону и фантастично их намешта. Изговара се да ће то бити резиденције за стране шефове држава. Кажем вам, он пати од чежње за величином, да не рекнем нешто друго.

– Ипак је много урадио за Француску.

На овај Рашков отпор, Симона је признала 18. јун 1940. и донекле организовање Северне Африке за време рата. Али му је стављала на терет што је допустио да буде убијен адмирал Дарлан и што је уклонио генерала Жироа. Њих су Американци спремали да њега истисну. Дарланово убиство је платио својим животом један млади идеалист, који је био оруђе. Де Голови сарадници су били иза тога. Неки од њих су у сада на власти. „Ја знам и ко је био главни завереник у томе...“

– Зашто не опишете све што сте доживели у Алжиру за време рата, под устанком и у току револуције?

– Можда ћу писати, да бих оставила својој деци и унучићима. Одиста, била сам сведок значајних догађаја. Из сата у сат сам, на пример, пратила искрцавање Американаца. Било је врло драматично, уверавам вас!

– Искористите зиму кад сте сами. Забележите што више. То ће вам донети много утехе, можда и радости.

– Боље реците да ћу имати прилике да поново преживим све страхоте. Ипак ћу покушати. Била сам на лицу места, као мало ко, и хоћу да се зна истина.

Улазак у Аранђеловац је разочарао после божанственог призора који је претходио: Венчац и Букуља су га наткриљавали са две стране. Дугачка, предугачка, старовремска, непромењена, једина улица за Симону није наговештавала ништа версајско. Није обећавала ни извор оне минералне воде у којој је уживала на Опленцу. Обећали смо да ће добити бољу усред парка. У самој варошици, скоро ниједне нове зграде. Једино је ресторан „Народна исхрана“ одударо од предратне паланке. Сетио сам се њених главних политичких људи:

– Ту су се без милости носили режимлија Илија Михаиловић и опозиционар Чеда Плећевић, банкар и адвокат, политички шпекулант и демократски борац.

Са две речи сам обавестио нашу пријатељицу о два вида Шумадије које су оличавали та два првака, па смо стигли до вратница парка, па пред Старо и Ново здање. Рекли смо Симони да је ову воду убацио у трговину књаз Милош, а она је питала ко је од ове двојице више личио на Милоша – Илија или Чеда. Ко је био Милошев наследник у овом крају?

– Тешко је рећи. Милош је био и ратник и послован човек, политичар и љубавник. Руковао је подједнако вешто мачем и кесом, уклањао противнике и организовао државу. Он је био у исти мах Илија и Чеда, а ови су сваки имали само понеку његову особину. Он је био све, они понешто.

Падало је вече. Парк је бивао све тамнији, Букуља над њим све црња.

– Ево Милошеве слике и прилике, – рекла је Францускиња. Овај парк је синтеза реда и хаоса, човекове вештине и природне лепоте. Цветне алеје су рафинирано нежне, а око њих је груба снага старог дрвећа. Све хаотично разбацано.

– Каква су ово исечена стабла, једва метар над земљом, са цвећем које живи на самим пресецима?

Ја сам тврдио да се цвеће храни из саме сржи дрвета. Бољи познавалац, Симона је уверавала да мора бити нешто земље око корења, да је та земља укопана у сама дебла. Погледали смо изблиза и увидели да је она била у праву. Ова ствар, необична и успела, показивала је комбинацију снаге и финоће, старог и младог: цвеће на посеченом стаблу. Симона је у томе видела симбол:

– То је у малом цела ваша историја и ваша судбина. Култура вам се развијала на обореној, али вазда живој традицији.

Отишли смо на извор одакле се пуне боце минералне воде. Био је затворен већ четврти дан. На малом извору, усред парка, било је толико света са боцама и балонима да смо изгубили сваку наду да напојимо Симону на лицу места. Задовољила се трећим извором. Ту се опет јавила историја! „Ђулабија“ се звала та вода, по месту где се, по казивању, лила топовска ђулад за Карађорђево топове. Шале ради, напунили смо оба балона које смо понели из Београда. Симона је чула реч „демижон“ и одмах се зачудила томе називу. Они ту посуду зову „*Dame Jeanne*“.

Више него парк, Симони се свидела шума, велика, стара, неуређена.

– Још једном видим какво дивно дрвеће имате ви у Југославији. Већ из авиона сам гледала то велико благо Славоније. Али зашто тако мало праве шуме има овде у Шумадији, класичној земљи шуме?

Нисмо могли дати оправдање. Први устанак је био моћан овде зато што су сељаци своја крда свиња хранили житом, а добијали житарице из Мораве и Јасенице. Сточари су се борили, ратари их хранили: тако је било углавном. Да би видела како је изгледао нови устанак у овом крају, довели смо је пред аранђеловачки конак, опет у парку, где је смештен изложба-музеј са документима из партизанског ратовања. Био је затворен. Најмање су је очарали базени за купање, сасвим модерни. Одушевиле су је светиљке у облику печурки у цвећу. Испред Старог и Новог здања поново се вратила на неписменог, али генијалног Милоша:

– Тај није допустио да његове војводе захвате сувише много земље и да опет поробе српске сељаке, као што су учинили румунски бојери.

– Сам је грабио, богатио се, монополисао трговину, царине и извоз за себе, али то је за народ било лакше него што би нови феудализам, „национални“.

На повратку, највећу драж је пружила Букуља. Заштитнички се наднела и хранила кисеоником целу околину. Пред Београдом се јавила његова заштитница, Авала. Сада, у сумраку, била је мање гостољубива и помало претећа. Торањ од челика и бетона једини је доказивао да је човек геније јачи од стихије. Све остало је сведочило о његовој немоћи. Мрак су врло слабо пробијале ретке сијалице.

Вратили смо Симону у њено гнездо, али смо од Нате узели реч да нам је још једном пусти на цео дан, у среду 15. јуна. Хтео сам да јој покажем Музеј савремене уметности, чију је белу зграду, на ушћу Саве у Дунав, видела са калемегданске терасе. Одатле се учинила скромна, особито кад смо је упоредили са небодером Централног комитета. Ја сам се, између две посете, уверио да је много већа споља и врло занимљива унутра. Тако сам водио Симону на нешто проверено. Бели мрамор, необична архитектонска решења, чаробни полуспратови, поглед на све четири стране – ка Калемегдану и Варош-Капији, ка Земуну и Новом Београду, ка Бановом брду и Дедињу: све ће се то свидети нашој гошћи, као нова синтеза. Она је волела такве ситуације: богатиле су душу, одмарале и обавештавале у исти мах.

Унапред сам уверавао Симону да никад није видела нешто тако свеже, ново, раскошно и складно, пропорционално. Изложбена просторија је прављена са укусом и врло „функционална“. Надао сам се да ће се, као обично, уметничком доживљају придружити интелектуалан разговор и политичка дискусија. Тања се такође спремала да пође, као што је учинила за шумадски излет. Били смо обоје уверени да ће наша пријатељица моћи да заврши своју исповест, да каже како је стварно нашла човека својих снова. Већ доста смо били чули. Најтеже је рекла:

– Имали смо премного да кажемо једно другом, али више нисмо говорили истим језиком.

Ништа није одређено казала о жени која је наследила, ни о породици Василијевој, кад је упоредила са својом, ни о томе ко је од њих двоје успео, више или мање успео, у свом животу. Ко је од њих коме учинио веће добро, или веће зло? Најзад, али изнад свега: зашто је дошла у Београд после више од четири деценије? Да ли ћемо добити одговор на ова питања одлазећи на Ушће и шетајући сјајним одајама Музеја савремене уметности? Или ће се поновити само уздаси?

* * *

Од раног јутра се показало да ће све бити другачије. Наш стари пријатељ из северне Бачке, Стеван Пекарев, донео је, као сваке године, велику кутију са вишњама за сок из свога винограда. Он је хтео за себе дан који смо одредили за Симону. Тања је очајавала: планови су пропали. До главног разговора уопште неће доћи. Симона одлази већ у суботу. Како спојити разговоре са Францускињом и са бачванским сељаком? Ја сам пресекао чвор. Повео сам Стевана собом у улицу Браће Недића и даље на Нови Београд. Тања је морала да се жртвује, још једном.

После се видело да је Симона умела да нађе контакт са српским сељаком. Ако није упознала Шумадинца, ево јој Војвођанина! Са своје стране, Стеван се радовао да види Василијеву супругу, такође Бачванку. Умеће нешто да схвати и од савремене уметности. Једино су вишње остале за идући дан. Биће занимљив интервју који ће амбициозни Стеван дати странкињи. Нати је рекао одмах да је познавао њеног оца, богатог трговца Григоријевића у Сомбору. Ната је опет знала једног подбана који се родио у Стевановом селу. Она није могла да пође, пошто је ишла Василију у болницу. Иначе је хтела да будемо сами са Симоном.

Прво изненађење за Францускињу: Стеван је ишао улицом у папучама. Кад сам опазио дискретан поглед у његове ноге објаснио сам да он тако долази у Београд. Умара га калдрма, па и асфалт. Деси ли му се да дође у дубоким ципелама, скине их наред Теразија, па иде на чарапама. Не подноси град. Долази један или два пута годишње, ради политичког разговора. Скоро никад не ноћи. Добро се осећа само на селу. Симона је приметила да су код њих сељаци исти такви:

– Само сада у варош долазе аутомобилима, а за своје демонстрације против владе нагомилавају тракторе, закрчавају друмове и улице, праве барикаде испред префектура и подпрефектура. Кад штрајкују, просипају млеко у реке или артикокама прекривају друмове и улице, само неће да продају испод цене коштања.

Од Теразија смо пешке дошли до моста. На левој обали Саве већ пре краја се показао сликовит знак – табла са белим троуглима који су имитирали грађевину Музеја. Док смо силазили на ледину и ишли стазама и друмом, почела су да падају занимљива питања. Симона је интервјуисала Стевана:

– Шта сада Срби и уопште Југословени мисле о Русима? Јесте ли и даље словенофили? – Стеван је одговорио чим сам превео, као да је навикао на таква питања:

– Ми остајемо пријатељи руског народа, па и других совјетских народности, словенских и несловенских, с тим да не дирају у нашу независност и да нам не сметају да се самостално развијамо, у ком правцу хоћемо. Кад су српски радикали могли да се наслањају на руски царизам и апсолутизам да би од Србије правили уставну и парламентарну државу, зашто ми не бисмо у наслону на бољшевичку Русију изграђивали свој социјализам? Нама се у селу многи смеју што смо, пре рата, ишли у затвор зато што смо проповедали наслон на Русију. Дочекали смо, веле, да Русија, под Стаљином, „легне на Југославију“. Зато смо се одупирали Стаљину. Сељачки речено, довикнули смо, 1948, мајци Русији: „Ако си и мајка, покри се!“

– Срби су оданији Русима него остали Словени, – упао сам ја. Ми се с њима никад нисмо тукли. Јесу Чехословци, у Сибиру, током Револуције. Јесу Пољаци,

1920. и 1939. Јесу Бугари, за време првог рата. Не знам да ли су на Источни фронт послали нешто трупа у Другом, али је познато да су Борис и милитаристи стрељали генерала Заимова зато што је одбио да командује трупима које су за тамо биле одређене. Хрвати, односно министри NDH, послали су усташке војнике и официре. У Србији, Љотић и Недић су водили идеолошку борбу против бољшевика, али ниједног човека нису упутили против Руса. Дража Михаиловић, шеф четника, водио је крваве битке са партизанима у земљи, али је својим људима забранио да иједан метак испале на совјетске војнике. Сам Дража се отворено одушевљавао Совјетским Савезом и Црвеном армијом, пред енглеским и америчким официрима, у своме штабу. Зато можда нико од савезника није интервенисао у његову корист за време суђења, па ни кад је требало да буде погубљен. Срби су били лојални према свима савезницима из Првог рата. Могу имати све мане, али су верни онима који су их задужили.

На овај закључак се Симона мало замрачила: сетила се вероватно некога ко њој није остао веран до краја... Брзо је прешла на друго, да не би кварила наше и своје расположење. Хтела је да зна како Стеван гледа на Француску и Французе, специјално на Де Гола. Без оклевања, одговорио је да су нам Французи најискренији пријатељи. Давали су, помагали, а никад ништа од нас нису тражили, сем савезничке верности.

– Де Гол је добар, само му не ваља оно „ја па ја“. Ни ми нећемо краља, а како ће Француска, која је правила неколико револуција!

– Шта мисли твој пријатељ – на Тањин предлог, прешли смо са Симоном на „ти“ – могу ли се Руси и Кинези помирити и сложити, пошто код једних и код других владају комунисти?

– Никад, – одговорио је Пекарев, као да је гледао у чаробну шарену куглу. – Та погача је преломљена дубље него наша и совјетска. Ми са Русима немамо ништа неподељено, а они и Кинези се споре и вечито ће се спорити око Азије. Једни имају сувише територије, други премало. У питању су земља и живот.

Хоће ли Американци успети у Вијетнаму, – хтела је да чује Симона. Стеван је одговорио да то зависи од њихове памети више него од њихове снаге. Они снагу имају, али без памети не могу свршити посао. Ако тамо траже колоније и робове, неће добити. Ако пак иду за тим да Вијетнам, Лаос, Сијам и Камбоџа и други на обалама Индиског океана буду наутрални и не допусте Кини да затвори теснаце којима се пролази у Тихи окан, онда ће то постићи. Пре или после. Загризли су киселу јабуку, али не могу натраг. Жао му је само оног народа, над којим се ратује већ четврт века. Али таква је увек била судбина малих...

Застали смо испред Музеја да видимо целину. Било је красно. На летњем сунцу, бели мрамор се пресијавао као сребро. Зграда није велика, али је знатнија него што се чини са Калемегдана. Стил је сасвим необичан. Симона је тражила у своме сећању нешто слично, али није нашла. Признала је нашем архитекти да има духа. Унутрашњост је такође очарала, независно од изложених слика и скулптура. Погрешно сам је био обавестио да је вајарство слабо заступљено.

– Штета, јер се у Француској у последње време југословенски вајари цене више него ваши сликари. Не мислим само на Мештровића, него и на новије.

Показало се да има доста скулптура, и оне су се Симони махом свиделе. Од слика је највише волела Надежду Петровић и „примитивце“, особито Генералића.

За модернисте је наша да се доста угледају на француску, пре свега париску школу. То је пријатно, али је желела да види нешто оригинално. Уживала је у неким пејзажима на платну, али још више у ономе што се видело из зграде, из разних полуспратова. Неопацице смо се окретали кружно. Свако четврт часа смо имали пред очима нешто друго: реку, обалу, стари део Београда, Нови Београд, Земун, топчидерску косу. Сем нашег великог дрвећа, највише је волела две реке које су се спајале испод Београда. Прекорила нас да не ценимо довољно то богатство.

Још више него раније, сада јој се положај Београда учинио као један од најлепших на свету. О томе је већ предавала својим ученицима, али тек сада је упознала његову праву лепоту. Шетајући и разгледајући старе и нове грађевине, умела је да разликује три етапе у подизању Београда: до 1914, односно до 1918; између Првог и Другог рата; после ослобођења. Сама је проналазила ниске, али врло укусне зграде, нарочито „високе партере“ имућнијих породица, с краја XIX и с почетка XX века. Разликовала их од кућа које су подигнуте касније и остале поштеђене од бомбардовања и пожара. Бетон и стакло, фасаде са великим отворима, високе грађевине, често облакодери, – то је за Симону обележавало после-ратно зидање. Чудила се да Београд није стекао железничку станицу достојну своје нове величине. Станицу је сада видела само издалека, али јој се није свидела.

– Ако под новим режимом није саграђена катедрала, то могу разумети. Али зашто је стара Југославија остала при Саборној цркви коју сам упамтила из 1921? Зашто ни ранија ни садашња администрација није створила нешто величанствено – не знам шта би то могло бити – на темељима који су били намењени за Светосавски храм? Показујете ми елементе Косовског храма, а шта је самим храмом? Чујем да постоји макета Мештровићеве замисли. Може ли се бар то видети?

Још је питала да ли ћемо сачувати Кнез-Михаилову улицу, стару и уску, као неку врсту Баш-чаршије или оријенталног базара. Београд је у правном смислу град контраста: циновске зграде, за њен укус превисоке, налазе се поред кућерака који уопште нису за становање. У томе има неке дражи, али то не одговара модерним условима, ни саобраћају, ни привреди, ни култури.

У самом музеју, нису је изненадили радови у металу и жицама, колажи, прскани и лепљени материјали: све је то већ имала у Паризу и другде. За Стевана је све било ново, и Симону је често више занимало његов зачуђени поглед него сами предмети који су били пред нама. Бачванин је слегао раменима, дизао обрве:

– Ништа не разумем ни кад су боје, а ово је буди-бог-с-нама!

Ни ја нисам много више разумевао, али сам одобравао да уметници изражавају своје снове, своје визије, па и халуцинације. Неке композиције су биле лепе као чиста декорација, без везе са оном стварношћу која је нама приступачна и видљива. Симона је закључила да нам је ликовна уметност на европској висини. За оно што није могла да схвати рекла је да га треба примити као „модерно“.

– Шта ћете! Уметници су засићени старим и траже ново. А увек се нађе снобова да то купују. Ја више волим саму природу, фигуре које она ствара. Морате доћи да видите каквих чудесних облика има на бретонској обали!

У приземљу смо се задржали поново пред цртежима. Они су били нови и свежи. И ту је било фантазије и лудости, али је одавало истинску инспирацију. Без мазања коњским или мајмунским репом, као у сликарству са бојама...

За столом смо причали Тањи шта смо видели. Стеван је ћутао. Можда је очекивао нова питања, или га је уморила шетња по граду и по Музеју. Једино је живнуо кад смо рекли Симони да је недавно изгубио жену. Приказали смо Даринку као трезвену сељанку која се није бојала смрти. Знала је да оставља четворо деце и седморо унучади: на тај начин ће живети и даље. Извршила је свој задатак. Уморила се, и радо је примала вечити сан. Умрла је без бола, без крика, без отимања. Уснула је као на крају сваког дана, утруђена и задовољна собом. Сусетке су биле око ње. Мирно су гледале како одлази једна од њих, ни најстарија ни најмлађа, ни најбоља ни најгора...

Причајући о Даринки, мислио сам да код Симоне пробудим једну смиренију животну филозофију. Нисам успео. Стеван се није ни растужио ни понео. Дремуцао је на својој столици, не разумевајући шта ми разговарамо. С времена на време би се пренуо и интересовао се за овог или оног пријатеља или познаника. Или је нас обавестио о неком догађају у селу. Занимало га колико година нисмо видели Симону, и шта је са њеном породицом. Остављајући га његовом сањарењу, Тања и ја смо се приближили Симони, и тихо смо говорили. За њу је ово био један од последњих, можда последњи сусрет утроје, последња прилика да се испољи. Никоме другом на свету није могла да каже то што је тиштало.

Погодила је шта смо хтели да чујемо: како је нашла Василија; је ли јој се свидела Ната; да ли је упознала њиховог сина и снају; каква је атмосфера у кући? Тако бисмо проверили своје неповољне утиске. Можда смо се ми варали.

* * *

Тешко је било већ то што је њен старији пријатељ боловао за време њеног боравка у Београду, боравка од кога је очекивала тако много. Болело је што, и кад је бивао у кући, ништа није питао о њеном браку. Зашто га је послушала и није одложила свој полазак кад смо јавили да се разболео? Он је наваливао да крене одмах, као да је од њеног присуства очекивао оздрављење. То је сетило на Тристанов вапај да му, болесном на смрт, доведу Изолду... Погрешио је. Гледа га на кревету у коме она лежи ноћу, лежи, да не спава. У тој трпезарији скоро никад није сама, чак ни кад је Вас у болници. Ната га посећује сваког дана пре подне, а четвртком и недељом два пута. Зашто њу никад не воде тамо? Не усуђује се то да тражи. Василије вероватно не жели, не зна из којих разлога.

Кад је код куће, он говори само о својој прошлости, о положајима које је заузимао, о службовању у страним земљама, о путовањима са Натом и децом, о сусретима са разним државницима, и пријемима. Показује фотографије из Париза, из Женеве, из Прага, из Букурешта, из Рима, из Мадрида... Зашто је то чинио?

– Мора да је осетио да ме све то слабо занима. Ипак је настављао, причао, показивао. Сачувао је чак позивнице на званичне ручкове и вечере. У неколико

махова је опазио да мој поглед блуди, да га не пратим. „Ти не слушаш шта говорим?“ „Слушам, слушама“, бранила сам се. Али он је настављао да се хвали својим успесима. Ја сам, међутим, знала какве су, у оно време, биле његове амбиције, шта је стављао у изглед мени и себи, чему се надао. Видим да од тога није било ништа. Али он као да није свестан свога промашаја. Или није хтео да призна преда мном.

Било јој је тешко. Да ли зато што није успео, или што не увиђа? Или је вређао његов пркосни напор да јој докаже да није пропао, иако се није оженио њоме? Човек у кога је толико веровала слабо је прошао у животу, а позвао је, увео у своју кућу, са намером да је увери о супротном.

– Да није болестан, ја бих га презирала. Овако га жалим.

– Како вам се учинио у физичком погледу?

– Рђаво. Знам да године чине своје. Сви смо се променили. Сви смо сада стари људи. Али он као да се срушио. Изненадио ме већ његов рукопис, кад се први пут јавио. Фотографије које сам примила још више су ме поразиле. Друге пријатеље из младости препознајем на сликама. За његову сам мислила да је замењена, да је погрешно послата, да је туђа... „Није могуће да је то онај човек!“ Сада видим да јесте, нажалост.

– Слушајте, Симона. Треба да разумете. Василија су тешко погодиле и окупација и револуција. Био је хапшен, лишен положаја, одвођен у логоре, наш и немачки. После рата брзо је одбачен, стављен пре времена у пензију.

– Није то. Ко од нас није страдао? Ко није био погођен? Оно што ме боли, то је да се Вас није развијао, да духовно није напредовао од кад смо се растали. Није то био глуп човек кад сам се с њим дружила. Можда сам га, у својој љубави, прецењивала, али вас уверавам да је било нечега у њему. Да је наставио да ради, да чита, да продубљује ствари, он би и данас нешто представљао. Он се није пео, него је падао. Питам се да ли га та жена није спестила на свој ниво...

Тада је први пут Нату тако назвала. „Та жена“ – у то је унела сва своја осећања према срећнијој супарници. Почело је да нам бива јасно: она све види у тамнијој боји код самог Василија да би окривила њу, ту жену... Покушао сам да је удаљим од те теме, али она се увек враћала. Бранио сам Василија, објашњавао његову депресију. Она је говорила о деградацији. Понављала је ту реч, не објашњавајући на шта тачно мисли: друштвени положај, имовно стање, дух?

– Морате знати да се Василије до рата никад није борио, није се хрвао, није био опозиционар, није био гоњен. Рат га је нашао неспремног, нови режим га је „извластио“ у оба смисла. Други су били доле, па им нису тешко пале ни оскудице ни понижења. Он је губио и само губио...

– Нису ни други увек били доле, ни друштвено ни интелектуално. Други су се борили, зато што су имали снаге. Он то није имао. Био је слаб. Зато се тако и оженио. Узалуд ми све представља у лепој боји, али он се срозавао после тог брака.

Дрхтала је и севала својим плавим очима. Још једном је открила своје разлоге. Као да се светила. Као да је кажњавала човека који је одбацио и претпоставио јој другу. Или се некад сувише очарала. Ми нисмо примећивали на Василију велике промене. Може бити зато – рекли смо Симони – што смо га виђали током тих четрдесет година, ретко, али ипак виђали. Политички и идеолошки се нисмо слагали, нисмо корачали заједно. Догађаје и људе смо различито оцењивали.

Било је то само лично, касније породично пријатељство. Били смо одани једни другима. Нисмо ни ишли за тим да се слажемо. Водили смо два разна начина живота. Кад смо први пут били у њиховом стану испод Звездаре, ја сам се сетио француског популарног романа Наш попа код богаташа. Код њих смо се осећали као у позоришту, као у биоскопу. Гледали смо стилски намештај, седели у наслоњачама, служили се из сребрног и кристалног посуђа, јели fine сиреве, препечен хлеб са маслацем, шунку и колаче. Ната је била љубазна, једноставна. Симпатично је било што су се и они осећали добро у нашој сиротињи. Тања је схватила да треба такође да проговори:

– Као домаћици, мени је било пријатно што се ти људи тако радо служе свим што ја спремим. Јели су слатко, као да су свега жељни. Ната је уживала да се завали на нашој софи и да иза леђа стави тврди ваљкаст јастук. Осећала се комотно, одмарала се, изгледало је да ужива. Бојана је слушала с највећом пажњом. Једино се чудила што два пријатеља имају сасвим различите погледе. Кад Бојан није бивао у Београду, ја сам Василија често питала о ситуацији, нарочито спољној. Очекивала сам меродавна мишљења, правилне прогнозе. Он се бојао одавно Трећег светског рата. После је осуђивао Де Гола, не због Алжира, као ти, него зато што разара Атлантски савез. Ми смо на све гледали друкчије, али то нам није сметало да будемо добри пријатељи. То је старо, париско друштво.

Необично дуг говор за ћутљиву Тању. Мене је више зачуло Симонино неповољно мишљење о Нати. Замерала нам што смо је погрешно представили у писмима – као особу дискретну и добру по души, пожртвовану за Василија и за децу, за унучад, за мајку. Зашто је њен утисак био мање повољан?

– Говори доста течно француски, али јој је речник оскудан, граматика слаба. Верујем да није јача ни у енглеском и талијанском. Не бих рекла да је врло писмена ни на српском. Мала култура, само споља глазура...

Симона је била строга према Нати, али је запазила исто тако да њу Василије тероризује, да је потпуно потчинио, да она ништа не сме да подузме без њега. Она невероватно много ради. Није господарица, него роб у тој кући.

– Њој заповеда и служавка Маришка. Због ње остаје телевизор отворен до поноћи. Бар да је неки програм! Све саме глупости. Ја додуше не разумем језик, али видим да је све бедно. Те две жене пиље у екран. Још Маришка лежи на кревету у коме ја треба да спавам. Дотле ја седим у наслоњачи, зевам, дремам. Нико не обраћа пажњу на мене. Право је чудо где налази снагу та Ната, после дневног замора. Гледа и гледа у тај телевизор!

Таквим речима нас је навела да признамо да са Петровићима нисмо никад живели под једним кровом. Ни цео један дан нисмо провели заједно. Можда их не познајемо довољно у приватном животу. Ипак нам се чини да Симона претерује. У шали смо поменули француску реч dépit amoureux. Тања ме натерала да објасним шта она тачно значи, на француском и на српском. Сви смо знали да је такав наслов једног позоришног комада. Сами Французи „dépît“ дефинишу као „chagrin mêlé de colère“. То је управо садашње Симонино расположење – тужна је и љута у исто време. Српски бисмо можда рекли љубавни пркос или бес. Отворено смо још рекли да она све гледа у светлости свога ранијег односа са Василијем. Народ би рекао „накривело јој“, па све тумачи наопако, или бар сувише оштро.

– Ја сам живела у тој кући двадесет дана. Кајем се што сам уопште пристала. Знам да то више никад нећу учинити. Никад. Али то је можда било добро за моје душевно здравље. Кажем себи: „Е па, кћери моја, добро си учинила што си дошла. Сада си излечена. Пале су све илузије. Сада ћеш спокојно неговати своју башту као Кандид!“

– И уживати у својој дечици, – покушао сам ја да је „упутим“.

– Не јурити за Срећом, за Апсолутним, је ли, Бојане? Него се задовољити срећницама. Али то не одговара келтској души, то не задовољава „сјајну бретонску таштину“, којој се ти подсмеваш. Узалуд хоћеш да ме рационализујеш...

Тања се нашла у још већој неприлици. Шта да ради са овако расположеном Симоном кад остане сама с њом и кад је буде враћала у „њену крлетку“. Ја сам био позван на састанак са једним професором универзитета, у пријатељску кућу, и нисам могао да одбијем. Шта да радимо са Стеваном? Срећом, он је имао воз у осам часова. Дотле ћу га повести собом. Он иначе познаје тога професора, очног лекара. А у пријатељској кући је већ бивао. Тања ће још разговарати са Симоном и тако ће се завршити овај одлучујући дан.

* * *

Да је за Симону постало неиздржљиво код Петровићевих закључили смо кад смо преко телефона сазнали да је одлучила да скрати свој боравак у Београду. Не говорећи ником ништа, вратила је авионску карту узету за 22. јун, и узела другу за 18. Кад је сама дошла на апарат, одобрили смо тај корак, пошто смо знали како се осећала. Василије се, напротив, наљутио. Зашто се она држи тако круто и уздржано у њиховој кући? Зашто се стално устеже? Зашто се једном не ослободи – Симону је опет интриговало: зашто он наваљује да остане још у њиховој кући, кад осећа да јој је непријатно? Видећи у свему нешто наопако, помишљала је да он сам жели да проведе што дуже у Бретањи. А нас је отворено питала, са неком потајном надом у гласу, у разговору после музеја:

– Зашто хоће да дође у Француску? Да ли има нешто више да ми каже? Или просто хоће да има један пријатан годишњи одмор?

У својој машти је можда чула некадашње речи нежности и љубави. Себе би прекоревала, што се заблуђује, што се заварава, али је то било јаче. Очигледно се није мирила са мишљу да је заувек напуштена, ликвидирана, она, са таквом љубављу. Док се враћала са Тањом, покренула је још једно питање: зашто је та жена пристала да она дође и још да станује у њиховој кући? Је ли знала све о њиховим односима, или је непотпуно обавештена? Ако је сазнала све, како није љубоморна? Да би себе уверила, изазовно је рекла:

– Ја на то никад не би пристала. А ти?

Тања је кратко одговорила: „Ни ја“. После једног часка је додала:

– Жена која воли не може у кући да трпи другу, ако зна да је она била у наручју њеног муђжа.

– Можда га уопште не воли?

– То не бих рекла. Али претпостављам да је хтела да му учини по вољи, уверена да нема више никакве опасности. Она га најбоље познаје. А можда је занимало да тебе види и упозна. Жене су радознале у тим стварима. Нарочито кад је реч о једној неповратној прошлости.

– Или се није усудила да му противречи. Ти не знаш до које се мере она њега боји. Према мени је хладна, равнодушна, скоро безобзирна и груба.

– Није ваљда била груба? Томе се од ње не бих надала.

– Слушај, Тања! Рећи ћу ти искрено, мада ми то није лако. Ја сам у тој кући примљена и гошћена. Мислим да Ната уопште није тако фина и деликатна како сте ми је вас двоје представили. *Elle est plutôt fruste, même rude*. Постала ми је јаснија кад сам видела њену мајку. Уплашила сам се од њених очију...

– Ната је нешто сасвим различито од своје мајке. И ми смо је видели, али то се не може поредити. – Тања је била упорна, али Симона се није дала:

– Не знам. Пред вама се људи показују, верујем, у лепшој боји. Ви сте ауторитети. Затим, ви нисте живели у истој кући, нисте је ближе упознали. Уверавам вас, све је то површна, спољна политика. Стално ми говори о своме богатству, о томе шта је имала, шта је донела, шта је испродавала. Ја се воље осећам у вашем скромном декору. Код вас ми је топло, присно. Код њих се гушим, и хладно ми је. Надала сам се да се угрејем у Београду. Они виде да ми је хладно, па кажу да сам *frileuse*, зимљива усред лета. Једва чекам да одем.

Тања је умиривала. Не треба брзо судити. Мало се познају, а можда је одиста љубоморна. Хтела је да је уразуи општим размишљањем о браку:

– Брак је чудна ствар, било љубави или не. Свака жена чува мужа за себе, одупире се најезди, особито кад долази од друге жене која га је некад волела. Добро је што одлазиш. Видела си њега, рашчистила си у себи, растеретила си душу. Кажеш да се враћаш излечена. То је једино важно: ниси узалуд долазила.

– Ах, то не! – Рекла је привидно енергично. Уствари се осећало у гласу и држању неко колебање. Као да је још нешто ишчекивала, нечем се потајно надала. Као да је имала и неки страх. И то страх највећи од кад је у Београду, чак од кад се ова веза успоставила. Тања се зачудила:

– Какав страх сада, кад одлазиш ослобођена?

– Бојим се последњег виђења с њим. Сутра је четвртак, и Ната хоће да ме води у болницу. Да ли ћемо иједног тренутка бити насамо – да му најзад кажем зашто сам дошла и шта сам нашла?

– То ће бити тешко. Око Василијеве постеље ће бити Ната, син, можда снаја, ко зна још ко. Не очекуј сувише од тога виђења. Можда и неће бити задње.

– А моја бретонска тврдоглавост ми налаже да му кажем. Како ли ће провести ову ноћ? Знаш ли да више не спавам! Стално узимам прашкове. И та проклета телевизија! Те две жене су немилосрдне према мени. А сутра треба да га видим последњи пут. Како ће изгледати тај сусрет?! Страшно ми је...

И сами смо осећали да ће тај четвртак бити пресудан. Можда ће донети расплет ове чудне љубавне драме. Да бисмо сазнали резултат, утврдили смо са Симоном да вече од петка проведемо с њом, а у суботу бисмо је испратили у Сурчину, или бар испред ЈАТ-а. Остало је да се види како бисмо Симону добили за себе а да не повредимо Нату.

Кад смо, у петак пред вече, стигли у улицу Браће Недића, Симона је била спремна да изиђе. Понудили смо и Нату да пође с нама на ћевапчиће. Она се извинила: уморна је, има да свршава послове, Маришка је у свом селу. Било је јасно да хоће да нас остави саме са Симоном, ово последње вече. Дотле тако строга према Нати, наша пријатељица је признала да је поступила врло деликатно. То је био увод у једно значајније признање, опет у Натин прилог.

Тражећи локал, у коме бисмо слободно разговорили, наишли смо, недалеко од „Славије“, на левој страни Немањине, силазећи ка станици, на кафану-бифе са две мале терасе. Нас двоје ту никад нисмо били, а Симони место као да није било непознато. Ведро је рекла, кад смо се сместили, да „врло воли то месташце“. Шетајући сама, приметила га је и зажелела да седне испод тога дрвећа, у мирисном диму „српског специјалитета“. Имала је то у Алжиру, под именом „кебап“. Усвојила је за своју породицу неколико алжирских јела, нарочито „кускус“ и „чорбу“. Шта је једно, шта друго, и да ли личи на наше јело под тим именом? Објаснила је и додала да прави и сада за своју децу. Кућна помоћница се чудила, па се и сама навикла. Симона је била живља него обично. Причала је весело, први пут од кад је у Београду, чак и у нашем друштву.

Било јој пријатно што сам нехотице погодио њену жељу у погледу локала, као и раније, кад смо је одвели у Дом синдиката на бугарски фолклор. „Коло“ се налазило у Америци, „Бранко Крсмановић“ ко зна где, па смо се задовољили Бугарима. Симона и ја смо уживали, док је Тања остајала хладна. Наш рођак, Димитрије, такође се налазио у дворани са женом, снајом и сином. За време одмора нам је саопштио своје утиске: мушкарци играју сувише циркуски, чакшире си им грубе, без елеганције, жене су обучене сувише вашарски шарено. Признавао им је неку отменост само у македонским играма и извесну финоћу само у шопским. Симони је било главно да је видела нешто балканско. Гајде су је опет потсетиле на Бретању. Нас двоје смо плескали захвално, са већином присутних. Мене је носила идеја, Симону сликовитост призора. Тања се до краја није поколебала. За њу је све то било примитивно, просто, да не каже простачко. Не може се упоредити са шумадиским колом, у коме играчи плету чипке. За бугарске ношње је рекла да не досежу ни до чланака црногорској и далматинској сликовитости буњевачкој и славонској гизди, ни словеначкој отмености. Симона се добро забављала.

Сада је опет била у балканско-оријенталној средини, и сетила се Бугара. Ја сам журио да пређемо на ствар. Почео сам са оним што је било најмање осетљиво: ко је водио на француско гробље, је ли наишла на које познато име?

– Раније су ми показали где се налази. Јутрос сам ишла сама. Не би ме пустили унутра да се пред једном Францускињом у Србији не отварају сва врата. Понела сам доста цвећа, као сам знала да ћу наићи на многа блиска имена. Личних познаника нисам нашла, али прилично Алжираца и Бретонаца. Знате да је у Источној војсци било пуно људи из Северне Африке?

– Ја сам на неколико других младих Срба служио, као тумач, у француској војсци на Солуну. Нисам видео много Црнаца, а Алжирце нисам умео да распознајем. У Србију су, чуо сам, ушли као ослободиоци бројни Сенегалци, прави црнци.

– Јесте, били су на Галипољу, па су пребачени на Солунски фронт. Из моје шире породице су се многи вратили, али на гробовима сам видела бретонска презимена која су ме необично дирнула.

– А како је јуче било са Василијем? – усудио сам се.

– То је чудна, невероватна историја. Замислите, разговарала сам с њим насамом скоро један сат.

– Зар нису били Ната и њени? – питала је Тања.

– Ната је довела само једног младог рођака и скоро читаво време разговарала с њим. Ја сам могла несметано да будем с Василијем. Бојала сам се да ћу отпутовати а да му не кажем што ми је на души. Успела сам, и сада могу да одем. Нисам узалуд долазила ни у том погледу.

Разговор није испричала, али је била преображена. Добила је полет какав нисмо видели за овај месец дана. Блистала је, тријумфовала: рекла му је све! Шта му је рекла? Више смо сазнали шта је чула од њега. Сећао се појединости из њихових дана, таквих појединости да се она запањила. Опменуо се хаљина које је имала кад су били – онда – у Топчидеру, накита на позоришној представи, шта су где рекли једно другом, и све тако, до запрепашћења.

– Ах, шта се десило овога пута кад смо били у Кошутњаку! Ната је с неким била заостала, а Вас ме скоро трчећи повукао за руку. Било ми је врло непријатно због Нате: морала је да види. Он неопрезан, је беспомоћна. Шта мислите, је ли њој било тешко? Да ли је замерила, и коме – њему или мени? Напустићу Београд, а нећу схватити ту жену. Видели сте мали пре: није пошла са нама, а знам колико воли ваше друштво. Још пажљивија је била јуче, у болници: оставила ме да разговарам са њим преко сваког очекивања. Целе претпрошле ноћи сам се питала да ли ћу успети да изговорим оних неколико реченица које сам ковала данима. Десило се чудо. Могла сам рећи све, и више него што сам мислила. А од њега сам чула ствари, које су ми дале пуну сатисфакцију, ствари... des choses!

На уснама нам је било питање: шта је чула? Нисмо прословили. Нека сама каже. Знали смо да је вапила да од Василија чује речи кајања: да он зажали што своју судбину није везао за њену; да призна да је упропастио и њен и свој живот зато што није био довољно храбар и јак; да се макар тренутно опије оним што је могло бити; најзад, да увиди свој пад, своје срозавање поред једне „инфериорне жене“. Слутили смо да је тако нешто очекивала. Да ли је доживела ишта од тога? Да јесте, кликтала би од радости. Каже да је добила задовољење. Значи да је нешто чула. Шта? Тешко је било питати. Говориће она сама.

– Сетио се свега. Упамтио је све. Није заборавио ни најмање ситнице. Глас му је био топао као некад. Очи су му поново засветлиле. Гледао ме мило. Шарао је по мени, као да дочарава наше љубавне ноћи. На лицу му се појавила румен. Заборавила сам где се налазим. Нисам видела болесничку постељу. Толико се освежио, подмладио, вратио у бретонске, париске и београдске – некадашње београдске – дане и ноћи. Није обраћао пажњу на Нату и на њеног саговорника, мада је био окренут њима. Ја сам, срећом, седела тако да сам видела само њега, Васа.

Ништа одређено нисмо сазнали. Ни шта је она њему рекла да објасни свој долазак, ни шта је конкретно чула о његовим садашњим осећањима. Могао сам нагађати шта је она њему могла рећи на основу онога што је одговорила на моје

дрско, скоро неуљудно питање, пре два дана. „Зашто си дошла? Зашто си дошла? Зашто си дошла?“ Тада није могла да избегне:

– Дошла сам да му кажем да мој живот није био упропашћен зато што ме је он напустио. Успела сам у каријери, успела у друштву, успела у породици. Нека зна. Нека не мисли да нисам умела да живим без њега. Нека не ликује због својих успеха, јер сам сазнала шта је он урадио без мене. Узео је – смем рећи – и мање лепу и мање интересантну жену. Била је можда богатија, али ја данас стојим боље од ње, чак и после алжирске катастрофе. Он се поред те жене није развијао, није растао, није учио, није стицао знања. Само је губио. Спустила га је на свој ниво...

* * *

Тако је говорила у среду, али тако није смела да смишља свој говор кад се спрема да пође у Београд. Није ништа знала о Нати. Из мога извештаја могла је да мисли сасвим нешто друго. Све је ово закључила сада, après coup. Тако је говорила пре последњег виђења с њим. Шта му је рекла у болници? То је остала њихова тајна. Али је изгледала сасвим друкчије него кад се оштрила за сусрет у четвртак. У петак увече, у малом ресторану недалеко од „Славије“ била је само срећна због успомена које је он сачувао и којих се пред њом сетио. Толико срећна да је изгубила своју оштрину. Њен суд је постао мање неумитан. Чак је била захвална Нати. Захвална је била и Василију што је говорио више него она, што је поновио неке њене усклике и чуђења у овој или оној прилици. Доказао је да нису биле празне речи, у другом писму, да је све остало живо од њихове прошлости. Да ли још важи и оно друго: да ће остати живо до смрти?

Понудио сам јој формулу која би кратко мотивисала њену одлуку да пише и да дође у Београд: Да види да ли се у пепелу налази једна жива жеравица. Нисам се усудио да претпоставим и друго питање: да ли би се та жеравица поново могла распламсати? Помисао се наметала. На њу је упућивало њено интересовање: „Зашто му је толико стало да дође у Бретању? Шта хоће од мене?“ Ја сам је на своју руку уверавао да он зацело не жели никакву нову авантуру. За тако што нема ни воље ни снаге. Али Симона није попуштала. Сећала се, пребирала по његовим реченицама. Сетила се како је пре три недеље прекорио што је правила кућу у далекој Бретањи: „Зашто ниси зидала на Азурној обали, па бисмо ти чешће долазили?“. Онда се још није питала да ли то изражава његову жељу да буде с њом или да пријатно борави на француском Југу. Њеном поносу је више годило да се враћа њој, а не Француској. Сада је те речи тумачила друкчије.

Кад је изветрило одушевљење због јучерашњег разговора, кад је прославила свој тријумф, ја сам допринео да се врати на земљу:

– Осветила си му се. Сада мирно можеш да се посветиш своме имању и својој дивној породици.

Моје речи су је одједном растужиле. Није дошла да се свети. Хтела је само да види колико је изгубила, и да ли је што изгубила. Сада зна да не би била много срећнија с Василијем него што је била са Нафиз-Исмаилом.

– Не би ни он одговарао мојој потреби за тоталном љубави. А у своме послу не бих постигла с њим оно што сам створила у једном несрећном браку. Вукао би

ме од града до града, по разним земљама. Била бих само домаћица и друштвена жена, супруга једног осредњег чиновника. Не бих изградила толико младих људи и жена, који ми данас са захвалношћу пишу и шаљу поклоне са свих страна. Не бих постала ауторитет у просвети.

– Није тачно. Ти си велика интелектуалка. Свуда би имала успеха. Ако би остала у Београду, дошла би и на универзитет. То су постигле неке друге, мање бриљатне странкиње.

– Страшно се варате и ти и Тања. Ја нисам интелектуалка. То нисам била у младости, не бих ни постала да сам се удала срећно. У интелектуалку сам се развила, – рецимо у нешто више него осредњу, – зато што сам била несрећна. У раду, лудачком, неуморном, даноноћном, ја сам тражила и налазила уточиште. Бежала сам од унутрашње самоће, лечила се од душевне беде. Утапала сам се у интелекте младих и старијих, ђака и наставника. Понекад сам ронила у проблеме школства за целу Француску. Давала сам мишљења, писала меморандуме о разним предлозима за реформу, о којој се много дискутовало последњих година. Мој муж је био љубоморан на толико поверење које су ми указивали. Као да је патио што сам га, иако знатно млађа, претекла у угледу. Оптуживао ме понекад да сам „болесно амбициозна“, да хоћу да играм све веће улоге, да желим не зна какав положај у просветној хијерархији.

– Чудо ниси постала провизор или бар директор лицеја?

– Нисам. Никад се нисам бавила администрацијом. Срећна сма због тога. Увек сам више волела да се бавим људима него стварима.

– Али тиме си се удаљила од свога мужа, који је радио више са стварима.

– Никад ми нисам ни била блиска.

– Можда би му се приближила да ти се тело није хладило уколико ти је глава постајала врелија. Ни деца те нису сродила с мужем. То би се можда десило да те није занела професионална амбиција. Љубавну топлину би могла пренети на човека, на људе, – на мужа, или на ког другог. Овако си бивала све хладнија, све инертнија. Кажеш да си мужа трпела, да си га подносила. Тиме си унесрећила и њега и себе.

– Нисам могла друкчије.

– Зар никад ниси наишла на човека за кога би се могла загрејати?

– Нисам ни покушала. Зашто бих? А quoi bon? Са сваким би било исто. Имала сам једну љубав, она је оманула, не мојом кривицом. После тога је све било ништавно. Све осим ћутања. На свету постоје само три бића која знају моју тајну: и вас двоје. Нешто је можда наслутио мој млађи брат Пјер, који ми је тако близак као да смо близанци. Али никад ми то није поменуо. Он једини и сада можда слуги куда сам одлутала, као и приликом првог доласка у Београд.

– Хоћеш ли му нешто рећи кад се вратиш? Сад би могла да проговориш и пред четвртим бићем...

– Нећу. Њему би било тешко, а мени не би помогло.

– Шта ћеш да радиш? Како ћеш да се запослиш, сада кад немаш школу, ђаке, младе наставнике? Јесу ли ти бар приходи довољни, сада у пензији?

– Ох, јесу. Имам и више него што ми је потребно. Примам своју пензију и половину мужевљеве. Француска влада је широкогруда у том погледу. Добила сам нешто и као повратник из Алжира. Свако је добио два милиона старих франака.

Док су деца била у школама, и на њих сма примала добар део мужевљеве пензије. Од имања, наравно, немам никаквих прихода, само трошим на њега. Али уживам да га уређујем и да поново стварам домаћинство. Сталне послуге немам. Једна жена долази повремено. А о имању се стално стара један човек, вртар. Сада пуним нову кућу. Из Београда носим велики ћилим, пиротски, и две „шустикле“, које сте ми поклонили вас двоје. Још једна твоја интуиција, Бојане. Трећи случај да погађаш моју жељу: умирио си ме, покушао да ме умириш, у погледу Нате, набавио си два комада баш какви ми требају за две столице, довео си ме у овај мали ресторан. Свим тим сам врло дирнута, и нећу да заборавим.

– Ја нећу моћи сутра да изиђем на аеродром, – огласила се Тања. Знаш каква је ситуација у нашој кући.

– И не треба. Испратиће ме Ната. Можда и њен син ако буде слободан. Свиђа ми се тај млади човек, као и његова Миља.

– Ја ћу свакако доћи пред ЈАТ и до Сурчина.

– Зашто, Бојане? Нећемо моћи ни проговорити...

Стисла је усне чим се поменуо аеродром. Изгледало је да ће да заћути и да се преда тужним мислима. Десило се друго. Подигла је своје необичне плаве очи и упирала их час у Тању час у мене:

– Понављам да не знам шта да закључим о тој Нати. Она ме збуњује. Одлазим, а нисам начисто с њом. Пристала је да ме позову, примила ме у кућу, умарала се због мене иако је имала болесника или ишла у болницу сваког дана. Водила ме по граду. Зашто је учинила све то? Је ли била само учтивост? Или пажња према мужу? Или нека рачуница? Бојим се само да ме не жали, оним сажалењем које ја сада осећам према Василију. Не знам. Јуче је била крајње фина. Ја никад не би оставила мужа да тако присно разговара на моје очи, и то пред трћим лицима.

– Ти си Бретонка, келтска душа. Она је Српкиња.

– Зар Српкиње нису љубоморне, је ли Тања? Би ли ти то допустила?

– Зависи од прилика. У својој кући не бих трпела мужевљеву љубавницу, макар та љубав припадала далекој прошлости. Зашто не прихватиш наше мишљење да је Ната добра и племенита жена? Можда је она боља од нас две.

– И ја се питам да ли нисам неправична према њој.

– Јеси неправична, – умешао сам се ја у овај женски дијалог. – Не –правична си, али то долази од твоје љубоморе. Она је добила човека кога си ти спремала за себе.

– То је истина, али има и нечег другог. Ја сам бесна кад видим шта је она направила од Василија.

– Зацело би он био другачији да је провео пола века у твоме друштву. Али је питање да ли његова личност није у великој мери била плод твоје маште, тачније твојих двадесет година.

– То се понекад и ја питам. Онда мање осуђујем Нату. Себе тешим да нисам толико изгубила колико ми је изгледало током година и година... Срећом, сада ћу опет утонати у самоћу и у ћутање...

– Не буди луда! – Узвикнуо сам. – Имаш двоје красне деце, шесторо унучади. Имаш своју прошлост, пуну и бурну. Кад си сама, пиши. Обећај ми да ћеш сваког дана написати бар две велике странице. Била си сведок важних

догађаја. Упознала си Алжир и Алжирце, као мало ко. Напиши то. Ако ни за кога, онда за твоју децу и унучад.

– Имам најстаријег, мога великог Франсоа: он се интересује за историју. Већ много разговарамо. Волеће ваљда и да чита што будем написала. Хоћу, обећавам.

Вратили смо је у улицу Браће Недића. Ната је још била на ногама. Гледала је телевизију, сама. Брзо смо се растали. Оставили смо Симону поново бледу и тужну. Да ли ће оживети сутра кад буде напустила Београд?

* * *

Симону, Нату и Рашка нашао сам пред просторијама ЈАТ-а. Младић се брзо опростио. Са два женама сам ушао у препун аутобус. Симона је тек сада, по дану, видела Нови Београд, изблиза. Окретала је главу лево и десно:

– Како је то леп град! Али зашто идете толико у висину? Ви бар имате простора на улазу у Панонију. У Паризу се такође јавља манија небодера. Волим ваш израз „солитер“. Те витке зграде ме сећају на моју судбину: стреме у облаке, усамљене...

Питала је где се тачно налази Земун, и хоћемо ли проћи кроз њега или поред. Шта значи та реч? Објаснио сам да она долази од многих пећина-станова ископаних у брду, које се зову „земунице“. Је ли и то било – помислио сам – једно од драгих места у којима је славила интелектуални и љубавни пир са Василијем? Као пре двадесет пет година, сада је шетала сама по Београду, и проналазила „Петроград“, „Славију“, „Српски краљ“, стари универзитет, мали ресторан на путу за железничку станицу, леп поглед према тој станици... Зажелела је да опет види Топчидер и Кошутњак. Све сама светилишта њене љубави...

– Нећемо проћи кроз Земун. Он нам остаје десно. Сада смо закорачили у Панонску низију. Она има своју лепоту. Није једнолична како изгледа њено зеленило на орографским картама.

– Није. Сасвим је различита од руске степе, како је бар ја замишљавам. Какво је то богатство за вашу земљу! Кад човек само помисли да се, овако лепа и плодна, шири све до Будимпеште и даље. А пре четрдесет година то је за вас било иностранство. Наше генерације су виделе огромне промене, али је ова можда највећа. Били сте мала Србија, од Београда до Врања. А сад!

– Нисмо успели да вам покажемо Нови Сад и Петроварадин, Венац и Фрушку Гору, са кокетним манастирима, – укључила се Ната. – То ћемо кад опет дођете.

На ове речи, Симона се уозбиљила. Питао сам се да ли је Василије онда водио на ова места, пошто их је био ставио у свој садашњи план. Његова болест је то омела. Од помисли на поновни долазак у Југославију, после новог искуства, удаљио сам је говорећи о Војводини:

– Кад гледате ову лепоту, схватате зашто Бугари толико желе да се уједине са нама. Ова равница мами њихове погледе и обећава широко поље за вредне руке ратара и баштована. У Банату, уосталом, има бугарских насеља, читавих села. Скрећем ти пажњу на још нешто. У Србији, поред друмова којима смо прошли, преовлађују сељачка имања. Овде видиш велике плоче под пшеницом и кукурузом,

под репом. То су државна имања или поља радних задруга. Ту су, до ослобођења, били Немци и велики поседи.

– Србија се одупирала колективизацији, – протумачила је Симона.

– И тамо су најпре биле образоване радне задруге, али су махом биле растурене после декрета у пролеће 1953. Овде су велика и немачка имања прешла у државне руке или су подељена колонистима. Нови на овоме терену, они нису могли да се снађу као приватници, па су остали удружени у задруге. У овој равници без сенке, многи су напустили замљорадњу. Нису били навикли на овакво сунце у планинским пределима одакле су најчешће долазили. Многи су, међутим, већ постали одлични пољопривредници. Неки се успешно такмиче са странцима. Сремци и Бачвани су такође махом дошли из западних покрајина Југославије, али их је рад земље умирио и цивилизовао. У начину живота су се временом приближили Немцима и Словацима, претекли су Мађаре, још више Румуне.

– У Војводини живи много народности?

– Десет, можда и више, ако се рачунају најмање бројне. Све више се ствара један заједнички тип људи.

Приближили смо се прекрасном сурчинском аеродрому. Симона је нешто видела усред ноћи, у њавећем узбуђењу. Сада је сагледала целину и добар део унутрашњег уређаја. Своје чуђење је изразила са извесном иронијом:

– Да није мало сувише раскошан? Потсећа ме на наш Орли. Величанствен је. Честитам. Је ли тачно да је неки Холанђанин, кад га је видео, рекао да Холандија није довољно богата да направи овако нешто?

На аеродрому је све ишло лако, брзо, ефикасно. Једино је морала да доплати новим францима за девет килограма вишка у своме пртљагу. То је углавном долазило од пиротских ћилимова и других набавки у Београду. Кад је и то било готово, Симона се сетила пиротског ћилима са париским шарама у целој средини који је видела у нашпј кући, наслеђе од Тањине мајке.

– Знате ли да више не волим мој ћилим откад сам видела онај чудесно лепи, са чудесним шарама и старим бојама каквих више нема. Никад нећу заборавити оно јарко црвено које контрастира са белинама. Он је свакако јединствен у свету, право уметничко дело. Јесте ли га видели?

То је можда био први пут да се обратила Нати непосредно. Обећао сам да ћемо јој га показати чим нам буде дошла. Направио сам грешку. Нисам казао „чим нам буду дошли“ – она и Василије. Учинило се као да Василија сматрам изгубљеним. То је било довољно да угаси и оно мало руменила од путне грознице на Симонином увек бледом лицу. Можда је помислила да га одиста више никад неће видети...

Две љупке стјуардесе су препречиле пут Нати и мени према месту где се показују пасоши и одакле се одлази на писту. Морали смо се растати. Симона је била крајње узбуђена. Грлећи нас, имала је пуне очи суза. Смогла је само две-три речи: „Хвала на свему!“ Најтишим, пригушеним гласом. Још једном се окренула, стисла усне, и ишчезла је међу путницима разних народности. Нисмо видели како је узлетела њена каравела.

НАТА СУДИ

У аутобусу, на повратку, учинило ми се да сам видео једну сасвим непознату Нату. У говору те добро познате пријатељице било је сада нечег одрешитог, поузданог, рекло би се победничког. Као да је хтела рећи: „Готово је. Ја сам квит. Сада је дужник неко други“. Ко? – Василије, коме је учинила по вољи позивајући и примајући у кућу његову другарицу из младости? Или Симона, која је прва зажелела ову посету, која јој је из неког разлога била потребна?

Ната је изгледала собом задовољна, као неко ко је принео жртву, изврши добро дело или дао велику залогу за једну неизвесну будућност. Пожурила је да искористи присуство једног неопрезног мушкарца – „такви су, уосталом сви они“ – да одмах прими бар један део своје плате. Са слободом на коју од ње нисам био навикао, питала је, од прве:

– Шта каже Симона, – како је задовољна својим боравком у Београду и у нашој кући?

Како смо Тања и ја са францускињом имали посебне разговоре, Ната је знала да је ту било речи о свему, па и њеном дому. Оваква прилика се неће поновити. Од мене ће, мислила је, сазнати више него од Тање, више него у Василијевом присуству. Он би се снебивао да тако директно пита. Глас Натин био је сигуран, али очи нису гледале право. Ишле су некако у страну, као да се помало стиде. То ме опоменуло да пазим шта ћу рећи.

– Захвална је. Вама лично особито. Диви се вашој издржљивости и толеранцији. Све ваше поступке тумачи великом љубављу за Василија. Било би јој тешко да је само сажалевате, да идете у сусрет њеној невољи. Теши се да ће имати прилике да вам се одужи. Отвара вам своју кућу на неограничено време. Ја сам јој као сигурно ставио у изглед да ће јој ваши, Рашко и Миља, доћи први, можда ускоро. За вас двоје сам претпоставио да нећете моћи пре идуће године.

Ната је слушала пажљиво као да се налази пред судом: изрицана јој је правда. На овај тренутак као да је чекала од дана кад се почело говорити о Симонином доласку. Полагала је један испит. Сада је све свршено. Ипак сам приметити да је од мене очекивала више. Симона је морала говорити више о њиховој кући, о њиховим односима и животу. Није се усудила да пита даље.

На путу до њихове куће и у стану, – први пут без Василија, – говорили смо час о неутралним стварима, час се враћали на гошћу. Ната је била задовољнија него Симона. Много је чула, али је много и рекла. Саслушала је све о успесима Францускиње, али је показала и своје. Симона је у свој брак унела велику спремину, али је мужа осиромашила: професија је целу апсорбовала. Ната је донела знатан материјални улог, али још више је ангажовала своју личност, целу себе је дала мужу, затим деци, најзад унукама. Једна је свој живот провела мимо, може се рећи против супруга; друга је постојала само за мужа и његово дело.

У овом поређењу, Симона се појавила као тучена, скоро потучена; Ната је изишла победница, безмало тријумфатор. Тој странкињи, – која се, после четрдесет година, сетила да сазна шта је пријатељ њене младости учинио од свога живота и шта је живот направио од њега, – Ната је показала леп стан, не више изнајмљен, него њихов властити. Горда Бретонка се правила да не види, али није могла да не опази, да је сав намештај – ма како окрњен за време рата и окупације – њено дело

или наставак њеног удела. Цео тај дом – то је Ната, много више него Василије. То свако женско око мора да сагледа. Ната није могла да говори о факултету и о вишим студијама, ни о агрегацији ни о дугогодишњој професури, али је смела да се похвали друштвеним положајем својих родитеља, да прича о пријемима које је приређивала њена мати, о томе како се лепо удала њена сестра, како су у својим пословима успевала њена браћа. Да није дошао Други светски рат; да није изгубила сестру и зета, да јој нису убили оца, она би имала да покаже још много више, у својој кући, у домовима своје родбине и својих пријатеља. Нажалост, догађаји су све тешко погодили. Ната је могла да покаже само остатке, чак само остатке остатака. А и то није мало.

Ната је Францускињи хтела да изнесе нешто још важније. Са њом и поред ње, Василије није промашио у животу, како је можда Симона желела да открије. Био је обичан писар у министранству кад су се узели. Захваљујући у великој мери њеној моћи, он се тако поставио у својој средини да је могао да напредује. Увек је био на висини својих колега, као у духовном тако у материјалном погледу. Могао је да прави посете и да прима. Достојно је репрезентовао, у земљи и у туђини, министарство у коме је радио. Једно време је био лични секретар председника владе, често је пратио министре по страним државама, одлазио у разне мисије, по Европи и преко океана. После су га комунисти преузели, као способног функционера. Од њега су учили „занат“ њихови млађи кадрови, тај тешки дипломатски занат, особито на пољу спољне трговине. У томе му је она на све начине помогла. Могла је да му помаже. Од куће је знала немачки, научила је француски и талијански, најзад енглески. Никад Василије није имао да се стиди што му супруга није била високо образована, што није имала велике дипломе и звучне титуле.

Ната се исто тако, ако не и више, поносила својом децом и њиховим браковима. Уз лепо и укусно намештени дом, уз Василијеве успехе у каријери, Рашко, Милка и Ненад су били њена највећа достигнућа. Старији син је одлично свршио права, истакао се на послу у судовима, положио адвокатски испит, оженио се младом и лепом Миљом, која се и сама оспособила за адвокатуру. Кћи је лепо завршила гимназију и почела да студира, али се брзо удала за угледног Американца. За свадбено путовање, муж јој приредио пут око света. Млађи син није био много загрејан за велике науке, али се показао способан да ради техничке послове и сјајно се пласирао у Средњој Америци. Њена деца су показала снажну независност духа и огромну иницијативу. Ната и Василије су их пуштали да иду кроз живот и да крче своје путеве. Нису се мешали ни у њихове бракове. Од сина имају две унучке, од кћери једну. Ненад ће такође засновати породицу. Сви знају по неколико језика. Нешто су научили док је Василије службовао по иностранству, друго су стекли сами. Може се рећи да је сваки за себе зарадио извесну имовину, сви имају станове и кола. Рашка је Симона могла да види, не само у друштву, него и на послу. Слушала га је како на телефону говори одговарајућим језицима са Паризом и Римом, са Бечом и Лондоном.

Срце боли и Василија и њу за ваљану, а несрећну Милку. Сувише рано се одвојила од њих. Тако лепо је почела своје студије у Београду. Знала је француски, доста талијански, а бацила се на руски и енглески. Симпатични Американцац, стручњак за монтирање машине, загледао се у њене плаве очи, фини тен, сламно

плаву косу и витак стас. Каква је била дивна у белој венчаници! Ко је све био на свадби, мада су је родитељи замислили сасвим скромно! Американац је довео своје пријатеље, све угледнијег један од другог. Милка се, на слици, Симони учинила мршава. Она је по природи таква, а и живот је није миловао. Бент је био савршен муж, према њој крајње пажљив. Обожавао је малу Елизу. Послови су му у Америци ишли тако добро да се управо спремао да ради за свој рачун у другој држави: да не буде више велике фирме. Отказали су уговор, распродали сав намештај, покретну имовину претворили у новац. Тада се Бент разболео. Милка се са девојчицом привремено настанила код пријатеља, док јој муж не оздрави. Али је леукемија брзо напредовала. Он је умро, а она остала удовица са 27 година и са дететом од три године у рукама...

Из љубави према родитељима, Милка се вратила у Југославију, да покуша да живи овде, као америчка држављанка. У амбасади су је примили хладно, а наши су јој били још мање предусретљиви. Није нашла запослење које би јој одговарало, а ни своје студије није била завршила. Одлучила је да се врати у Америку.

- Нисмо могли да је пустимо саму са малим дететом. Хтели смо да јој помогнемо да се поново смести, да кући у туђој земљи. Василије није дозвољавао да се бакнемо саме ми жене. Пошли смо с њом на тај далеки и скупи пут. Понављам вам све ово, Бојане, зато што је тај пут значио почетак једне нове трагедије у нашој породици. Ја сам остала поред Милке и Елизе, а Василије се вратио, као да је свесно ишао у сусрет својој и нашој несрећи. Да је остао са нама, да није предузео велике радове око нашег новог стана, можда се не би разболео. Овако не знам шта ће бити...

Знали смо како су ствари текле. Василије је остао кратко време у Америци, а Ната је после њега тамо боравила још годину и по дана. За то време он је био без њене ноге, а занео се и заплео у врло тешке правне и техничке операције. Власти последњих година нису више допуштале да се странцима издају просторије у национализованим зградама. А то је био главни приход наших пријатеља Петровићевих. Пензија Василијева била је сувише мала. Дошли су на мисао да купе један стан, да га наместе како ваља и да једну или две собе издају, као своју личну имовину. Требало је извршити неколико компликованих трансакција. Свој лепи стан испод Звездаре уступили су једном важном лицу, а оно је помогло да дођу до зајма и да иселе неке особе које су се налазиле у стану у улици Браће Недића. То би некако и обавио без претераног замарања, да није запео да преуреди тај старински и велики стан.

Василије је све свршио сам. Нату је оставио у Америци, уверен да ће лакше вратити поправке и преправке кад буде водио „момачки“ живот, без жене, без посета и примања, без друштвених односа. Василијева плећа нису то тако лако поднела. Ната се сасвим освестила шта су учинили тек кад је дошао срчани удар у фебруару. Питала се да ли он није био последица премарања око та два стана. Напори су били колико физички, толико психички. Василија је преварио, у своју корист, човек у кога се уздао да му помогне. То му је био један од најтежих удараца. Није било лако носити се ни са мајсторима. Месецима је купљени стан био у нереду, у шуту, у прашини. Намештај сав набацан у једној одаји, онај намештај на који су били тако поносни и који је требало да им обезбеди приходе до краја живота. Сада је горко себи пребацивала:

- Питам се да ли је требало да останем тако дуго у Америци, поред кћери и унуке, а да Василија препустим самом себи, још у тако тешкој и замршеној ситуацији. Али шта је било природније него да будем уз Милку и Елизу у првим месецима, па и у прве две године после страшне смрти? То ми је налагао већ „свети матерински егоизам“. Је ли уопште егоизам кад мајка служи својој деци, нарочито деци ојађеној, него своме мужу? Василију није ни на ум дошло да ме због тога прекори. У сваком писму ме обавештавао шта је купио и заменио, какве техничке промене је увео, какве нове погодности ми је припремао. Хвалио се плакарима које је стварао читавим системом који је имао да искористи максимално просторе у тој грађанској кући дотле лишеној сваке економичности.

Срећом, при томе је Василије имао уза се једног доброг мајстора, с којим је сарађивао, договарао се, саветовао. Али никад Нати није писао како се хранио, где је ручавао или вечеравао, он који је увек кубурио са желудцем. Јављао је само кад је бивао гост код сина и снаје или код кога од пријатеља.

- Било ми га је жао, али је тако морало бити. Нисам помишљала на срце. Никад га није раније опомињало. Много сам се уздала у Маришку. Није ми писао да му је мало помагала. Преко дана је радила код Американаца, а само ноћила у својој соби код нас. Ми је одавно више нисмо плаћали. Чак смо од ње позајмили велики део њене уштеђевине кад је требало купити какав материјал или исплатити раднике. Тешило ме што је Рашко био поред оца, а видела сам својим очима чекове које је Милка слала оцу, са свога текућег рачуна. Није дирала у суме које је Брент пред смрт наменио својој Елизи, али је и сама имала доста. Радила је неуморно, предавала у разним школама, давала часове, само да што мање дира готовину. Овај разговор је био прилика да ми више говори о кћери.

- Та Милка је право чудо. Разумна и пуна реалистичког духа. Иако је муж лепо зарађивао и свим је снабдевао, она је хтела да учи, па и да зарађује. Није се занела ни успешним браком ни отменим друштвом у које су ушли. Већ док је Брент био здрав и читав, она је наставила да студира. Освајала је један по један универзитетски степен. Као да се спрема за евентуалну несрећу. Кад је постала удовица и кад покушај са запослењем у Југославији није успео, запослила се најпре у нижој, затим у вишој школи. Предавала је руски, који је сада у великој моди у Новом свету. Из средње школе је прешла на један мањи универзитет.

- Шта мислите, хоће ли се преудати?

- Василије се боји да ће остати удовица до смрти, како из љубави према Бренту тако због мале која је ова упамтила и често га помиње. Мој муж се вара. Слабо је познаје кад тако мисли. Нека пита мене: Милка ће се удати и на то нећемо чекати. Успеће да Елиза заволи човека кога она буде изабрала.

- Ја Милку мало познајем, али ме не би чудило да је постала мање романтична у америчкој практичној средини.

- Ако је неко романтичан у нашој породици, - додала је Ната, - то је Василије. Зато се могло десити да се одмах одазвао Симониној иницијативи да се обнови једна давно умрла веза...

Кад је размишљала о својој деци, извесну сентименталну жицу је пре налазила код сина него код кћери. Код старијег сина, јер млађи је више авантуристички дух. Рашко се на пример оженио из љубави. Није тражио мираз. Није му сметало што је Миља потицала из малограђанске породице и што је

одрасла у србијанској паланци. И то њему који је детињство провео по европским престоницама или великим градовима, научио језике, похађао стране школе, видео много света. Пристао је да и сам живи у сасвим малом месту, кад је почињао адвокатску праксу. Учинио је то да би његова млада била близу својих родитеља, пошто имају само њу. Нати се чинило да је једно време Рашко био некако тмуран, тужан, забринут. Није тачно знала због чега, али се бојала да ће се развести. Можда је приметио да људи упиру своје погледе у лепу Миљу. Срећом, Миља је крајње разумно биће. И дете су добили. Наш сентименталац и поштењачина брзо се умирио.

- Ако је Рашко Василијев, Милка је моја. И то је добро. Она ће боље проћи у животу, упркос несрећи која је задесила.

Тако је Ната одавала себи правду. У свом на изглед крхком телу осећала је велику снагу, не само физичку, - којој се једино дивила Симона, - него и духовну и душевну. Какве је све ударе доживела! Остала је чврста. Није је поколебала ни мати, која се никако није мирила с тим да више није госпођа Григоријевић, супруга највећег трговца у Сомбору. Већ као врло млада, Ната је знала да њена мати води један трен живота који превазилази њихове могућности. Сама Меланија није долазила из имућне породице, али се и као девојка држала „високо“. О њој ми је једном говорио Василије, кад смо били сами:

- Ево како је било. Тачно су вас обавестили ваши пријатељи из северне Бачке. Биле су три или четири сестре, не знам како су се звале. Родитељи су им били скромног стања. Ништа се ружно о њима није могло тврдити, али нису биле на најбољем гласу. Замерало им се што су се пре ратова виђале у друштву аустро-угарских официра. У очима Натаиног будућег оца, Меланија је била најпривлачнија. Узео је за жену и дао јој средства да оствари своје снове у погледу кућног благостања, особито за облачење и пријеме. У предратном, па и ратном Сомбору, биле су чувене вечере „код Меланије“. Она је с тим продужила и кад је била вишеструко мајка. Поред служавки и слугу, деци је давала гувернанте и учитеље језика, играња и понашања. Кћери је облачила по бечким моделима. Још више је трошила на своју личну тоалету. Право је чудо да је, поред такве мајке, Ната остала скромна и једноставна.

Тања и ја смо видели стару госпођу Григоријевић код Петровићевих, два-три пута. Увек је била елегантно обучена. Бела свилена блуза, помно изглачана, са беспрекорним врховима рукава. Глава је била стално удешена. О врату и на рукама – златан накит. Према њој, Ната је изгледала као боља служавка. Мајка је тако и третирали. Ништа себи сама није приносила; све јој је Ната морала донети, од доручка у кревету до њеног теја у постељи пред спавање. У кухињи никад није помагала, своју собу никад уређивала. Кад смо вечерали код њих, она је председавала у врху стола као каква краљица или бар грофица. Ни једне речи није проговорила. Кад сам јој упутио које учтиво питање, одговарала је најкраће, по могућству једносложно. Очи су јој биле укочене, деловале су помало лудачки. Луда није била, али се понашала као да је још млада, богата, моћна. О Натаином оцу се није често говорило, али ја сам чуо мишљење једног старог Сомборца који га је познавао:

- Григоријевић је био врло добар човек. Миран, скроман, ћутљив. Жени је чинио све по вољи. Импоновало му је друштво које је Меланија окупљала или у

које га је уводила. То је стајало много. Постојало је неиздржљиво кад су његови послови дошли у велике тешкоће. Био је пред банкротством, уочи Другог рата. Имао је доста робе у својим магацинима, али је она била застарела. Током рата, све је могло да се прода. Цене су скочиле. Он се угнуо пред властима, добављач је нову робу из Пеште, поново је стао на ноге. Зато је можда изгубио главу, иако је био добар Србин. После ослобођења, Меланија се није променила. Није је сломила ни погибија једне кћери и зета ни одлазак два сина у иностранство. Њој је морало бити све по старом, као у златној прошлости. Ната и Василије су нам причали како се враћала њима после сваког покушаја да се настани код једног или другог сина. Снаје нису хтеле да је дворе као кћи. Петровићеви су јој изнајмили собу, да би била самостална. Није ишло, јер није било кога да је служи. Василије је чинио Ната за љубав, и опет је прихватао. Маришка је била навикла на њене хирове, јер је врло дуго служила код Григоријевићевих. Али и она је залазила у године, добро је зарађивала код Американаца, и почела је да се одупире. Све је падало на Нату. Становала је код њих. Дошли су на мисао да је сместе у дому стараца и старица, где су чули да је сасвим пристојно, чак удобно. За време тог периода Симона је боравила у Београду. Једном су је повели кад су ишли у посету. Тада се Францускиња уплашила од њених очију. У исто време се уверила да је стара, како се изразила Симона, invivable – да с њом не може да се живи, али да ни она с другима не опстаје.

Петровићеви су за њу плаћали, како кад, 25, 30, 35 хиљада месечно. Друге жене су се хвалиле и храном и чистоћом и поступком. Меланија је била скроз незадовољна. Захтевала је од кћери и зета да је „изведу одатле“. Кад су одбили, прогласила је да је болесна и тражила од управе да је сместе у болесничку собу, где је мање постеља и где је услуга боља. Управо кад су довели Симону, Петровићеви су обавештени да морају плаћати још 15 хиљада више, због те промене. Они то нису били у стању. Једва су је намолили да се за неко време врати у обичну собу.

Симона је на нов начин сада посматрала Нату. Постала јој је још загонетнија. Бело-плаве очи њене мајке страшно су је збуниле. Упоређивала је мајку и кћер. Поред све пристрасности, љубоморна Бретонка је признавала да Ната добија и да се појављује као сушта супротност. Питала се да ли је Ната постала једноставна и скромна зато што више нема раније могућности. Али тих могућности има још мање њена мати, па ипак се не дозива памети. Морала је затим да призна да Ната има много укуса, велики смисао за лепо. То њој, наравно, није рекла, али нама јесте. Са својом домаћицом је повела разговор о госпођи Меланији Григоријевић. Ната је беспомоћно слегала раменима:

- Моја мајка никако не може да се уживи у ново стање. Мисли да је још оно старо, кад је могла да задовољава све своје прохтеве. Али, реците, шта ја могу?! Мајка је, неразумна је, од свих је одбачена: морамо ми да се жртвујемо.

- Зар се ваша браћа не брину о њој?

- Одлазила је и њима, али је снаје нису трпеле... Тешко је то кад неко не види стварност и не мири се са променама. Браћа шаљу понешто...

Ове Натине речи се нису односиле само на мајку. Она је сличан прекор упућивала на још две стране. Раније на свога мужа, сада на Симону. Ни једно ни друго не схватају време у коме живе. Василија ја тешко погодила Револуција, Симону „алжирска трагедија“, како је говорила. Сељаче из Источне Србије – чији

брат, учитељ у пензији, још живи у својој Лапотници код Пожаревца – теже је подносило материјални и друштвени пад него она, Ната. Одрасла у богатству, у луксузу, она се није осећала изгубљеном. Схватила је ново доба, трудила се да се њему прилагоди. Није очајавала, нити је живела у илузијама да ће брзо доћи до неке велике промене. Ми смо то знали, и у томе смо гледали једну снагу, а у Василијевом држању видели једну слабост.

Симона је схватила да је Ната прекорева својим држањем више него самим речима. Наметала јој се мисао да та ситна жена има невероватну физичку издржљивост. То није могла да јој оспори, али у исто време се на томе заустављала. Гледала је како Ната устаје врло рано, креће се по кући и по граду целог дана, ради све сама, а увече до које доба гледа ту проклету телевизију:

- Где та жена налази снагу? Десет година је млађа од мене, али је слабашна, мршава, без резерве. Једне ноге су на њој нешто пуније и лепо изгледају. Све друго је оскудно. Морам признати да је складно грађена и да је можда оно што ми Французи зовемо *fausse maigre*. То најбоље зна њен муж...

Пало јој у очи да њој, Симони, не допушта да јој ишта помогне. Чак штеди Маришку, ваљда зато што је више не плаћају. Мађарица није без духа. Своју господарицу, рецимо бившу, зове „Госпођа Ја-Ћу“. Маришка! Претворила се у газдарицу у тој кући.

- Да знате само како комотно лежи на Василијевој постељи, кад њега нема! Ната је роб свих њих. Одржава се кафом и цигаретама и увек је орна за посао. Никад не показује мрзовољу и нерасположење... Свакако се не напреже да тако изгледа, али је фантастично да у томе успева. Ја не бих могла.

Ми смо такође знали да је Ната јака. Никад није боловала, док се Василије стално нешто жалио. Пролазио је кроз грипове, имао кризе стомачног чира, узнемиравала га жуч, мучили зуби. Ната – ништа. Као да је хтела да докаже тврдњу да су жене физички јаче од мушкараца. Ситна и мршава, поред високог и на изглед снажног мужа, она је носила терет домаћинства. Је ли тако било и у време кад су били имућни, кад су имали послугу, државну и своју? О томе никад нисмо разговарали. Размишљали смо о изворима њене снага. Мора да је било нечега у њеној природи, али је улогу играо и њен однос према Василију.

Њу је изгледа у великој мери држало то што је била супруга једног знатног човека, доктора права, економиста, стручњака за спољну трговину. У породици је он водио прву реч; ни у друштву се она није много видела. Није претендовала ни на какву самосталну улогу. Задовољавала се тиме што је била уз др Василија Петровића. Своју срећу је налазила у његовој каријери. Осећала је да се и сама пење кад је он напредовао, жалостила се кад се њему дешавало – ретко – да поустане или дође у сукоб са претпостављенима. Дошао је до конзулског звања, али је све ређе помињао оне титуле које су њу засењивале док су били верени. Као Војвођанка, Ната је, двадесетих година, сматрала за велики успех већ своју удају за Србијанца, Београђанина, школованог на Западу. Завиделе су јој трговачке, па и чиновничке породице. Нико није знао да је она била више болничарка него госпођа, више дружбеница него матрона. Изгледа да је радила физички и кад није морала. Уживала је у томе да служи своме „великом мужу“. Ту реч је употребљавала, да јој се наруга, мати Меланија: „Ти не умеш да будеш госпођа. Ти

немаш супруга, него господара. Ти си његова робинја!“ Тања и ја смо били убеђени да је било баш тако.

Ната је још боље знала како ствари тачно стоје, али је ћутала. Ниједној од „интимних пријатељица“ – уколико се ма с ким ближе везивала – није се испољавала. Ни сестри, ни браћи се није поверавала. Прво из поноса, затим што је била свесна да праву власт у кући има она. Формално првенство је пружала Василију. Погађала је његове жеље, ишла у сусрет његовим потребама, дрхтала над његовим здрављем. Кад су куповали, саветовала се с њим; утолико пре кад су дошли у фазу да продају. Ништа није радила на своју руку. Држала га у уверењу да он о свему одлучује, да се спроводе његове замисли, да је он „шеф“. Децу је увек упућивала да „питају тату“, или да од њега траже одобрење. Одржавала је и дизала његов ауторитет – пред послугом, пред службеницима, па и пред пријатељима. Исто тако пред родбином, његовом, али и својом. Није то чинила наметљиво, још мање с иронијом, како чине глупе жене.

Сви су веровали да она искрено поштује Василија. Неки су чак држали да га обожава, да је пред њим у прабини. Кад је дошао срчани удар, она је изражавала чуђење што је викао од бола, он који је „тако јак“. У ствари је познавала његове невоље и слабости. Све је углавном бивало како је она сматрала да треба да буде, јер је тако најбоље за све у кући. По природи стидљива и устезљива, изгледала је као птица чије срце подрхтава при самој помисли на мужа-господара. Чула је за француску изреку *les timides sont forts* и њоме се тешила кад је мајка прекоревала да се сувише предала мужу, да сама не постоји.

Сем Нате, још неко је знао „реални однос снага“, како се сада каже. То је била Маришка, вечита служавка, а стварно члан њихове породице од Натине удаје. Интелигентна и енергична, одана али својеглава и својевољна, она је више од тридесет година посматрала живот у обема породицама, код Григоријевићевих и код Петровићевих. Жене су владале и у једној и у другој. Меланијина власт је била више видљива него стварна; Ната је спроводила своју вољу са тактом, стрпљиво. По госпођиној препоруци, Маришка се обраћала господину кад год је требало што одлучити. Ната никад није директно одбацила неки господинов предлог, али је често одлагала да се он оствари. Онда би саопштавала Маришки да су „размислили“ и решили да ураде друкчије. Кад се једном уверила да све бива онако како госпођа Ната одлучи, све мање се обраћала Василију. Само се с Натом договарала шта ће се урадити, шта набавити, какву вечеру приредити, какав пријем организовати, па и кога треба или не треба посетити. „Зашто опет да идете Мишковићима, недавно сте били. Нека сада они дођу!“

Маришка је утицала и на оријентацију деце. Најпре је, како су долазила на свет, свако упућивала на оца. Касније је све више саветовала да „тату оставе на миру“, и да се обраћају госпођи мами. Под тим видом, Маришка је често спроводила своју властиту вољу, као тобоже Натину. Ако би се госпођа побунила, бранила се да је учинила договорно са господином, или како је он раније наредио. Између две жене снажне воље, Василије је живео удобно, поштован и „слушан“, уверен да је бар у кући остварио ону моћ владања која му није била дата у државној служби. Каква је била стварна Натина улога?

Ни лепа ни наметљива, Ната није много учинила за мужевљево напредовање. Мираз који је донела није био толико велики да би могли да мите

утицајне људе у лову за положаје и звања. Могли су да се наместе лепо, али то је било све. Ната је створила пријатан оквир, омогућила да примају, да одржавају „ранг“. Ако се није утркивала са „вишима“, није допуштала „нижима“ да их претекну. Ако се нису удућивали да позивају шефове, са колегама Василијевим успевали су да буду на равној нози. Сиромашније су и престизали, а њиховим супругама су импоновали. Особито их је Ната надмашивала својом културом и манирима. Василију је препуштала иницијативу кад је требало коме отићи или кога позвати, али је она одређивала границе: „Ово можемо, ово не можемо“.

У свакој прилици и за сваки подухват, налазила је погодан тон; никад није подизала глас. Тихо је износила своје аргументе. Тако Василије није осећао да је следио другу вољу; Ната никад није славила победу. Најдаље би отишла кад би смерно рекла: „Видиш, добро смо учинили“ чинећи ово или пропуштајући оно. Стварно су ишли најчешће за њеним мишљењем. Пред другима, она се повлачила, препуштала њему да иступа, особито пред децом и пред послугом. Ко би пажљиво пратио развој, приметио би да је скоро увек спроводила своје.

Пред собом је овакво поступање правдала жељом да Василију буде добро, да се њену помогне, да се он уздигне, да он успе. Уверена је била да је чинила како треба, да су свој живот водили разумно, да је у кући владала хармонија.

Тако је ишло, може се рећи, све док се није појавила Симона. О њој је знала сасвим мало, скоро ништа. Толико да се за време студија Василије дружио са једном младом Францускињом. Отишли су сваки својим путем. После 1924. или 1925. није чуо ништа о њој. Сличне „авантурице“ са Францускињама имали су сви наши студенти избегли за време Првог рата. Неки су доста причали о девојкама и женама које су волели или с којима се забављали. Касније, по посланствима и конзулатима, као и у Београду, слушала је о истинитим и измишљеним идилима, као и о драмама. Василије никад о томе није говорио. Тек кад би га у шали питала какве је „бравуре“ он правио кратко је поменуо своју везу са неком Симоном, која је учила филозофију на истом универзитету на коме је он свршио права.

Кад је из његовог села стигао коверат са празном разгледницом, Василије је, без незгоде, могао да каже:

– То је сигурно она Францускиња о којој сам ти причао.

Причао није, али јој, одиста, то име није било непознато. Кад је питао шта она мисли да треба да уради, Ната је одговорила, без оклевања:

– Па јави се жени кад је већ дала гласа од себе.

Из првог писма које је стигло видела је Ната да је та Симона знатна жена, професорка у Алжиру, добро удата, са децом и бројном унучади, али унесрећена догађајима, као и сами што су били. Натино срце било је дирнуто, и она је изговорила своју уобичајену реч „Сирота!“ Њен мозак је био хладнији од срца. Почела је да размишља, да себи поставља питања.

Зашто се та жена оглашава после пуних четрдесет година? Да ли би Василије био срећнији и да ли би више успео у животу да се оженио њоме? Да ли ће га узнемирити понован сусрет са том Симоном? Како она изгледа? Код Илићевих су јој показали њену фотографију кад је имала 23 године. Сада је, као и Василије, имала 68. Онда је била мала плавуша округла лица, бујне лепршаве косе, нешто чудних очију, рекло би се скромна и чедна. Није изгледала лепше него што је била Ната у тим годинама. Можда је чак била мање лепа. Црте су се чиниле

доста тупе, без рељефа. Каква ли је сада, у годинама њеног Василија, десет година старија од Нате? Вероватно нема никакве опасности од обнове њихових односа. Василије жели да она дође у Београд. Па нека дође!

Жељу му је морала задовољити тим пре што се разболео у трећем месецу после оног необичног сигнала из Бретање. Показало се да код Василија није био инфаркт, али су лекари опомињали да треба бити на опрезу и избегавати свако велико узбуђење. Питање је само: што ће да више узнемирети, ако Симона не дође или ако дође и смести се у њиховом дому? Саветовано му је да се креће, али да се не замара. Хоће ли моћи да избегава премор кад она буде ту, као радознала гошћа? Много је рачунала на Рашка и на његова кола, као и на помоћ Илићевих као заједничких пријатеља. Али шта рећи деци? Како објаснити ово позно јављање и овај необични долазак Рашку, а како Миљи?

Василија је највише бринуло ово последње питање. Пред сам Симонин долазак, рекао је мени и Тањи, кад Ната није била у соби:

– Ната све зна, али деци не треба говорити ништа.

Сагласио сам се, али ми није било јасно ни шта је садржавало оно све ни на шта може да се сведе оно ништа. Колико је обавештена Ната, а до које мере може ствар да се крије од Рашка и Миље? Како зауставити на њиховим уснама сасвим природна и неминовна питања: ко је ова жена; шта је њу везивало за Василија, шта за нас; шта је то било пре четрдесет и толико година; зашто је дошло до прекида и тако дугог ћутања; откуд се сада све обнавља и то у највећој присности – месец дана под истим кровом? Кад смо заједно били на Опленцу, Миља, лукавија од свога мужа, искористила је прилику кад су се Тања и Симона кратко удаљиле са хотелске терасе, да се обавести код мене. Својим мазним, кадифеним гласом, питала је:

– Господине Илићу, чија је управо пријатељица госпођа Симона, ваша или татина?

Одговорио сам што сам умео једноставније, док ме је Миља фиксирала:

– Симона и Василије су заједно студирали у Поатијеу. Дружили су се. Ми тада нисмо познавали ни једно ни друго. Кад су обоје прешли у Париз, где смо ми већ живели. Василије и ја смо радили у посланству, после канцеларије у Националној библиотеци, сваки на својој докторској тези. Природно је било да нас упозна са својом пријатељицом са универзитета. Крајем 1923, Тања и ја смо се вратили у земљу и ту остали, док је Василија служба час звала у министарство час упућивала у разне државе. Симона је отишла у Алжир, тамо као професор служила 34 године, удала се, добила двоје деце. Муж, инжењер, Арапин, умро је пре десет година. После Евијанских споразума, она се са децом вратила у Француску. Кћи и син су ступили у брак, и свако добио по троје деце. Симона избегава да станује код њих, чак и зими, кад је у Бретањи хладно и доста пусто, али деца и унучад проводе лето код ње, на обали Атлантског океана. Ове године, осетила се усамљена кад су се сви разишли после распуста. Увек се интересовала за Југославију. Обратила се Василију, и јавила се жеља, код ње и код нас, да дође овамо. У нашој кући нема довољно места, па је одсела код ваших. Она је хтела да станује у „Славији“, пошто је имућна. Ната и Василије то нису хтели да допусте, кад сами умају соба на претек. То је, Миљо, све.

Нисам нимало уверен да је интеллигентна и проницљива млада жена била задовољна мојим објашњењем. Рашко је ћутећи слушао моје излагање. Они су зацело још разговарали о свему. Али се нису усудили да ма шта питају ни Нату ни Василија. Свакако су имали свој суд о томе чудном односу. Морало им је бити јасно да је веза између Симоне и Василија друкчије природе него моја. Опазили су да је Василије са њом био на „ти“, док смо Тања и ја са њом, као и са Рашковим родитељима, били на „ви“. Тек неколико дана пре Опленца, Тања је предложила да са Симоном пређемо на приснији начин обраћања. Она је за то била захвална, али дуго нисмо могли да се навикнемо. Особито смо Симона и ја грешили. Ни са које стране није пао предлог да Ната и она кажу „ти“ једна другој, као ни да се „интимизирамо“ нас двоје са Натом и Василијем.

Што смо више посматрали и размишљали долазили смо до јаснијег закључка да се између две жене водила нема и потајна борба око једног питања: с којом би Василије био срећнији? Тања и ја смо претресали ту ствар, али смо били радознали шта мисле и шта хоће да кажу њих две.

* * *

Симона нам је прва саопштила нове резултате својих умовања. Кратко је рекла: не би то био добар брак. Већ прве недеље боравка у „тој кући“, дошла је до закључка, управо до низа закључака: Василије се није развијао после расанка с њом, али је сумњиво да би постао много јачи ни да су остали заједно; српска средина би га освојила, јер не би имао довољно снаге да се бори и да победи; заједнички живот с њим донео би њој разочарење, можда веће него брак са Нафиз-Исмаилом. Још мање би могла да ради и да уради у својој струци. Све у свему, овај боравак је отрезнио Симону и укинуо скоро свако жаљење.

Толико од Францускиње. Од Нате – ништа изрично. Могло се извести нешто слично, из разговора о браковима наших људи са странкињама уопште. Већ пре Симониног доласка, помињали смо разне такве случајеве и нисмо нашли скоро ниједан који је потпуно успео. Чак је испало да се Францускиње теже прилагођавају нашој средини него Немице или Енглескиње. Да бисмо потпуно умирили Нату, Тања и ја смо намерно подвлачили негативна искуства, а олако смо прелазили преко полу-успеха. Стало нам је било да буде потпуно спокојна и да себи ништа не замера, чак ни теориски. Додавали смо да до ње нема никакве кривице.

У истом смислу смо касније уверавали Симону: Нека не жали, нека се не каје. Нека не жали што није дошло до брака са Василијем, али нека се не каје што је уопште имала ту везу. Она јој донела неколико година личне среће. И бродолом од кога се још није сасвим повратила значило је извесно обогаћење: нешто је доживела, имала је о чему да мисли, остварила је један роман. Тако нешто је рекао и сам Василије. У једном тренутку, кад су говорили о целој „авантури“, са свима перипетијама, скоро у један глас су рекли: „То је одиста роман. Роман да се напише“. Василије је чак додао: „Бојан ће га написати!“ А ја сам јој, кад је то испричала, рекао мало менторски:

– Дошла си. Добро си учинила. Увидела си, кажеш, да ниси много изгубила.

Додајеш да си сада излечена. Да си слободна, ослобођена. Задовољи се тиме. Шта ће ти илузије кад имаш најлепшу од свих стварности: ваљану децу и дивну унучад? Иза себе остављаш и једно велико дело друге врсте: поворку способних и захвалних интелектуалаца које си у великој мери ти изградила.

Нисам је ни убедио ни умирио. Са њеног лица туга није силазила. Разумом се слагала са Тањом и са мном, али душа је и даље била гладна. Да ли зато што је љубав још тињала, или што је њен понос жудио за осветом?

Нати оваква наша уверавања нису била потребна. Она је била задовољнија собом откад је упознала Симону. Не упуштајући се у поређења, она је то своје осећање дискретно саопштавала и самој Симони, кад су бивале саме. Није јој било криво ако је њена мање срећна супарница стекла утисак да се она потпуно потчинила Василију, да га признаје за господара, да чак допушта да је тиранише. Мирила се, пред њом, и с тим да је мајкина, па и Маришкина жрва. Ко се понижава, узвисиће се: то је било њено прво начело. Друго је било: највише добија онај који даје. Треће: на крају завлада онај који служи.

То је нарочито важило за њен однос према Василију. Већ својом удајом, она му је помогла да се високо постави у друштву и у служби. Годинама је њен отац допуњавао њихов породични буџет. У свима срединама, особито у иностранству, чинила је све да се сама види што мање, а да њега подвуче, осветли и увелича. Дајући то на знање Симони, она је на посредан начин упоређивала све што је сама учинила за Василија са оним што би му дала Симона да се одлучио за њу. Успут је говорила и новцу, о намештају, о сликама, о накиту, о кристалу, о сребру, о злату. „Од свега је остао само мали део“: то је изговорила. А хтела је рећи: „И то није безначајно. Довољно је осврнути се околу“. Али Симона није хтела да гледа. Ћутке је подносила пред Натом, а нама се жалила да јој се „на главу попело њено богатство“.

Нати је још било стало да покаже Францускињи како Василије не уме да живи без ње, Нате. Можда се и разболео овако тешко зато што је био осамнаест месеци лишен њене снаге. Сви је коре што иде сваког дана у болницу, поред изричне забране. Особито срчани болесници не смеју да се узнемиравају. Она налази начина да пробије препреку. И сама Симона је једном замерила:

– Зашто то чините? Толико се замарате!

– Василије то тражи. Каже да не може да поднесе ту атмосферу. Бар за један сат да му олакшам. Док сам била у Америци, писао ми је два, па и три пута недељно. Обавештавао ме шта је радио, како су напредовале трансформације и уређивање новог стана. Знала сам и све фазе кроз које је прошло замењивање старог, правне заврзламе, новчане трансакције. Навикао је да увек будем уз њега, да му помажем, да га подржавам.

Из овога је Симона извлачила поуку за себе, али сасвим друкчију него што је Ната очекивала. Није ни слутила до које мере је срозавала Василија у њеним очима тиме што је истицала своју улогу у његовом животу. Није била свесна да је у исти мах убијала и његов и свој углед. Полазила је од Јована Крститеља, који је у Исусовој величини гледао своју: „Нека он расте!“ Симона је тај однос схватила друкчије: за њу је Ната испадала незнатно створење. Није била личност, није постојала. Још горе, осуђивала је што је Василија спутавала. Још горе: што га је спустила до себе. А поука за њу саму била је све одређенија: требало је да се јави и

да дође много раније у Београд. Тако би одавно ишчупала Василија из свога лудога срца, излечила би се, ослободила.

Потмула борба. Две жене су се отимале о прошлост једног човека више него о њега живог и стварног. Обадве су знале да је све свршено. Али то их није умиривало, већ је разбуктавало битку. Битку без речи, без оптужбе или одбране. Две ћуталице се нашле лицем у лице. Пред Василијем, Симона је доста говорила, али само о Алжиру, о Де Голу, о Француској. Ништа о својим осећањима. Нати се већ прве вечери учинила „врло брбљива“. Шта би тек рекла да је ту немицу, – која је ћутала четири деценије о ономе што је највише занимало, – чула како пред Тањом и преда мном празни акумулисану, потискивану, нагомилану, садржину својих мисли, осећања, снова! Уплашила би се од те поплаве. Кад су бивале саме, говориле су о свему, сем о ономе што је обадве највише интересовало.

За Нату је била сада прилика са сазна од мене што више о Симони, о њеном унутрашњем животу. Било је очигледно да се он није исцрпљивао радом у школи, па ни бригом око мужа и деце. Да је она тиме била задовољна, не би се понизила, не би се прва обратила човеку који је напустио, не би му дошла на ноге, не би се населила у њен, Натин дом. Њу је свакако нешто мучило. Шта?

Дуго смо разговарали. Ја сам представио Симону као патницу. Рано је остала без мајке, добила је маћеху, за време школовања становала код даљих рођака, напустио је човек кога је волела, удала се без љубави, провела у нескладном браку тридесет година. Дао сам Нати и неке појединости о томе духовном и телесном нескладу, који се надовезивао на разлику у годинама, у раси, у темпераменту. На сваки аспект овог живота без нежности у детињству, без разумевања у младости, без среће у љубави, без споразума у браку, без истих погледа са политичарима који су одлучивали, без братског сусрета у старој домовини, Ната је реаговала само једном речју: „Сирота!“ То је био начин на који је она учествовала у туђим невољама. Ипак се побунила:

– Зар није нашла срећу ни у својој деци?

– Изгледа да није. Као мајка, ви знате да се најтечније везујемо за оно наше дете с којим смо имали највише муке, које је боловало или рђаво учило, претрпело какву несрећу или је оптерећено неким великим недостатком. Она је своју децу подигла тако рећи неосетно. И кћи и син су били здрави, леви, одлични ђаци, рано ушли у брак, изродили децу. Ни та унучад нису била тешка Симони. Од њих, као и од своје деце, имала је само пријатности. Од тога се не живи.

Разложио сам јој даље да код Француза, као и код других Западњака, породична веза није тако чврста као код нас Срба. Ми гинемо једно за друге, помажемо се и сметамо једни другима, до те мере да постајемо досадни. Тамо свако живи за себе, решава своје проблеме како зна и уме, мучи своју муку сам. Симона се никоме од њих није наметала, али није нашла ни велике утехе код било кога. Није ни тражила ни добила помоћи. Верујем да би се жртвовала кад би то коме било нужно. До сада, као да су сви били сами себи довољни. Или су се оспособили, па је она одједном постала непотребна. Онда је почела да осећа самоћу и да буде потиштена. Можда се зато и одлучила да се јави...

- Ви сте малочас рекли да је живот провела мимо мужа. Изгледа да га је великим делом провела и мимо своје деце. Од браће и сестара се одвојила рано, а кад се вратила у Француску, била им је туђа. „Симона је сама“ – говорили су, и то

нам је она причала – „али шта јој можемо? Нико је није терао да иде у тај Алжир!“ Тако није била оптерећена, али ни усрећена дајући се на једној или на другој страни. Ви најбоље знате да највише примамо кад дајемо...

- Сирота! – Ту реч је Ната поновила неколико пута док сам ја говорио о разним Симониним невољама, од пет година кад је изгубила мајку до последњег растанка са децом и унучићима. Кад је све ово чула скупљено, учинило јој се да је баш добро урадила што је пристала да она дође и што је учинила све да јој тај боравак буде пријатан. Ћутке је прешла преко оних седам година кад се Симона дружила са Василијем, преко њених успеха у гимназији и на универзитету, преко велике професуре у Алжиру, преко имања у Бретањи, преко знатне пензије. Све јој то омогућава да има једну старост пуну благостања и безбедности. Ната је прешла преко свега тога, као да јој је то опраштала... Њој је била потребна једна друкчија Симона, управо онаква како се она осећала, а не каква је била по суду туђинаца. Потребна јој је била једна Симона испаћена, намучена, несрећна, Симона чији је живот она успела мало да улепша, Симона коју је могла да сажалева, за коју је могла рећи „Сирота!“

* * *

Сабирајући све што сам сазнао о ова четири живота – о Василију и Нафиз-Исмаилу, о Симони и Нати – открио сам да је свако задовољан собом или да бар нема себи ништа да пребаци. Кад је делио прекоре, више их је ишло на рачун другог. То ме сетило на једну источњачку причицу. Десеторици људи су одсекли главе, поређали их испред њих и предложили им да сада свако изабере ону која му се највише свиђа. Нико се није машио за туђу главу, већ је поново узео своју...

Да ли ће то важити и за Симону после београдског искуства? – То је имало да покаже њено прво писмо из Француске. Док оно није стигло, размишљао сам поново какав је човек могао да усрећи једну тако интелигентну, упорну и бретонски тврдоглаву жену. То зацело није био Василије, чак и да је имао храбрости да је узме без мираза, да се задовољи њеним дипломама. Не толико што није Француз, колико што није био довољно јак, што је био чиновник, што није био човек од акције, што није био борац. Више него друге, интелигентне жене траже снагу, и то ону врсту снаге која њима самима недостаје. У својој књизи жена – која наставља његово дело о Љубави – Мишле је ону врсту људи који усрећују жене у браку обележио „продуктивном акцијом“. Питам се да ли би за Симону и такав човек био решење. Пошто је била више сентименталка него чиста интелектуалка, за њу је била главно љубав, и то љубав као ватра која се никад не гаси, која траје до смрти, која зрачи из самог гроба. Колико људи има на свету – особито у времену које лудо јури и све повлачи у своме трку – који би били кадри да задовоље умну и у исто време страсну жену, сензитивку и неутолјиву љубавницу? Ко би могао да усрећи једну Изолду, данас, усред двадесетог века?

На ова питања нисмо нашли одговора ни ја ни Тања. Можда га је нашла Ната, кад је за нашу пријатељицу нашла реч саучешћа и сажалења. Самој Симони се десило да је, као некад њеном оцу, поред плота испред њене куће лежао трештен пијан један човек, и то неколико вечери узастопце. Била је ноћу сама, бојала се. Пожалила се суседима.

- Не плашите се, госпођо! Неће вам учинити никакво зло. Он пије зато што је несрећан: није добио жену коју је волео...

Шта ће учинити наша нова Изолда, сада кад је увидела да се срећа једном изгубљена не може вратити? Да ли ће поново утонути у своје ћутање, или ће тражити казну за кривца. И ко би био кривац? Да неће уништавати саму себе?

НОВА ИЗОЛДА СЕ СВЕТИ

Ни Петровићеви ни ми нисмо дуго чекали на вести из Француске. Симона је узлетела са београдског аеродрома у суботу 18. јуна, а већ у понедељак је писала на обе стране. Између та два дана, са синовљевом породицом је прославила осми рођендан најмлађег унука. То је онај плавокоси дечак који се највише приљубљује уз њу и тепа јој: „Mon amour!“ Сви се благо ругају тим необичним љубавницима. Од целе своје родбине, Симона је са нежношћу говорила пред нама само о најмлађем брату Пјеру и о малом Ролану. Највише је очекивала од најстаријег ћеркиног, да с њим прекида с времена на време оно ћутање које нам је поново ставила у изглед у новој фази свога живота. Али ми смо знали да је она исто толико страсна, и питали смо да ли ће се задовољити ћутањем...

- Писмо од Симоне! – дочекала ме Тања. – Писмо од Симоне, да видиш само какво страшно писмо! Свака реч је као врелим гвожђем урезана. Читај:

„Sen-Klu, 20. јуна 1966.“

Предраги моји, Тања и Бојане, мислим на вас двоје са пријатељством и захвалношћу чија се дубина не може изразити. Последњи лик који остаје у моме сећању јесте Бојанов, крајње узбуђен, али поред њега избија, неодољиво, твој лик, драга моја Тања. Хтела бих што пре да чујем шта су лекари нашли код тебе. Не могу да се помирим с тим да твоја солидност буде угрожена. То није могуће. Реците ми брзо у чему је ствар. Делим са вама све ваше бриге, сва ваша узнемирења.

Аеродром сам напустила са пола часа закашњења, али сам путовала нормално. Била сам у Паризу око пет сати. Од своје земље сам најпре угледала нежно-плаво небо, затим поља, најзад Париз. Нисам људски ни била сишла из каравеле, а опазила сам своје, свих петоро, иза стакленог зида. Ручице су весело махале. Било је пријатно.

Полако се брише пометња настала услед нагле промене, и већ могу да пишем са безмало повраћеном равнотежом. Јуче смо, уосталом, славили Роланов рођендан, у друштву његовог деде и друге бабе: нисам могла ни за тренутак да се приберем. Сада, у тишини Сен-Клуа, могу да вам се приближим.

Да вам кажем пре свега да сте ми учинили превелико добро. Ваше пријатељство је за мене права благодат. Више од тога: оно у мени буди радост. Све до последње вечери, ви сте ми били од помоћи, као нико током целог мог живота. Могла сам најзад да говорим, у томе некадашњем ресторану, и све је дошло на своје место захваљујући вашем разумевању. Добро сам учинила што сам ишла у Београд. За мене ништа није могло бити спасоносније, нарочито зато што сте вас двоје били пажљиви, једини кадри да све разумете. Али више нећу да говорим о себи, сем ако, кад будем у Геранди, поново осетим потребу. Знам да ми онда то нећете узети за зло. Јасно ми је да сам врло повлашћена што боравим у овој земљи и што уживам њену бескрајну љупкост. Али ову радост прати једно потајно жаљење: зашто све то не могу да поделим са вама...

Из Сен-Клуа сам мислила да отпутујем у среду – пошто у уторак набавим све што ми треба у Паризу (у понедељак су радње затворене) – али снаја Шарлота и син Пол-Луји су одлучили другачије: у Геранду ћу кренути тек у суботу ујутру. Није ми криво, пошто су поред мене моја велика и мала деца: то ме тако загрева.

Мислим на ону реченицу ваше млађе кћери: да сам ја „њен човек“. То доказује да је врло проницљива. Колико сам могла видети, она цела, њен изглед, њене очи, објашњавају ту чудесну интуицију. Изразите јој моју симпатију, али у првобитном значењу речи „сим-патија“, не у значењу које је толико ослабило услед дуге употребе.

Свима вашим шаљем своју драгу успомену, али се на крају враћам Тањи. Непрестано мислим на њену бољку, која је и твоја, Бојане, јер сам видела колико си био погођен. Осетила сам да твоја снага малаксава једино кад је она у питању, јер вас двоје сте успели да остварите једно ремек-дело, крајње редак животни пут.

Свим срцем вас грли она која ће поново постати велика ћутљивица, али сада ослобођена.

Ваша СИМОНА.

* * *

Да поново заћути – то нам се учинило као најбољи расплет за њену личну драму. То би и одговарало њеној љубави за Вињијеве стихове које је често понављала:

Seul le silence est grand,
Tout le reste est faiblesse.

Мислећи то нисмо рачунали са њеном келтском и бретонском природом. Као да је изгубила своју париску помирљивост чим је стигла у село крај Атлантика. У писму из Геранде већ је са извесном горчином говорила о једној „страној особи“ која је „растерала њене најдрагоценије успомене“. Ко је могао бити та страна особа? Свакако Ната. Још једна реч нам је осветлила пут: „Видећете финале“. – „Изгледа тајанствено, али изражава оно што је за мене извесно“. Онда проширује оптужницу: на Василија може да мисли само као о „господину Петровићу“, а његово име гласно изговара „само с муком“. Ово су били кобни наговештаји, али нас у почетку нису узбунили. Још мање смо очекивали да ће се они развити у страховит гнев и прећи у крајњу некоректност према њеним београдским домаћинима и будућим гостима.

То се, међутим, догодило. Тиха и на изглед блага Симона испољила се као љута тигрица. Више није била ојађена љубавница, која је побуђивала сажалење, већ жена силовите страсти, од које се могло очекивати само зло.

Око 20. августа, по повратку с мора, посетили смо Петровићеве. Имали смо шта да чујемо и да видимо. Дали су да читам на глас три Симонине посланице. Губио сам дах док сам читао мали картон. Нисам веровао очима. Василије ме

прекинуо и тражио да најпре видим њено прво писмо, из Сен-Клуа, одмах по повратку из Београда. Било је у истом тону као оно што смо ми добили: опис повратника, рођендан, спремање за пут у село, пуно захвалности и лепих поздрава целој породици Петровићевих. Све само пријатно и ведро. Писмо је почињало, као и ранија, пре доласка у Београд, са „Драги моји пријатељи“.

- А сад погледајте, молим вас, ово, и реците шта мислите, како објашњавате толики преокрет! Видите најпре коверат у коме се налазио мали картон.

Адресован је на „Госпођу Нату Петровић“, не на Василија. Испод датума – ништа, никакав наслов, никакво обраћање. Послован тон, само о начину на који је покушавала да врати позајмљени новац. Потпис: С. Нафиз-Исмаил. Без иједне речи поздрава, без најмање љубазности. Наставак, од 7. јула: о новом напору да исплати дуг, пошто послата жена није нашла човека коме је требало дати новац. Нисам питао о каквој суми је реч али је сам Василије казао да је безначајна – 6.000 старих динара – и да су предлагали да ништа не шаље: има времена да се то уреди, тамо или овде... Сада је Ната питала мене, зачуђено:

- Шта то има да значи? Молим вас, зашто пише мени? Зашто ме не ословљава, нити ма кога поздравља? Зашто се потписује најзваничније, као туђинац или као непријатељ? Шта смо јој урадили? Шта сам ја крива?

Узела ми је из руке мали картон и зурила у њега, као да се увери да је одиста тако написано. Василије није био мање зачуђен, али се трудио да буде миран. На ту карту-писмо он је одговорио, и то пристојно, благо, колико да каже да није важно да ли ће и кад сума бити враћена. Али тада је дошла права бомба. Писмо на две велике стране, писано 22. јула, упућено Василију. Обраћала му се, као никад, - сем можда кад су се растајали, кад је, пре четрдесет година, захтевала да јој врати сва писма и да спали ако које заостане, - са „Василије“. После празне разгледнице у новембру 1965, дошло је прво писмо, са „*Bien cher Vasilije*“ на почетку. Сада више није ни „драги“, још мање „врло драги“... Читао сам гласно, да чује и Тања, а и они да се увере да нису погрешно видели или наопако протумачили.

Допунила је објашњење о враћању позајмице. Жена је носила, није нашла њиховог повереника, поново је ушла, и најзад је све уредила. „Хвала Богу!“

- Зашто „хвала Богу!“ – питала је Тања: - као да скида такав терет, или ликвидира нешто непријатно? Можда неће да буде ваш дужник. Али то није добро.

- Има горе од тога. Она скоро изрично каже да не жели да нас види код своје куће. Тек сада смо учили да ни у првом, тако љубазном писму, не понавља свој ранији позив. Управо услов, да ће доћи на стан код нас једино ако обећамо да ћемо ускоро бити њени гости. За Нату има само нељубазне, чак неучтивне, увредљиве речи. Не помиње је по имену, него само о њој говори Василију „твоја жена“. Њему се учинило да је писало и „та жена“, али смо се уверили да није. Нисам имао храбрости да потражим ова два писма. Приказаћу их по сећању, колико је остало после једног читања, у највећем узбуђењу.

Каже да је већ на аеродрому, чим је слетела, осетила да се с Василијевом женом неће сложити. Док је становала код њих схватила је да је њој на терету. Што се боравак продужавао, – против њене, Симонине воље, – бивало је све јасније да „његова жена“ једва чека да је се отресе. Понашала се према њој безобзирно, непријатељски. „Твоја жена неће доћи у моју кућу.“ Петровићеве су протумачили да она Ната затвара своја врата. Ми смо били у недоумици, јер смо у Истри такође

добили један наговештај о томе недоласку. Карта, са сликом њеног родног места или Геранде, остала је у Истри. Нисмо могли да је покажемо. Али ја сам се добро сећао садржине. 4. августа, Симона је ставила: „Они неће доћи код мене, и тако је боље. Они вам бесумње неће рећи истину о тој ствари. Ја сам схватила да сам само за њихове годишње одморе – ласкаве!“

Читајући на мору ту карту схватили смо да је међу њима већ била преписка и да су Петровићеви јавили да неће доћи, или бар не ове јесени. Сада је испадало да она њих, или бар Нату, неће. Читајући даље писмо Василију наишао сам на прави експлозив: „Поставила сам ти једно питање, и добила сам одговор који ме је ужаснуо (stupéfaite)“. Ната је намерно изишла у том тренутку, деликатнијем од свих. Хтела је да помогне мужу пред нама. Василије није то искористио да каже шта га је Симона питала, и скретао је разговор на Нату:

– Чиме јој се она замерила? Пристала је, чак је предложила, да Симона одседне код нас, да не би плаћала скуп хотел. Чинила је све да јој боравак буде пријатан. Није њена кривица што се она снебивала, што је стално била невесела, тужна... Никад није изразила ниједну жељу. Грдио сам је што се тако држи. До те мере, да ми је рекла: „Ти ме непрестано грдиш!“ Узалуд сам је позивао да се код нас осећа као код своје куће, као што ћу се ја осећати кад јој дођем. Ништа није помогло. Ја сам највећи део времена у болници, али верујем да је Ната према њој увек била више него коректна.

Како се Ната није враћала, покушао сам да сазнам шта га је то Симона питала. Одбио је да каже:

– Ствар је исувише интимна. И не би ишло њој у прилог.

Прелазећи у напад, Василије ме потсетио да сам му, у критично време, око 1924, упутио писмо на осам страна у коме сам апеловао да се ожени Симоном.

– Ја вас тада нисам послушао, али вам нисам ни рекао неке ствари које би биле неповољне за Симону.

Једна тајна је остала нерасветљена, а јавила се друга. Ната је ушла, престала да јадикује што је нападнута без кривице, па је почела и сама да критикује Симону. Није се више ишчуђавала, већ се љутила:

– Она ни једном речи није одала признање ни мени ни нашој кући. Никад ништа није похвалила. Ни распоред, ни намештај, ни слике, ни хаљине, ни оно што сам спремала за јело. Ја немам њене дипломе, али сам васпитана, научила сам како се треба понашати у друштву.

Високо образована жена, али ипак провинцијалка. То је закључила, па се опет питала чиме је заслужирила да је вређа. Набрајала је где је све водила, – да јој покаже Београд, да је забави, да је упозна са породичним животом у угледним породицама, у најбољем београдском друштву. Није јој ништа наметала.

– Увек сам је питала шта жели да једе. Кад је то одбијала, прешла сам на српске специјалитете, да има чега да се сећа. И ето како ми се одужује! Не могу да будем паметна. Можда сте вас двоје нешто приметили, можда се вама поверила. Је ли се жалила на мене, јел' те Тањо?

Било нам је крајње незгодно. Тања се нарочито осећала у неприлици. Дуго се само чудила, а онда је, први пут, рекла нешто одређено:

– Симона је могла да мисли о вама шта хоће, али није смела овако да вас вређа. Сем ако ми погрешно не разумемо њене речи...

Ната се све више загревала. Из Тањиних речи је извела да је Францускиња већ у Београду правила резерве на њу. „Могла је да мисли о вама шта хоће“: значи да је рђаво мислила и да је то неке рекла. Ко ме, ако не нама!?

– Не осећам се кривом. Учинила сам све, извршила сам своју дужност и као супруга и као домаћица... Али се њој можда није допало што ми лепо живимо...

Шта је под тиме разумевала? Да ли што станују у лепом амбијенту, за који је себи приписивала заслугу, или што се њих двоје лепо слажу? Тања се осмелила и дала своје тумачење:

– Или све објашњава само женска љубомора, због једног и због другог?

Ја се нисам задовољио. Вратио сам се на Симонине мотиве да дође и на њена очекивања. Шта је желела, а шта је добила? Њена бретонска таштина се није мирила с тим да једна љубав као њена може бити одбијена. Ако је онда одбачена, није могуће да није оставила трага у Василијевом животу. Јавила се да би се обавестила о дубини тога трага. Кад је одзив био повољан, кад јој је речено да је у Василијевој успомени све живо и да ће остати живо до смрти, одлучила се да дође. Ако ништа друго, очекивала је да ће Василије бар зажалити, ако се директно и не буде кајао, што њу није узео. Најмање чему се надала јесте да се он заинтересује за њен живот у браку. Он ни то није учинио. Причао је само о себи. Василије се нашао погођен, па је одвратио:

– Ја сам сматрао да треба да будем дискретан. Чекао сам да она прва проговори о своме другом покушају да буде срећна. Она је за све време говорила о алжирској афери, невољи која је тамо снашла, о несрећи свих Европљана. О своме мужу и о деци из тога брака говорила је тек у вашој кући, и то кад сте јој ви постављали јасна питања.

Поновио сам да је она то очекивала од њега. Додао сам нешто одређеније: она се надала бар једној речи жаљења с његове стране. C'est dommage, ma petite, cela aurait été si beau! Mais... Макар један усклик, један уздах...

– Ви то ниста учинили. Место тога, хвалили сте се својим радом и својим успесима. Са своје стране, Ната јој је показала шта све имате и говорила о томе шта сте имали. Једно и друго је само убавало њену сујету. Вређали сте је, затим, својим животом, својом слогом, срећом своје деце и вашом срећом због деце.

– Па и она има своју децу. И онда се хвалила. Зашто се тиме није задовољила? Шта је хтела од овог човека? Ваљда није мислила да ће нас раздвојити? – Љутила се Ната. Такву је никад нисмо видели. Исчезла је њена доброта...

– Није то могла очекивати. И Василије и ја смо је обавестили о свему: да имате сложен брак, да су вам деца добра, да сте задовољни унукама. Уосталом ни њене ни Василијеве године нису допуштале никакве смеле и неразумне помисли. Али њој је била потребна једна сатисфакција, једна накнада за изгубљеног човека, за неостварену срећу, ако хоћете за изгубљен живот. Највећа накнада за њу би била да је Василије изјавио да је његов живот промашен. Он то није учинио. Није задовољио њену таштину. Све што јој је рекао само је вређало њен понос. Ово што сада чини јесте освета због тог увређеног поноса.

Нисам могао рећи да је Симона оптуживала Нату да му није допустила да се развија, да га је „спустила на свој ниво“: то су њене речи. Понављала је још једну реч: деградација. Ја је пред нашим пријатељима нисам могао изговорити, али ми је

у ушима брујала Симонина оцена младог Василија: „Тај човек није у оно време био глуп. Био је чак врло интеллигентан. А сад? – То је од њега начинила ова жена!“ Како сам могао да изустим те тешке речи једне помахнитале жене?!

Да се боље уверим, узео сам поново са столића, поред Василијевог постеље, то чудно Симонино писмо. Навлаш сам прочитао гласно он место где се врло повољно изражава о Миљи и Рашку: да су јој остали у најлепшем сећању, да су освојили њене симпатије. Ната је томе видела нову увреду за себе:

- Сви су добри сем мене!

Ја сам, напротив, у томе нашао нешто сасвим друго. У истом тексту где скоро отворено брани Ната улазак у своју кућу – ако смо добро разумели Симонину реч „твоја жена неће ући...“ – она даје на знање да није незахвална, да за гостопримство у Београду хоће да се одужи преко младих: њих ће радо примити и угостити. Ја сам већ на Опленцу осетио да се Рашко и Миља свиђају Симони, и ставио сам јој у изглед да ће је они вероватно посетити пре „старих“. Мислио сам при том на Василијево здравствено стање, нипошто на неку ексклузиву према Ната. Сада сам то поновио, али Ната је опет оштро реаговала:

- Нека иде Василије сам, без мене. Можда она то и жели...

- Таман! – јавио се Василије. – Видиш да и мене посредним путем елиминише. Од наше породице похвално се изражава само о Миљи и Рашку.

Главна је било да нико није тврдио да Симона избегава да се „реваншира“. Ната једина није била тога мишљења. Она је чак изразила једну сасвим неочекивану сумњу. Да ли она уопште има кућу, и каква је та кућа, и колико је то имање, да ли одиста има 7000 квадратних метара, и све што је она причала?

- Како то да нам не стигну баш она два њена писма у којима су биле фотографије њене куће. Обећала је да их поново пошаље, у отвореном коверту, како је Рашко саветовао. Зашто ни оне не стижу? Нешто ту није у реду. Можда она не жели да ико дође и да види како ствари стоје. Не знам, али мени тако изгледа.

С тим се нико није сложио. Тања и ја смо били уверени да је Симона говорила истину о своме имовном стању, али смо се питали да ли уопште жели да јој дође ко од Петровићевих, особито Ната и Василије. То би значило одржавање друштвене везе, и потсећало би је на тужну прошлост. Натаино присуство би је само дражило. Ипак сам се питао како се усудила да отворено нападне Ната, чак и ако није јасно забранила да јој дође. Тањи и мени је било незгодно да кажемо да се Симона зарекла да „никад више не крочи у ту кућу“, у Натин и Василијев дом. А она је то рекла чак и пошто је и њима и нама саопштила да ће можда идуће године проћи кроз Београд кад њена Жасмина буде ишла у Грчку. Василије је том приликом позвао да обе буду њихови гости, тим пре што се нада да ће дотле оздравити. То је било ново, па сам питао:

- Шта је Симона рекла на то?

- Ћутала је.

Поново сам се сетио карте од 4. августа која је нама стигла на мору. „И ја бих волела да се једног дана, ако хоће бог, придружим вама у Истри“. Опет је рекла да „не жали што је путовала у Београд“ и да се нада да нас неће изгубити“. Што се тиче „других“ – „они неће доћи код мене, и тако је боље“. Тек сада смо схватили да то није писала на основу извештаја од стране Петровићевих, него да је то њена одлука: она их неће. А у писму Василију је одредила да је главна њена мета Ната.

Пошто нисмо одобравали овакав њен поступак, понудио сам Василију да ја напишем Симони и то јој кажем. Он је одбио. Одлучио је да сам пише, и то опет љубазно и помирљиво. Жао му је што није била задовољна, али све ће се то поправити кад поново буде дошла. Разуме се да ће и тада бити њихова гошћа. Рећи ће да је Ната чинила све што је могла и умела, али да је нешто могла и погрешити нехотице. Ја сам обећао да не пишем Симони док се она не јави после оваквог свог експреса. Али сам наставио да тражим објашњење.

Сада нам је свима јаснија њена права природа. Она није само једна љубавница и заљубљеница, већ и једна страсна жена – *une passionnée*. Њена осећања су силовита, њене реакције екстремне. У стању је да се даје неограничено, да трпи, да ћути годинама, да се лишава сваке нежности, да одбија милоште, али исто тако да загорчава живот човеку коме није имала ништа да замери и који нимало није крив за њен ранији промашај. Она га није волела, није могла да пређе на једну другу љубав, и то је било за њу довољно оправдање да према мужу буде крајње хладна. За њу је било право ослобођење кад је тај коректни човек умро. Пустила је да прође нових десет година, преживела је алжирску драму, разочарала се и у своју драгу Француску. Онда је осетила потребу да види шта је са Василијем, који није био изишао из њеног срца, или бар из њеног мозга. Савила је свој понос, понизила се пред јединим човеком кога је волела, мада је он њу одбацио. Тај човек њених старих и нових снова није задовољио њене потајне наде, чак ни најскромније претпоставке. Није изговорио ниједну од очекиваних речи, није покајао, није чак ни зажалио. Није ни у најмањој мери поласкао њеној таштини. Није ставио ни најблажи мелем на њену најосетљивију рану. Ако је ова анализа тачна, постаје разумљивија њена љутња. Да не би изгледало да је оправдам, додао сам:

- Симона се у ствари свети за свој промашени живот. Занимљивим обртом женске логике, она као главног кривца не жигосе више Василија, него жену коју је он претпоставио њој, гордој Бретонки, великој интелектуалки. Можда је чак и хтела да дође у Београд, да би видела жену, коју је Василије узео место ње: је ли млађа, је ли лепша, је ли ученија, или је само била богатија? Уместо да се утеши што је Ната скромнија и мање самоуверена него што би била она, Симона, све јој то замера. Василију не опрашта, али Нату осуђује и кажњава.

- Ни криву ни дужну – закључила је Тања. Није била сигурна да је Симонино резонување сасвим такво, али је осудила њен поступак. Охрабрена Тањиним мишљењем, Ната је престала да се жали са сузама у очима и стегнута грла, и прешла је на неувијену грдњу:

- То од ње није ни учтиво ни културно. На част јој школе и дипломе, кад се овако понела! Ја немам њено знање, али никад не бих поступила овако простачки према некоме коме сам први пут дошла у кућу.

Ко би смео да подјарује Натин гнев и да јој каже да је у последњој карти Симона за њу написала да је глупа и похлепна (*sotte et avide*), пошто је раније нашла да је *fruste et rude*? Да је то знала, Ната не би њу штедела ни сажалавала. Своју реч „сирота“ заменила би неком другом. Себе би сматрала недужном жртвом једне ненормалне љубоморе. Василије је наслутио Натину мисао, или је само поновио оно што је пре разговарао са женом:

- Богами се питам да ли је она нормална.

Тако смо дошли до врха једног гнева, или сишли до дна једног очаја. Више није имало шта да се каже. Ната и Василије су изrekli своју осуду. Од целата, Симона се за њих претворила у неодговорну особу. Тања и ја смо могли само да се повучемо, пуни неизвесности и бола. Нашли смо се између два пријатељства у сукобу, као пре четрдесет година. Онда смо били на Симониној страни: сада нисмо могли да је бранимо.

На повратку од Петровићевих, покушао сам пред Тањом једно друкчије обележавање Симониног држања. Питао сам је да ли није приметила да преварене чешће насрћу на љубавницу него на љубавника, да не окривљују толико свога мужа или пријатеља колико девојку или жену која је „човека завела“. Симонин став није можда тако „ненормалан“ како изгледа Нати и Василију. Испада баш сасвим обичан. Ако ја осуђујем Симону то је управо зато што није поступила оригинално, на какав специјалан начин, него као жена, и то жена која се среће свакодневно. Тања је увек била наклоњена остављеној љубавници, али је Симону осуђивала, на свој особен начин:

- Могла је она да мисли о Нати шта је хтела, могла је и да њу осуђује у својим маштањима, али није смела да је вређа. Особито не у писмима. Зато је остала у тој кући кад јој се домаћица до те мере није свиђала?

- Видиш, она није крила да се осећала нелагодно у њиховој кући. Ни једног часа се није опустила. Ната каже да је никад није гледала у очи. Ми смо међутим стално сретали њене чудне плаве очи. Са нама је била слободна, понашала се природно. Радо је прихватала сваки наш позив, тамо се враћала као у затвор.

- Зашто није отишла?

- Како је могла док је онај човек био у болници или док је очекивала сваког дана да му буде боље? Најзад је прекинула свој боравак, противно његовој жељи да остане што дуже. Ко зна како је она тумачила тај упорни захтев! Са таквим женама се никад не зна: оне се увек нечем надају, упркос свима изгледима.

Искиданим реченицама изражавао сам да је све то врло жалосно, да смо нас двоје у најтежем положају. Василије неће да кида, а ја намеравам да је корим.

- Засад јој не треба ништа писати: то си добро одлучио. Нека осети да не одобравамо њену бруталност према Нати.

Тања ми је скинула један терет. Бојао сам се да ће тражити да ми Симони замеримо, без обзира на Василијев став. Ја нисам одобравао, али сам имао више разумевања за њен бес. Обрадовао сам се кад је јавила да ће поново утонути у ћутање: збунила ме експлозија њене освете. Али ми се учинило да то више одговара једној раздраженој тигрици.

Истарску карту нисам имао при руци, али су ми све јасније излазиле пред очи њене љуте реченице. Прекоревала је саму себе што је одлучила да путује у Југославију.

„Донела сам такву одлуку само зато што сам савршено лишена смисла за практичан живот – (absence totale de savoir-livre), али и зато што В. није био искрен (mangue de franchise de V.)“

Правила је алузију на Василијев одговор да је „све остало живо и да ће остати до смрти“. Другим речима, била је наивна, и била је преварена. Још краће, дала се преварити. Схватила је да је од стране Нате и Василија била посредни рачуница – des vacances flateuses. Могла се варати, свакако се варала, али кад је

једном дошла до таквог закључка, питање је да је могла поступити присебније него што је учинила. Ја сам се поуздавао у њено прво писмо после Београда којим наговештава да ће поново постати *la grande muette*, да ће поново ућутати за дуг, дуг период. Опет сам се преварио. Букнуо је пожар њене страсти. Та страст више није била љубав, него освета. И то не човеку, него његовој жени.

Остало је да видимо хоће ли Василије угасити тај пожар својим благим, новим благим одговором на њено сиктање, или ће га још више распалити.

* * *

Василије је примио од Симоне једно сасвим неутрално писмо, као одговор на његово уље сипано на таласе. Приказала је како је провела летњи одмор са снајиним родитељима, са снајом и сином, што је главно са троје њихове деце. Син је долазио из Париза кад год је могао, на два или три дана. За то време, није имала могућности да се загледа у себе. Било је и других гостију, а она је водила целу кућу. И тако све до краја. Ни речи о њему, о Нати, о њиховој деци. Упоређивала је југословенске спикере преко телевизије са њиховима. Ови нису читали као наши. Мада у Француској сви критикују телевизију, она је, изгледа, боља и од британске и од америчке: тако кажу они који долазе отуда. Очигледно се старала да испуни три мале странице, а да ништа не каже. Не повлачи оно што је раније написала, не ставља у изглед никакво побољшање односа.

Сада сам очекивао шта ће урадити са нама. Писала нам је 6. септембра. Док се своме старом пријатељу обраћала опет са „Василије“, ми смо још били „*mes bien chers amis*“. Потсећала је на карту послату у Истру, на коју није добила никаква одговора. Хтела је да нам пише дуже, али је чекала гласа од нас. И даље брине за Тањино здравље, а верује да је Бојанова писаћа машина „у доброј форми“.

„Не могу да заборавим твоје лице на аеродрому, и још сам узбуђена. Много ми је стало до вашег пријатељства, вас обоје, и до вашег разумевања: једно не иде без другог.“

Од пре неколико дана сам сама у мојој испражњеној кући. Завршене су зрачне недеље за Шарлоту и за мале... За то време, моје душевно неспокојство је било каналисано старењем да свима буде добро и угодно... Нагло је завладала тишина и предзнаци јесени су се такође јавили. Видим сада свуда те знаке: на небу, на дрвећу, у моме врту. Патила сам од несанице због кијавице, и дању сам била болесна. Устала сам, али још не излазим. Идем тамо-амо по кући, која ми изгледа пространија. Враћам се својој преписци, која је била врло занемарена. А посла ћу моћи да пишем помало, по неколико страница – да би послушала мога ментора.

Вашу нисам писала од јула месеца. Пре неколико дана сам од њега примила писмо, и одговорила сам. Његово здравље не изгледа сјајно. Он има да се лечи од две болести, и то није лако. Шта ви мислите? Што се осталог тиче, чему студирати писма и разумевати погрешно – *à quoi bon scruter les lettres et comprendre de travers.*“

На томе месту ме Тања зауставила. Да видимо шта све то значи. Василије није више за њу само „Г. Петровић“, него поново Вас. Затим, брине о његовом здрављу, али му налази две болести. Које? Зацело једну телесну и једну душевну, ако добро разумемо. Зашто би иначе питала шта ми о томе мислимо? Што се осталог тиче – шта је остало, ко су остали, ако не Ната? Не треба студирати писма

и разумевати их погрешно. Значи да она не затвара своја врата Нати, али је уверена да она сама неће стати пред њих. А раније је рекла – нама – да је „тако боље“. Идемо даље, прелазимо на трећу страницу.

„Из Геранде су отишли они који су летовали. Остали смо само ми „наши“, „своји“. Поново постајемо господари наших пејзажа. Пошто нисам „туђе тело“ него члан племена, делим са другима потајну радост... Она се испољава необичном појавом коју опажем сваке године. У сеоским радњама поново говоримо келтски, као да је француски био само парадни језик пред туђим светом!“

– Види, молим те! Келтски језик, још данас! А француски само пред „туђим светом“, пред свима, па и Французима, који нису Бретонци, или су из неког другог дела Бретање... То нисмо знали. Зато је Симона толико подвлачила своју „келтску душу“. Одатле се може све очекивати... Да видимо шта пише даље.

Правећи планове за дубљу јесен и за зиму, Симона се колебала између сина, који је опет зове у Сен-Клу, и кћери која предлаже да се насели у већем стану, стеченом у априлу, где би имала веће удобности. Привлачи је њен велики Франсоа, а пратиће у учењу и Аморија и Изабелу. И због зета би ишла:

„Разговарати са њим значи бити у непрестаном додиру са духом. Мислим да имамо исти смисао за уметност, а он је срећан кад се слажемо у судовима. То се дешава увек кад се он труди да спасава свој старински намештај, са тако сигурним и обавештеним ускусом. Дивна је ова француска аристократска средина. Волим је хиљаду пута више него малограђанштину која не зна за истину“.

Опет жаока за неке београдске куће! Брзо је прешла преко тога, па је писала шта чита. Управо је завршила једно дело о грчкој цивилизацији, од Бонара. Лако га је пратила док је говорио о позоришту, песништву, историји и уметности, а имала је много да научи о медицини, тачним наукама и филозофији. Са одраслима је доста гледала телевизију, особито увече. Са децом је пратила емисије намењене младима и радовала се заједно са њима. „Озбиљне“ емисије су доста неједнаке, али су им у последње време давали много одиста смешнијих комедија: „То нас је одмарало од нечијих путешствија“. Мислила је на Де Гола у Африци и Азији... Није му још све опростила. Нудила се да Тањи купи што јој треба.

Ја сам јој одговорио 13. септембра, први пут после Истре у јулу. Рекао сам одмах да нас је била забранила. Из карте од 4. августа смо разабрали да Нова Изолда неће да се зарони у ћутање, како нам је обећавала, него да ће се светити.

„То је може бити логично, али је непријатно за твоје пријатеље, особито за Тању и мене. Ми не бисмо желели да те изгубимо. Сањали смо о новом сусрету у Београду, о проласку кроз Истру, са твојом децом. Али ти си се занела. Твоја карта није била сасвим јасна, али је већ много казивала. У Београду смо видели карту-писмо, чисто пословну и прилично злу. То је за нас било непријатно изненађење, а за Петровићеве – запрепашћење. Писмо од краја јула не поправља ствари, већ напротив. Ти затвараш своја врата Н., ако добро разумемо шта си написала.

Зашто, врло драга наша пријатељице? Ми те много волимо и срећни смо што смо те поново нашли. Нама за љубав, ако не због чега другог, требало је да се уздржиш. Ти имаш мишљење, то је твоје право, али зашто ићи до краја? Ми смо саветовали Петр. да ствар не схватају трагично. По својој иницијативи, В. је рекао да ће ти написати помирљиво и чак љубазно. Неки дан нам је јавио да је писао и да

си му одговорила. То је већ боље. Ми те волимо благу а не гневну. Писмо које си нама написала 6. септембра потврђује тај утисак. Ми смо ти захвални.

Обећала си, уосталом, Тањи да ћеш бити разумна: писаћеш с времена на време, неутрално и учтиво, како је достојно тебе. Што се тиче посета, нека време одлучи. Они нису пошли, далеко од тога. У најбољем случају, појавиће се, једнога дана, на твоје прагу њихова деца. Ти си добро учинила што си изразила своје повољно мишљење о Миљи и Рашку. Ја сам им објаснио да ти на тај начин одређујеш лица која би желела да видиш у првом реду. Чак и ако сам се преварио, то им је било пријатно. „Стари“ немају ни средстава ни потребно здравље за тако дуго путовање. То кажем зато да би знала да нису изгубили вољу за тебе.

Драга мала Симона, не труј преко мере своју душу. Праштај другима; свима нама. Живот је страшна ствар. Прими људе такве какви су. Ната није крива што је избор пао на њу. Од тебе захтевамо за њу мирнија осећања, ако не блажа. Она се не осећа кривом. Она сматра да је учинила све да задовољи мужа и тебе. Све што је била способна да учини. Задовољи се тиме. Друга жена, ти то знаш, ми смо ти рекли, не би толико учинила.

Веруј у нашу верност. Ми се старамо да те разумемо. Имаш наше пријатељство. Само, не компликуј оно што је већ врло мутно. Остаје нам мало да живимо: будимо добри једни за друге. Ако не можеш ништа боље, уви се у своје спасоносно ћутање.

Тиме сам мислио да завршим свој роман. Ти желиш, изгледа, да буде друкчије. Изнећу твоју љутњу, али на деликатан начин. Рукопис је одавно готов, откуцавам га, али још нисам нашао крај... Хтео бих да роман први прочита сам Василије, само се бојим да ће га извесна места растужити, можда и увредити. Али ти апелујеш да се говори и пише истина.

Ћутао сам од кад сам прочитао твоја писма Петр., 20. августа, да и не говорим о томе како сам се узнемирио већ у Истри. Ти нам пишеш са пуно поверења, и нећемо да те разочарамо. Рачунај вазда на нас, али не тражи да прекинемо са старим пријатељима, који би били несрећни ако би нас изгубили. И овако су осиромашени у многим погледу.

Је ли да смо били дискретнији? Али нисмо могли да ти не кажемо шта мислимо, особито после твојих најновијих писама. Не љути се, већ нас воли као што ми тебе волимо. Сети се споменика Захвалности Француској. Твоја посета значи за нас врло срећан доживљај. Не брини за Тању. Она се осећа врло добро. Нема ни трага од оне невоље чији смо сведоци, пуни туге, били ти и ја. Грлимо те снажно и свим срцем.

Тања и Бојан.“

Симонин одговор није могао бити непомирљив. Већ у претходном писму се осећао замор од свађе, стишавање страсти на родној груди, у амбијенту њеног детињства и прве младости. Занимљиво! Требало је да дође у Југославију па да поново заволи своју стару домовину и да се помири са Де Голом. Требало је да претрпи један нов бродолом у сентименталном животу па да открије срећу што има златну унучад, да се заигра с њима, као никад раније. Требало је да наиђе на привидно богатство и на површну културу на Балкану, да сретне интелектуалце без велике традиције и свеже уметничке укусе, па да се зажели друштва једног зета-

племића за чију породицу је дотле имала само ироничне осмехе. Остала је либерал и слободан мислилац, али је стекла разумевање за католичку цркву и хришћанске демократе. Ако је ишта зажалила, после свога београдског новог искуства, то је што се није удала за правог Француза. Можда не баш из Бретање, али свакако из опoјног П de Frans-а, из околине Париза, с тим да Бретања служи за телесно освежење и за понирање у своју душу. За умни и стваралачки рад исто тако. Стара девиза је била ama et aga, - воли и ради, нова ће бити ama, aga, tace – воли, ради, ћути...

Већа новост, крупнија промена, оно воли не односи се више на једног човека, на прву и једину љубав, него на прекрасан плод зачет без љубави и на плодове тога плода. Најважнија промена после Београда, то је откривање Француске, обновљена и појачана љубав за племениту земљу и њен народ.

- Ништа ново, - приметила је Тања кад је чула како се одушевљавам што се Нова Изолда оплеменила. – И наши људи се враћају из иностранства са већом љубављу за своју земљу. И за наше људе. Видиш колико избеглица зову своје жене, после двадесет година. Нису успели да се сроде са Американцима. А ја се не кајем што сам се усред Париза удала за Србина, а одбацила зачуђеног Американца, који је – признаћеш – био много лепши од тебе...

- Хоћеш да кажеш да свака птица хрли своме јату?

- Можеш се и насмејати: свака жаба скаче у своју бару!

Београд, 18. јун – 29. септембар. 66.

НОВА ИЗОЛДА

	Стр.
Василије се исповеда	3
Нафиз-Исмаил оптужује	31
Симона проговара	42
Ната суди	86
Нова Изолда се свети	101-112